

Aalborg Universitet

AALBORG UNIVERSITY
DENMARK

Rutiner og fleksibilitet i hverdagen

En undersøgelse af dynamiske elprisers betydning for husstandes energipraksisser

Hansen, Anders Rhiger; Rudå, Signe; Askholm, Anne Sofie Møller; Aagaard, Line Kryger

Publication date:
2022

Document Version
Også kaldet Forlagets PDF

[Link to publication from Aalborg University](#)

Citation for published version (APA):

Hansen, A. R., Rudå, S., Askholm, A. S. M., & Aagaard, L. K. (2022). *Rutiner og fleksibilitet i hverdagen: En undersøgelse af dynamiske elprisers betydning for husstandes energipraksisser*. Institut for Byggeri, By og Miljø (BUILD), Aalborg Universitet. BUILD Rapport Bind 2022 Nr. 31

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal -

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

BUILD

RAPPORT

2022:31

Rutiner og fleksibilitet i hverdagen

En undersøgelse af dynamiske elprisers betydning
for husstandes energipraksisser

Anders Rhiger Hansen, Signe Rudå, Anne Sofie Møller Askholm & Line Kryger Aagaard

TITEL	Rutiner og fleksibilitet i hverdagen
UNDERTITEL	En undersøgelse af dynamiske elprisers betydning for husstandes energipraksisser
SERIETITEL	BUILD Rapport 2022:31
FORMAT	PDF
UDGAVE	1.
PUBLIKATIONSÅR	2022
DIGITAL UDGIVELSE	September
FORFATTERE	Anders Rhiger Hansen, Signe Rudå, Anne Sofie Møller Askholm og Line Kryger Aagaard
SPROG	Dansk
SIDEANTAL	153
LITTERATURHENVISNINGER	141
NØGLEORD	Energiforbrug, hverdagsliv, energifleksibilitet, grøn omstilling
ISBN	978-87-563-2064-1
ISSN	2597-3118
FORSIDE FOTO	Line Kryger Aagaard
FOTO	Anders Rhiger Hansen, Anne Sofie Møller Askholm og Line Kryger Aagaard
UDGIVER	BUILD, Byggeri, By og Miljø, Aalborg Universitet, A.C. Meyers Vænge 15, 2450 København SV E-mail: build@build.aau.dk www.build.dk

Denne publikation er omfattet af ophavsretsloven.

Indhold

1.0	BAGGRUND	14
1.1	Energikrise og klimakrise: Indblik i en ny situation for energisystemet, energibranchen og energiforbrugerne	14
1.2	Priser og energiforbrug: Indblik i husstandes energipraksisser	19
1.3	Interviewundersøgelse af husstande med dynamisk elprisprodukt	27
2.0	HVERDAGS-FLEKSIBILITET OG ENERGIFORBRUG	33
2.1	HVERDAGENS RUTINER (eller hvordan hverdagens rutiner styrer måderne, vi forbruger energi på)	34
2.2	HVERDAGENS VANER (eller hvordan vi lærer, bærer og videregiver måder at forbruge energi på?)	48
2.3	HVERDAGENS RYTMER (eller hvordan tidslige strukturer styrer hvornår vi forbruger energi?)	61
2.4	HVERDAGENS RELATIONER (eller hvilken betydning relationen til 'andre' har for hverdagsfleksibilitet)	71
2.5	HVERDAGENS TING OG TEKNOLOGIER (eller hvordan påvirker ting, teknologier og 'mikro-infrastruktur' hvordan og hvornår vi forbruger energi?)	83
3.0	RESPONS PÅ DYNAMISKE ELPRISER	114
3.1	ELPRISPRODUKTET (eller hvad mener elforbrugere om deres elprisprodukt?)	114
3.2	ELKUNDEN (eller hvordan er elkunderne ifølge deres egne beskrivelser?)	123
3.3	ELHANDELSSELSKABET (eller hvad mener elforbrugerne om elhandelsselskaberne?)	129
3.4	Dynamiske elpriser er kommet for at blive, men har endnu ikke indtaget de danske hjem	136
4.0	Konklusion	137
5.0	Litteraturliste	141
6.0	Bilag	151
6.1	Bilag 1. Introduktion til kundeservice	151
6.2	Bilag 2. Interviewplan	151
6.3	Bilag 3. Figurer til interviews	152

Opsummering

Fleksibilitet i energiforbrug kræver fleksibilitet i hverdagens rutiner

Det er forandringens tid for danske husstande, deres energiforbrug og i energibranchen. Omstilling til en vedvarende energiforsyning og nye klimamål skaber en ny situation for elhandelselskaber og deres kunder. Dynamiske elpriser, for eksempel hvor prisen på en kWh varierer i løbet af dagen, bliver fremstillet som et vigtigt instrument til at reducere spidsbelastning af elnettet. Sådanne instrumenter kan blive vigtige, når andelen af vedvarende og fluktuerende energiproduktion er høj. Men hvordan påvirker dynamiske elpriser hverdagens elforbrug? I denne undersøgelse har vi interviewet 12 danske husstande for at blive klogere på hvordan fleksibilitet i hverdagen balancerer med fleksibilitet i energiforbrug. Hverdagsfleksibilitet handler om fleksibiliteten eller stabiliteten af rutiner, vaner, rytmer, relationer og ting (bredt defineret). Vores undersøgelse peger på at:

- Hverdagens *rutiner* i høj grad rummer fleksibilitet. Flexibiliteten bliver bare brugt på andet end at flytte energiforbrug, for eksempel til at skabe overskud i hverdagen.
- Hverdagens *vaner* læres, bæres og videregives, og forklarer (delvist) energipraksissers' rigiditet og stabilitet over tid.
- Hverdagens tidlige *rytmer* strukturerer hvornår energi forbruges, som særligt påvirkes af samfundsrytmer, fx arbejdstider.

- Hverdagens *social relationer* kræver fleksible rutiner, men kan blokere for energifleksibilitet.
- Hverdagens *ting og teknologier* påvirker, hvordan og hvornår vi forbruger energi, men bekvemmelighed og komfort kan skygge for energifleksibilitet.

Derudover undersøgte vi informanternes respons på dynamiske elpriser:

- I de tilfælde informanterne kaldte dynamiske elpriser noget, så var det deres præcise betegnelse (fx FlexEl eller Variable Priser). Oftest havde informanterne navn eller begreb om dynamiske elpriser, på trods af at de selv havde det.
- Præsenteret for forskellige former for dynamiske elprisprodukter, havde informanterne havde tendens til at foretrække det sikre valg, som lod til at være fastpris.
- De fleste informanter virkede uinteresserede i elpriser og produkter, men derudover identificerede vi interesser for energi og økonomi.

Baseret på disse resultater opfordrer vi energibranchen til at sænke forventningerne til 1) at effekten af dynamiske elprissignaler for husstandes elforbrug, 2) at forbrugere agerer aktivt og engageret, og 3) at teknologier og smart styring kan sikre effekten af dynamiske elprissignaler og gøre elforbrugere 'aktive'.

Energy demand flexibility requires everyday flexibility

Household energy consumption and the energy industry are facing dramatical changes. The transition to renewable energy production og climate goals create a new situation energy retail companies and their customers. Dynamic electricity price products, for example where kWh price varies during the day, are considered an important instrument to reduce peak load in the electricity grid. Such instruments may become important when the share of renewable and intermittent energy production is high. But how do dynamic pricing influence everyday electricity consumption? In the study, we interviewed 12 household to learn about everyday flexibility and energy demand flexibility.

Everyday flexibility is about the flexibility or stability of routines, habits, rhythms, relations, and things (broadly defined). Our study suggests that:

- Everyday routines to a large extent enable flexibility, but it is used on other things than time-shifting or reducing energy consumption
- Everyday habits are learned, carried, and transmitted, and in that way, they influence how energy is used, and explain some of its inflexibility and stability in routines.
- Everyday temporal rhythms structure when energy is consumed, and these rhythms are among other things influences by working hours and children in the household.
- Everyday social relations demand flexibility in routines, which may hinder energy demand flexibility.
- Everyday things, technologies, and 'micro-infrastructure' influence how and when energy is consumed, but

convenience and comfort seem to overrule energy demand flexibility

Moreover, we investigated the response to various forms of dynamic electricity pricing, where we focus on energy consumers as customers.

- So-called dynamic electricity pricing has many names, and if the consumers had a name for them, it was the exact term used for the specific product (e.g., FlexEl or Variable Priser). However, most of the customers in our study did neither have a name or concept for dynamic electricity pricing, despite them having such product themselves.
- The electricity customers tended to prefer the safe choice, which typically were fixed price, but if there were money to save, then already interested customers could be interested in other products as well. These preferences might look different in practice or for a larger group.
- Most of the electricity customers in our study seemed uninterested in electricity pricing and products, but we did identify interest in energy and economic concerns.

Based on these results, we encourage to lower expectations to 1) the effect of price products and price signals on energy consumption, 2) the active engagement of consumers, and 3) that technology and smart control will solve the lack of effect and consumer engagement.

Forkortelser:

RTP Real-Time Pricing

ToU Time-of-Use

Tre anbefalinger

1) **PRODUKTET: Fokusér på det velkendte - Det perfekte dynamiske elprissignal findes ikke**

Energiforbrug, elafregning og hverdagslivets rutiner er alle komplekse størrelser, som hænger sammen på kryds og tværs. Hvis man trykker et sted, er der en risiko for, at noget uventet popper op et andet sted. Derfor tror vi ikke på, at mange specifikke produkter skræddersyet til specifikke kundesegmenter er vejen frem. Produkter og priser kan ikke målrettes alles behov og forventninger, og i øvrigt skaber (nye) produkter gradvist (nye) behov og forventninger. Generelt tyder denne undersøgelse på, at dynamiske elpriser, og elprodukter, opleves af kunder som komplekse, abstrakte og til tider forvirrende. Det tilskynder i sig selv ikke til engagement. Vi foreslår at fokusere på det velkendte for at introducere fleksibiliteten i energipriser. Vi medgiver, at det ikke er nyskabende, men måske kan denne undersøgelse alligevel give lidt nye nuancer. Det kan for eksempel handle om at spille på noget velkendt i husstandes nuværende energipraksisser. Vores informanter sammenlignede flere gange dynamiske elprissignaler med andre kendte økonomiske forhold såsom butikkers åbningstider, hvor det nogle tidspunkter er lettere at komme til end andre eller faste og variable lån. Lignende dynamiske signaler er også kendt fra trafikken (myldretid) og familielivet (ulvetime). Men i alle disse velkendte eksempler, har det konsekvenser, hvis man rammer ind i 'spidsbelastningen', ofte betalt i tid og energi. Omvendt kan der spares penge,

hvis ferien skal planlægges, og hotellet bookes, udenfor de mest travle perioder. Tidslige rytmer findes ikke mindst i vejrforhold, fx årstiders skiften, døgnets rytme, eller daglige prognoser om regn, sol, eller blæst. Det er naturligt at orientere sig mod himlen, når tøj skal tørres udenfor eller det er tid til en gåtur. Og måske kan der godt 'forhandles' med komforten og bekvemmeligheden, særligt hvis den økonomiske gevinst er stor nok. Denne undersøgelse fremhæver hvordan prissignaler skal forstås igennem den mening, som den skaber i hverdagspraksisser i konkurrence med en masse andre meningsfulde formål. Eksempelvis fungerer en økonomisk tilskyndelse til at tidsforskyde tøjvask, kun når den kan skubbe andre vigtige formål til side såsom forventninger til renligheden og effektivitet. Prissignalet kan således kæmpe med det at få vaske-tøjet klaret nu og her. For de små energi-forbrug i hverdagen, tror vi derfor også mere på at opfordre til at 'spare på strøm-men' fremfor at skubbe energiforbruget. Hvis en større gruppe af mere eller mindre energiinteresserede alligevel skal overbevises om større energifleksibilitet, så skal der måske konsekvente midler til. Det allerbedste vil nok være, at strømmen gik engang imellem, hvilket kunne minde forbrugerne om, at energi er værdifuldt og begrænset. I den mildere ende kunne det være 'tommelfingerregler' såsom, at det er godt kan bruge strøm om natten (billigt og sikkert), eller når viden blæser. Kristian Rune Poulsen (Dansk Energi) har formuleret det fint til DR: "[kig] på vejrudsigten eller ud af vinduet og brug strøm, når det

blæser meget, for så er elpriserne som regel også meget lavere end ellers" (DR and Klærke, 2021).

2) **FORBRUGEREN: Fokusér på allerede 'aktive', store energibehov og pas på resten - Ikke alle husstande kan agere 'aktivt'**

Ønsker elselskaberne og energibranchen aktive og engagerede forbrugere, så er opskriften enkel; 1) sluk for strømmen af og til (gerne uden varsel og på kritiske tidspunkter), 2) sæt prisen op (det klarer det seneste års markedssituation meget fint), 3) aflever en meget konkret regning ind ad brevsprækken, hvor kunden tydeligt kan se prisen, og at den skal betales med det samme. Pointen er, at det ikke er svært at gøre kunder aktive og engagerede, det vil sige flytte deres fokus fra det rutineprægede til det reflektive, men kunsten er at gøre det uden at det går ud over bekvemmelighed. Det understreger også, hvordan andre kundegrupper kan være mere 'aktive' end de umiddelbart giver udtryk for, fordi de netop er gode til at tilpasse sig nye situationer, for eksempel med høje energipriser. Studier af betydningen af dynamiske priser for energiforbrug tyder på en lille til moderat effekt (se afsnit 1.2.5). Derfor antager vi, at dynamiske priser har en lille betydning for elforbrugs mønstre. Ud fra vores kvalitative undersøgelse tyder det på, at de husstande med højt forbrug (fx elvarme, elbil eller spa) agerer mere 'aktive' og 'fleksible'. For andre husstande kan der måske opstå 'vinduer' for forandring af praksisser, hvor uinteresserede kommer til at ligne de interesserede kortvarigt, for eksempel ved flytning, istandsættelse af huset, nyt job, lønbonus eller andet, der skubber til de faste rutiner. Vores undersøgelse peger på, at energiforbrugere allerede har strategier til at skabe fleksibilitet i hverdagen. Det sker blot af hensyn til andet end energiforbrug. For eksempel kan 'fleksibilitet' være vigtig

for at få hverdagen til at fungere ved at lave mad til ekstra dage. Mange forbrugere vil (formentlig) gerne ændre energipraksisser, men hverdagens rutiner og tidlige rytmer er stærke. Forbrugere vil (formentlig) også gerne gøre en indsats for klimaet, men det skal være synligt og tydeligt, hvad bidraget er. Måske hjælper det, hvis det er klart, at det er til gavn for det nære, såsom nabolag, lokale elnet, og ejerforeningen, eller i bedste fald ens egen husstand.

Derudover opfordrer vi til at fokusere på det der nytter mest. Det vil sige, hvor der er høje energiforbrug såsom elbil og elvarme, men også hvor det generelle elforbrug er højt, for eksempel som følge af mange apparater eller et stort hus. Hvis man deler elkunder lidt groft op mellem tre typer, så er der først dem, der allerede er interesserede og har muligheder. Vi stødte på flere af disse i vores undersøgelse, og de er ofte fremtrædende i sådanne undersøgelser, netop på grund af deres interesse. Denne kundegruppe leder måske endda selv efter nye produkter, og skal måske blot anerkendes for, at de allerede gør det 'rigtige'. Dernæst er der en (større) gruppe med de kunder, som har interessen og/eller engagementet, men mangler gode betingelser for at handle. I vores undersøgelse var der kun én børnefamilie, mens resten boede alene eller havde haft familieliv med børn. Alligevel var det tydeligt, at det at have børn i forskellige aldre, samtidig med et arbejdsliv og fritidsinteresse, gør det sværere at have det overskud til for eksempel at reducere energiforbrug eller tidsforskyde hverdagspraksisser. Her kan det være smart at indrette en indsats eller produkt, så det passer til de hverdagspraksisser, hvor elforbruget sker, eller forsøge at hjælpe til at skabe 'plads' og overskud. Den sidste (og største) gruppe udgøres af de husstande, som enten ikke har interessen eller et hverdagsliv med muligheder for at ændre meget. Vores opfordring er at

prioritere denne gruppe lavest, men samtidig være opmærksom på, at de kan opleve sig 'ramt' af dynamiske priser, som de ikke kan respondere på, eller opleve sig 'hægtet af' det 'smarte' og 'nye'.

3) **FORBRUGET: Fokuser på kollektive praksisser fremfor individuelle forbrugere – Energiforbrug handler for det meste ikke om energi**

Energi forbruges ikke for dets egen skyld, men for at udføre hverdagens praksisser, såsom madlavning, rengøring, og underholdning. Hvor købet af elforbrugende apparater kan fremstå iøjnefaldende, så foregår energiforbruget gerne i det skjulte. Det handler således i høj grad om; 'hvad energi er til for'. Hvad er det for eksempel for nogle services energi tilvejebringer, for eksempel i form af komfort, bekvemmelighed og fornøjelse. Derudover er vores måder at forbruge energi på ikke unikke. Tværtimod har vi tendens til at forbruge energi på samme måder, og på samme tidspunkter, selvom der selvfølgelig er væsentlige forskelle. Udgangspunktet i denne undersøgelse er, at sådanne hverdagspraksisser, som forbruger energi, er karakteriseret ved at være rutineprægede, vanemæssige og i det hele taget fungere lidt på autopilot. Vores interviews har bestemt ikke afkræftet dette. Derfor vil vi gerne give tre eksempler på mekanismer til forandring af kollektive, rutineprægede, og skjulte energipraksisser (se også konklusionen): 1) *Man kan ændre ét eller flere af de 'elementer', som understøtter praksissen.* Det behøver således ikke være forbrugeren selv, som skal overtale eller 'nudges'. Hvis formålet er at reducere forbrug af el til madlavningspraksis under aftenspidsbelastning, så kan det 'materielle element' skiftes ud, fx ved at spise kold ret fremfor en varm eller købe mad udefra. Det seneste års energiprisstigninger kan påvirke praksissers 'menings element'. Det vil sige, at energi for en anden betydning i daglige

rutiner. Hvor forbrugeren måske ikke tænkte over, hvornår han/hun satte vaskemaskinen igang, så gør de det måske i højere grad nu. På den måde kan forbruget af energi, og betaling for det, skubbe behovet for rent tøj (lige nu og her) eller praktiske hensyn i baggrunden. 2) *Man kan udskifte praksissen med en anden.* Hvis vi igen tager eksemplet med madlavning, så kan den 'traditionelle' praksis med at spise aftensmad sammen med familien skiftes ud med et alternativ, for eksempel i form af at spise ude eller gøre det til en social begivenhed med venner, naboer eller familie. 3) *Man kan ændre sammenhængen mellem praksisser, så forandring kan sprede sig fra én praksis til den næste.* Igen bruger vi madlavning som eksempel. Et godt eksempel er nemlig, at servere varm mad på skoler og arbejdspladser, som måske man mindsker behovet for varm mad under aftenspidsbelastning, og dermed reducere behovet for energi på det tidspunkt.

Selvom alle tre eksempler har til formål at eksemplificere tre forskellige mekanismer, eller måder, som praksisser kan ændres på, så har vi i vores undersøgelsen fundet lignende beskrivelser. For eksempel i forhold til betydningen af højere priser under spidsbelastning, særligt som følge af prisstigninger, og hvordan varmt mad på arbejde har ændret aftenmåltidet derhjemme.

Den grundlæggende pointe er, at se ændring af energiforbrug ud fra processer, som ikke direkte handler om energi. Det gælder også forandring gennem politiske reformer. Politikker som ikke direkte handler om energi kan sagtens have stor betydning for energiforbrug, ikke mindst hvornår energi forbruges. De tydeligste eksempler relaterer til, hvornår butikker må have åbent, og hvornår skoledagen starter.

Selvom at dette perspektiv bygger på at forstå ændringer i kollektive praksisser, så

er individet ikke overset. Den etiske forbruger, hvis forbrug er drevet af overvejelser om hvad der er 'rigtigt' og 'forkert' at gøre, eksisterer (Gram-Hanssen, 2021). Pointen er blot, at den etiske forbrugers handlinger og forbrugsmønstre også har en tendens til at ligne andres.

Forord

Energiforbrug, energifleksibilitet, og omstilling til vedvarende energiproduktion er meget aktuelle emner. Projektet, som denne rapport er en del af, belyser disse emner med fokus på hverdagens rutiner og fleksibilitet.

Denne rapport præsenterer resultatet af en kvalitativ interviewundersøgelse foretaget som det sidste led i det Elforsk-finansierede projekt *Flexafregning og energieffektivitet: fører fleksibel afregning til mere effektiv el anvendelse?*¹

Projektet har i samarbejde med de to danske energiselskaber, Norlys Energi og Ørsted, belyst, hvilke potentialer dynamiske elpriser har for større energifleksibilitet blandt danske husstande, samt hvordan almindelige danske husstande reagerer på, at prisen for én kilowatt-time skifter time for time.

Vi har nydt hver en kop kaffe i de hjem, som vi har været så heldige at få lov at besøge. Vi er taknemmelige for den åbenhed, gæstfrihed og venlighed, som vi er blevet mødt af. Vi har forsøgt at gengælde venligheden ved at gøre alt, hvad vi kunne for at få det bedste ud af interviewene og afdække husstandenes historier på den bedste vis.

Tidligere versioner af rapporten er blevet forelagt for samarbejdspartnerne Norlys Energi (Per Harboe Hoelgaard) og Ørsted (Nikolaj Fisker Damkjær), men de har ikke haft indflydelse på konklusionerne og anbefalingerne. Undersøgelsen og rapporten er udarbejdet af Aalborg Universitet med undertegnede som projektleder.

Tak til Norlys Energi og Ørsted for samarbejdet igennem projektet, samt til følgegruppen for projektet, som bestod af Lea Schick (Alexandra Instituttet), Christian Jarby (Rådet for Grøn Omstilling), Helle Juhler-Verdoner (Intelligent Energi/Dansk Energi), og Jonas Katz (Energistyrelsen). En sidste tak til Kirsten Gram-Hanssen for råd og vejledning undervejs og til Simon Peter Aslak Kondrup Larsen for input i slutfasen.

Rapporten er henvendt til energibranchen, inklusiv de danske energiselskaber, Energistyrelsen, Dansk Energi, Energinet og alle de andre som har interesse i energifleksibilitet i danske husstandes energipraksisser.

Jeg håber du nyder rapporten.

Seniorforsker
Anders Rhiger Hansen

¹ Følg med her: <https://vbn.aau.dk/da/projects/flexafregning-og-energieffektivitet-f%C3%B8rer-fleksibel-afregning-til> og her <https://elforsk.dk/projektdatabase/flexafregning-energieffektivitet-foerer-fleksibel-afregning-til-mere-effektiv-el>

Indledning

Jeg går ikke hen til folk og siger 'davs du, hvordan går det? Er din elregning i orden?' Det gør jeg jo ikke.

(Magne, 57 år, Midtjylland, Norlys kunde).

Norlys kunden, Magne, var den første vi interviewede til denne undersøgelse, og med ovenstående citat sætter han egentlig meget godt scenen. Afregning og betaling af elforbrug er sjældent det første, der diskuteres over hækken med naboen. Og dog. Når elpriserne stiger så kraftigt, som det seneste år², eller at strømmen går juleaften³, så bliver den ellers så vante og pålidelige energiforsyning formentlig et varmt samtaleemne. Men ser vi bort fra det, så klares elafregning gerne ubesværet via betalingservice og aconto betaling, helst uden for meget besvær eller eftertanke.

Elforbruget som hverdagens rutiner kræver, lever et liv i det skjulte. Det gælder også hverdagens tidslige rytmer, der usynligt skaber mønstre for aktiviteter i løbet af dagen, ugen og året. Ikke desto mindre er det netop elafregning, hverdagens rytmer og rutiner, som vi har kastet os over i interviews med 12 danske husstande.

Med økonomisk støtte fra ELFORSK⁴ har vi sat os for at undersøge, hvad dynamiske elpriser, hvor prisen på el varierer i løbet af dagen, for eksempel time for time, betyder for danske husstandes hverdagspraksisser og energiforbrug.

Baggrunden for denne undersøgelse har rod i fire udviklinger.

1. Dynamiske elpriser er trådt ind på det danske energimarked, og kan måske været med til at skabe en ny forståelse af elforbrug i de danske hjem (A.R. Hansen et al., 2021). Én kWh er ikke længere den samme på forskellige tidspunkter på dagen (Sioshansi, 2021).
2. En grøn omstilling af det danske energisystem kræver, ifølge flere aktører, at husstande agerer mere 'fleksibelt' og 'aktivt' (Schick and Gad, 2015).
3. Danske energiforbrugere har fået, og får i stigende grad, nye elbehov, for eksempel i form af flere elbiler i indkørslerne rundt om i landet og flere varmepumper, som den

² <https://www.danskeenergi.dk/fakta-fokus/hvorfor-stiger-elpriserne/hvor-meget-storre-bliver-min-el-varmeregning>

³ <https://www.dr.dk/nyheder/indland/juleaften-blev-moerklagt-i-boligkvarter-familienkvistholms-menu-blev-slik-og>

⁴ "ELFORSK er netvirksomhedernes forsknings- og udviklingsprogram og er en del af Green Power Denmark". <https://elforsk.dk/>

primære opvarmingskilde. Derudover producerer flere deres egen energi i form af solcelleanlæg (Hansen et al., 2018; Mechlenborg et al., 2020) og intelligente apparater indtager flere danske hjem (særligt 'smart TV' og sikkerhedsudstyr) (Hohnen and Hansen, 2022).

4. Måske sniger der sig også i disse år mere miljø- og klimabevidsthed ind hos danskerne, hvor en stigende andel rapporterer, at de gør noget for at mindske deres eget bidrag til udledning af drivhusgasser (dog primært at sortere affald og mindske madspild) (Madsen, 2020, pp. 39–40). Mere ekstreme vejrforhold og øget politisk bevidgenhed kan også skubbe til denne udvikling.

Danske husstandes behov for, og forbrug af, energi er måske blevet mere komplekst og uforudsigeligt, set i forhold til tidligere tider, men ikke desto mindre vigtigt at forstå. Hvis energiforbrugerne skal (kunne) agere mere fleksibelt, for eksempel ved at tidsforskyde forbrug, så kræver det, at husstandens praksisser er mulige at rokke ved og tilpasse. Men hurtigt kommer spørgsmålene. Er hverdagens rutiner ikke netop kendetegnet ved at være rigide, rutineprægede og vanemæssige? Og selvom rutiner og rytmer måske opleves som 'vores egne', så findes der alligevel meget stærke mønstre i, hvor meget og hvornår husstande forbruger el (Trotta, 2020).

Under alle omstændigheder er der en udvikling i gang, som stiller nye og langt større krav til energiforbrugere såvel som til energiselskaber og andre aktører i energibranchen. Det ændrer opgaven med at forudsige og planlægge husstandes energibehov, og det er denne opgave, som vi gerne vil bidrage til i dette studie.

Denne undersøgelse handler derfor ikke blot om dynamiske elprisers betydning for husstandes evne til at tidsforskyde forbrug eller på anden måde tilpasse deres forbrug mere eller mindre hurtigt. Den undersøger også mere generelt, hvorvidt og hvordan husstandenes hverdagspraksisser er i stand til at reagere og tilpasse sig til potentielt stigende krav om forskellige nye former for aktiv deltagelse, herunder krav om større fleksibilitet, tilpasningsdygtighed, kampagner, udskiftning af teknologier, skiftende priser (markedsforhold), ny lovgivning, nye afgiftssystemer osv.

Emnet for vores undersøgelse kan anskues med forskellige briller, for eksempel psykologiske, kulturelle eller økonomiske, men vi trækker mest på sociologiske forståelser eller bredere samfundsvidenskabelig litteratur og forskning. Det betyder, at vi i høj grad fokuserer på, hvad folk siger, at de gør, snarere end hvad de tænker, ønsker eller burde gøre. Samtidig har vi blik for, hvordan energiforbrug opstår gennem udførelse af hverdagspraksisser baseret på kollektive konventioner, teknologier og 'hvad naboen gør'⁵.

Ud fra det overordnede mål om at undersøge danske husstandes hverdagsfleksibilitet, i forhold til energiforbrug, og respons på dynamiske elprissignaler, så ønsker vi at bidrage med svar på følgende underspørgsmål:

Hvordan er danske husstandes hverdagspraksisser fleksible? Og hvilken betydning har rutiner, vaner, rytmer, og sociale relationer for denne hverdagsfleksibilitet?

Hvilken betydning har hverdagens teknologier og ting, samt 'infrastrukturen' indenfor hjemmets vægge for hverdagsfleksibilitet?

Hvordan responderer danske husstande på dynamiske prissignaler på el? Og hvilken betydning har forskelle i præferencer, tilgange og husstandstyper?

Punkt 1 handler om, hvilket potentiale (eller mangel på samme) for energifleksibilitet, som findes i hverdagslivets vaner (kropslige praksisser), rytmer (tidslige strukturer) og sociale

⁵ Dette er baseret på, hvad der kendes som praksisteori, se blandt andre (Gram-Hanssen, 2011; Jacobsen and Hansen, 2021; Reckwitz, 2002a; Sahakian and Wilhite, 2014; Shove et al., 2012).

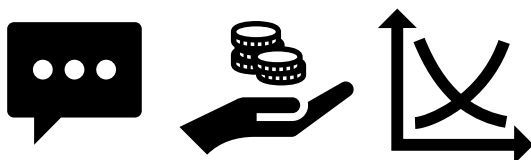
relationer. Det kan for eksempel handle om husstandenes evne til, og mulighed for at justere og tilpasse timingen, tempoet, længden og intensiteten af deres hverdagspraksisser. Se afsnit 2.1-2.4.

Punkt 2 handler om, hvilket grundlag ting, teknologier og andre materielle objekter, samt systemer og netværk mellem disse (infrastruktur), skaber for hverdagens fleksibilitet. Fra hjemmets hjælpemidler, såsom køkkenmaskiner, kaffemaskiner, over opladere, til større strømslugere som varmepumpe og elbil, er ting (bredt defineret) med til at skabe og vedligeholde hverdagspraksisser, og dermed også deres fleksibilitet og rytmer i hverdagen. Det handler blandt andet om automatisering og intelligente teknologier, men også om de lavteknologiske elementer i hverdagen, som måske har større betydning for fleksibilitet eller stabilitet i hverdagens praksisser. Se afsnit 2.5.

Punkt 3 handler i højere grad om, hvad kunderne selv giver udtryk for. Hvad synes de for eksempel om forskellige dynamiske elprissignaler, og hvilke typer af elkunder har vi fundet frem til. Livet som elkunde er noget vi alle oplever, og vi forsøger at skabe et overblik ud fra vores informanternes perspektiver. Se del 3.

Rapporten er delt op i tre dele. I første del præsenterer vi baggrunden for interviewundersøgelsen. Det inkluderer, hvorfor vi studerer netop dette, og hvorfor det er relevant (relevans), hvad er det for en situation og udvikling, vi baserer undersøgelsen på (problemfelt), og dernæst beskriver vi den teoretiske baggrund (teori) og de metodiske refleksioner og valg, som vi har haft i løbet af undersøgelsen (metode). I anden del undersøger vi energifleksibiliteten i hverdagen. Med afsæt i de primære rutiner i hverdagen (rutiner), analyserer vi betydningen af indgroede vaner, hverdagens rytmer, sociale relationer og til sidst ting og teknologier. I tredje del undersøger vi respons på dynamiske elpriser. Vi tager en tur rundt om elforbrugeren, elhandelsselskaberne og elprodukterne for at blive klogere på forskellige vinkler på energifleksibilitet. Til sidst opsamler vi, konkluderer og anbefaler på baggrund af undersøgelsens resultater.

1.0 BAGGRUND

I denne første del præsenterer vi baggrunden for vores undersøgelse. Vi starter med at give bud på svar på spørgsmålet; *hvorfor* er det relevant og vigtigt at undersøge hverdagsfleksibilitet og respons på dynamiske elpriser? Vores svar indbefatter 1) **energisystemets** stigende efterspørgsel for energifleksibilitet på forbrugssiden, 2) **energibranchens** stigende interesse for dynamiske elprisprodukter, og 3) **energiforbrugeren**, som måske efterspørger billigere elpriser og nye produkter, men formentlig mest af alt er optaget af hverdagslivets gang (se også (Hansen et al., 2021)).

Dernæst stiller vi spørgsmålet; *hvad* er hverdagsfleksibilitet, energifleksibilitet og energiforbrug? Eller hvordan kan vi forstå dette undersøgelsesfelt? For at besvare det går vi lidt abstrakt til værks. Vi går nemlig til nogle af de store spørgsmål, hvor vi blandt andet kritisk beskriver den 'frie' (energi)forbruger, muligheder for forandring og samfundets stabiliserende rytmer.

Til sidst besvarer vi spørgsmålet; *hvordan* har vi undersøgt hverdagsfleksibilitet og respons på dynamiske elpriser? Dette er en klassisk gennemgang af vores metode, hvor vi blandt andet beskriver datagrundlaget, rekruttering af informanter og ideerne bag interviewguiden. Men vi starter altså med relevansen for undersøgelsen.

1.1 Energikrise og klimakrise: Indblik i en ny situation for energisystemet, energibranchen og energiforbrugere

Hvorfor er det relevant, vigtigt og måske direkte nødvendigt at undersøge husstandes hverdagsfleksibilitet og respons på priser, som vi gør det i denne undersøgelse? For nogle vil det være åbenlyst vigtigt, da energiproduktion og forbrug i sidste ende handler om opretholdelsen af hverdagsliv (og industri), som vedrører os alle sammen og stort set alle vores aktiviteter i løbet af en dag i vores hjem og på arbejde. For andre er det ikke oplagt at undersøge energiforbrug, forbrugere og hverdagsliv, og i hvert fald ikke at gøre det så grundigt, endda uden at levere konkrete løsninger. Energiforbrug kan for nogle i højere grad løses gennem tekniske løsninger, fx automatisering. Selvom vi anerkender, at teknologisk udvikling og innovation er en meget væsentlig del af løsninger relateret til energiforbrug, så er vores udgangspunkt, at ethvert apparat, infrastruktur, software eller anden form for teknisk eller teknologisk løsning kun virker, når den harmonerer med de praksisser, som forbruget af energi sker igennem. At vi lige nu står i en ekstraordinær situation med energikrise, klimakrise og biodiversitetskrise understreger blot behovet for at forstå dynamikkerne i hverdagslivets energiforbrug for at kunne træffe de rette valg, og finde de rette løsninger, inden konsekvenserne af den 'forkerte' vej bliver for store.

Vi argumenterer relevansen for denne undersøgelse i to centrale tendenser.

5. **Energisystemet** efterspørger i stigende grad energifleksibilitet på forbrugssiden, særligt med baggrund i fremskrivninger for øget energibehov i nærmeste fremtid og

øget andel af vedvarende energikilder i elnettet (Energistyrelsen, 2020). Dette inkluderer også, hvordan infrastruktur i stigende grad planlægges til 'smart' brug, hvor data, automatisering og fleksibilitet spiller en stor rolle. Det kan for eksempel være visioner om et intelligent elnet (smart grid) (Dansk Energi and Energinet.dk, 2010; Klima-, Energi- og Bygningsministeriet, 2013; Schick and Gad, 2015; Schick and Winthereik, 2013) eller intelligente hjem (smart homes) (Gram-Hanssen and Darby, 2018; Larsen and Gram-Hanssen, 2020). Én kWh forbrugt om natten kan med større sandsynlighed være grøn, dvs. produceret af vedvarende energi, mens én kWh forbrugt i ulvetimen belaster elnettet i højere grad. Denne udvikling hænger sammen med flere forandringer, som danske husstande og energibranchen står overfor i disse år. Tidligere var normalen, at energiforbrugeres behov skulle imødekommes med øget produktion og tilbud, der passede til kunden. Men alt dette er under kraftig forandring. Energiproduktion skal omlægges fuldt ud til vedvarende energikilder.

6. **Energibranchen** søger i stigende grad efter nye måder at sælge el på. Særligt omstillingen af energisystemet ser ud til at være drivkraften, hvor mulighederne skabt af udrulning af intelligente fjernaflæste elmålere og flere intelligente apparater i de danske hjem driver de nye markeder frem. Derudover er der også opgaven med en grøn omstilling af energiforbrug, som energiselskaberne også spiller en vigtig rolle i.

Og hvad så med **energiforbrugeren**? Vores blik på husstandes energiforbrug starter med antagelsen om at husstandene først interesserer sig for deres hverdagsliv, og alle de ordinære problemstillinger, praksisser og valg i hverdagen. Men efter det så påvirker alle de ovennævnte tendenser i stigende grad også energiforbrugere (flere elbiler, flere varmepumper, flere intelligente (smart) apparater), og måske sniger der sig også større bekymringer ind i forhold til energiforsyning, energipriser og grøn omstilling. Så selvom det sidste led i kæden, forbrugere, (formentlig) er mest optaget af deres egen hverdag, og ikke nødvendigvis elforbrug og -produktion, så står vi måske alligevel på et kritisk sted nu, hvor energiforbrugere rykker på sig.

Således efterspørger energibranchen også i højere grad 'aktive' og 'fleksible' energiforbrugere⁶, og den danske 'smart grid' strategi peger på et stort potentiale i mere 'fleksible' energiforbrugere. Det kan være i form af at forbrugere aktivt tilpasser deres forbrug eller at deres forbrug passivt styres af automatiserede løsninger (Hansen and Borup, 2018). På trods af det, så ser visionerne bag strategien ud til basere sig på forståelser af elforbrugere som 'ikke-fleksible' og 'inaktive', men dog stadig teknisk kompetente, som det ikke betaler sig at ulejliges med kompleksiteten i et (fleksibelt) intelligent energinet (Schick and Gad, 2015). Med andre ord er synet på forbrugeren beskrevet som 'komfort og bekvemmelighedshungrende sovakartofler' (egen oversættelse fra Moezzi and Janda, 2014). Såkaldte energi 'prosumers', som både producerer energi, for eksempel i form af solcelleanlæg, tyder dog på at være mere 'aktive' og 'engagerede' (Hansen et al., 2019; Schick and Gad, 2015). Men ser man bort fra det, så står ønsket om 'aktive', 'engagerede' og 'fleksible' elforbrugere i kontrast til den gængse opfattelse af elforbrug, som rutinepræget og resultat af aktiviteter med andre mål. En anden løsning til at skabe mere 'fleksibelt' energiforbrug kan være såkaldte 'aggregatorer'⁷, som er kommercielle aktører, der agerer bindeled mellem private forbrugere og system operatører, og derigennem får uddelegeret opgaven med at

⁶ For en generel bemærkning om denne tendens, se <https://ing.dk/artikel/kronik-behoe-ver-energiforbrugere-at-vaere-oplyste-226973>

⁷ Se <https://energinet.dk/EI/Fleksibelt-elforbrug/Hvad-er-en-aggregator> og https://www.irena.org/-/media/Files/IRENA/Agency/Publication/2019/Feb/IRENA_Innovation_Aggregators_2019.PDF

levere fleksibilitet. Lignende løsninger er kendt fra mobiltelefonindustrien, hvor kunder betaler for en pakke, der inkluderer et abonnement og en telefon. I tilfældet med elforbrug, kan det betyde, at kunder betaler mindre for en varmepumpe eller elbil for så at forpligte sig på at levere større energifleksibilitet, for eksempel gennem automatisk tænd og sluk (Dansk Energi and Energinet.dk, 2010; Schick and Gad, 2015). Dette ændrer dog ikke på, at husstandes behov og forventninger i forhold til energirutiner bliver irrelevante. Tværtimod bliver det vigtigt, at følge udviklingen i det komplekse samspil mellem infrastruktur, teknologier og hverdagspraksisser, hvis for eksempel aggregatorer og automatisering kommer til at spille en større rolle (Watson and Shove, 2022). I de to følgende afsnit beskriver vi de to tendenser lidt nærmere for at understøtte baggrunden for undersøgelsen.

1.1.1 Energisystemet efterspørger større energifleksibilitet

Hvis elnettet overbelastes, så ryger strømmen. Det kan afhjælpes ved at *udvide kapaciteten* (eller forbedre), fx i forhold til transmission og produktion, eller *reducere behovet* for strøm, fx ved at begrænse forbrug i spidsbelastningsperioder. Så enkelt er det.

Ifølge Sioshansi (2021) har frygten for stå til regnskab overfor borgere og forbrugere, hvor lyset pludseligt forsvandt, fået politikere, udviklere, ingeniører og andre med indflydelse på levering af strøm til at overinvestere *for meget* i elnettet. Med baggrund i en amerikansk kontekst beskriver han, hvordan prognoser er blevet udarbejdet ud fra den maksimale belastning, og så bygge tilstrækkelig infrastruktur, plus lidt ekstra, for at være på den sikre side. I denne tilgang ligger der en indgroet overbevisning om, at forbrugernes behov var fastlagt. Derfor har der historisk været få forsøg på at moderere, forskyde eller reducere forbrugernes behov for el, heller ikke i forhold til spidsbelastninger.

Hvorvidt dette beskriver situationen i Danmark godt, er svært at sige, men Shove og Trentman (2019) beskriver, hvordan 'predict and provide' har været normen i mange lande. Ikke desto mindre vil problemet blive større i fremtiden. Alt tyder på, at belastningen af elnettet vil stige betragteligt i de følgende årtier som følge af datacentre og elektrificering af opvarmning og transport (Energistyrelsen, 2020). Der bliver kamp om strømmen og tryk på elnettet. Så når Danmark får 'EM guld i forsyningssikkerhed'⁸ med gennemsnitlig afbrydelse på 20 min om året, og strøm 99,99% af tiden, så kræver det formentlig stadig investeringer, at opretholde en stabil energiforsyning⁹. Denne rapport har ikke til opgave at bedømme, hvornår der er tale om overinvestering i energiinfrastruktur eller rette investeringer til rette tid. Alligevel vil vi gerne fremhæve elementer fra debatten i andre dele af verdenen. Det er således interessant, at en gruppe australske forskere i 2014 påpegede, hvordan hedeølger gør det svært for lavindkomst husstande at betale elregningen, men at netop tilpasningen af elnettet til at kunne håndtere forbruget i løbet af den særlige situation, en hedeølge er, også er med til at gøre prisen højere. De forklarer således, at en fjerdedel af elnettet kun er nødvendigt for at modstå belastningen i brug for få timer på meget varme dage, hvor husstande benytter aircondition oveni deres normale forbrug. Denne infrastruktur, som sjældent bliver brugt, bliver dog betalt af alle, påpeger de (Stengers et al., 2014).

Investeringer i energiinfrastruktur er også noget Sioshansi (2021) har beskæftiget sig med. Han beskriver således arven fra 'predict and provide' strategien i to centrale punkter:

⁸ <https://www.danskeenergi.dk/nyheder/danmark-far-em-guld-forsyningssikkerhed>

⁹ https://backend.orbit.dtu.dk/ws/portalfiles/portal/212673086/elnettet_investeringer_of_regulering.pdf

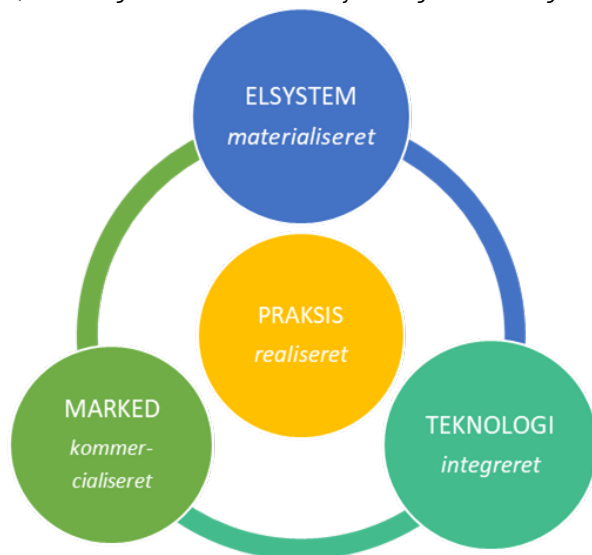
- Husstandes behov for el ses som urørlig eller en 'given' ting¹⁰. Det skyldes i følge Sioshansi, at når der ikke er problemer, hvorfor så bekymre sig om effektivitet af apparater, samt hvor, hvornår og hvorfor husstande forbruger energi.
- Husstandes behov for el er imødekommet med udbygning af større kapacitet. Ifølge Sioshansi har denne strategi været fordelagtig fordi det mindskede risikoen for utilfredse kunder og andre interessenter, men samtidig betydet at investeringer har været større end nødvendigt (se også Coutard and Shove (2019) om hvordan 'kapacitet følger behov, og ikke omvendt').

Sioshansi (2021) peger endvidere på, at det har ført til tre myter:

- Enhver kWh er den samme
- Enhver forbruger er den samme ('one size fits all')
- Behov for el, både størrelsen og mønstret, er forudbestemt (en 'given' ting).

Det fører ifølge Sioshansi til spørgsmålene: Hvad er fleksibelt (el)behov? Og hvilket (el)behov er fleksibelt? (se også Torriti, 2015). Sådanne spørgsmål er netop en del af udgangspunktet for denne undersøgelse. Fordi i fremtidens elsystem med større belastning, særligt i spidsbelastningstidspunkter, så vil antagelserne om energiforbrugsadfærd (såsom myter som dem beskrevet ovenfor) blive afgørende for at undgå over- eller underinvestering, samt at fastholde et stabilt og velfungerende elnet. Fokus på aktive forbrugere og prosumers er allerede beviser på dette.

For at slutte denne del om energisystemet af, så vil vi gerne gentage en pointe fra en tidligere rapport i dette projekt (Hansen et al., 2021b). Her belyste vi med henvisning til Blue et al. (2020), at energifleksibilitet kan betyde noget forskellige for forskellige aktører¹¹.

Figur 1 Forskellige (idealtypiske) perspektiver på energifleksibilitet (samme som Figur 1 i (A. R. Hansen, Trotta, Thybo, et al., 2021)).

¹⁰ Han bruger udtrykket "[...] customer demand as a "given"" (Sioshansi, 2021, pp. 109-110).

¹¹ Se også <https://pro.ing.dk/gridtech/holdning/alle-snakker-om-energifleksibilitet-men-hvad-kraever-det-af-forbrugerne>

Figur 1 viser, hvordan energifleksibilitet kan anskues som materialiseret i energisystemer. Det kan for eksempel handle om kapacitet, altså hvor meget kan elnettet klare. Energifleksibilitet kan også ses som kommercialiseret på et marked. Det er hvad vi i høj grad belyser i dette projekt, og næste afsnit handler om elselskabernes rolle med eksempler på salg af energifleksibilitet. Dernæst kan energifleksibilitet ses som integreret i teknologier. Det kan være helt konkret i forhold til timer-funktioner eller andre muligheder for 'fleksibelt forbrug', som teknologien muliggør. Til sidst er der husstandenes energipraksisser, som i sidste ende er dem der skal realisere energifleksibilitet i interaktion med teknologier, elnet og elleverandører.

1.1.2 Energibranchen sætter energifleksibilitet til salg

En fuld udrulning af fjernaflæste elmålere har skabt muligheden for energiselskaber til at sætte nye typer af produkter i søen. I hvert fald muliggør de en mere præcis måde at afregne elforbrug time for time og dag for dag, og samtidig giver det mulighed for at visualisere enkelte husstandes energiforbrug i 'real-time' (her-og-nu). Det har både givet nye spillere på markedet, men også udfordret etablerede spillere til at finde nye løsninger og produkter.

Hvor elnetselskaberne har sværget til tidsdifferentierede (todelte) tariffer, så har elhandelsselskaberne sværget til timevarierende priser (Hansen et al., 2021b). I den internationale litteratur på området svarer det til skelnen mellem Time-of-Use (ToU) og Real-Time Pricing (RTP) (Torriti, 2015, se også uddybning i A.R. Hansen et al., 2021).

De danske elnetselskaberne har primært interesseret sig for energifleksibilitet på grund af forøget andel af vindenergi i elproduktionen, øget behov for el, som følge af elektrificering af for eksempel transport og opvarmning, samt flere decentrale produktionsenheder (Hansen et al., 2021b, p. 37). Disse tendenser har skabt nye udfordringer, som elnetselskaberne over tid har løst ved at vedligeholde, modernisere og udvide elnettet, samt satse mere på intelligente løsninger (smart grid) og anden automatisering, men tidsdifferentierede net-tariffer er nu også virkeligheden for langt de fleste danske husstande. Allerede fra april 2020 er det vurderet at op mod 80% af danske husstande har tidsdifferentierede tariffer (De Frie Energiselskaber and Kile Kommunikation, 2020). Tarifmodel 3.0 er et af seneste nyudviklinger på denne front, hvor netselskaberne fremover for eksempel kan tilbyde *dyrere tariffer* mellem kl. 17 og kl. 21 hele året (i stedet for mellem kl. 17 og kl. 20 i vinterhalvåret) og billigere opladning af elbil fra midnat til kl. 6 (Forsyningstilsynet, 2022).

De danske elhandelsselskaber har været lidt langsommere til at indføre dynamiske elprisprodukter, hvilket formentlig skyldes, at de har været (mere eller mindre) afhængige af en fuld udrulning af intelligente, fjernaflæste elmålere. Der blev udbudt 308 forskellige produkter i Danmark (øst og vest) i 2020 (Forsyningstilsynet, 2021), og en stigende andel af disse har været dynamiske prisprodukter, som på trods af meget forskellige betegnelser, næsten udelukkende har været timeafregnede produkter (Hansen et al., 2021b). Det vil sige, at kunderne bliver afregnet efter 'real-time' variationer i engrosprisen på Nordpool på timebasis. I 2020 var det 43% af de danske elkunder, som havde sådan et produkt, mens 48% havde et kvartalsprodukt (fastpris i 3 måneder), og 9% havde fastprisprodukt (fastpris i mere end 3 måneder) (Forsyningstilsynet, 2021, p. 22). Samtidig er antallet af klimaprodukter på markedet steget voldsomt fra 84 i 2018 til 158 i 2020, men salget har ikke fulgt samme udvikling med en mere moderat stigning fra 31% i 2018 til 35% i 2020 (Forsyningstilsynet, 2021, p. 6).

Dynamiske elpriser er altså noget der i stigende grad indtager det danske elmarked, og derfor i stigende grad vedrører de danske elkunder. Spørgsmålet er dog, hvad danske energiforbrugere egentligt mener om denne udvikling og de muligheder det skaber. Måske er de mest interesseret i at få deres hverdag til at fungere med de praksisser, der nu udfylder det, socialt samvær og alt det andet der skaber et hverdagsliv.

1.2 Priser og energiforbrug: Indblik i husstandes energipraksisser

I dette skruer vi op for det akademiske, men det bliver indholdet ikke mindre væsentligt af. Det er bare væsentligt at forstå husstandes energiforbrug, samt ikke mindst hvordan det påvirkes af materialitet (fx teknologier og infrastruktur), priser, og en hel masse andet. Vi medgiver, at det kan være lidt komplekst og teoretisk til tider, men vi håber, at de efterfølgende kapitler vil rode bod på det. Vi har valgt at bygge det op efter en række påstande, som skal forstås som hypoteser eller (nyttige) antagelser.

1.2.1 Frie og autonome (energi)forbrugsvalg er en illusion

Forbrugersamfund, forbrugerisme, forbrugerpolitik, forbrugeradfærd, og frem for alt 'forbrugeren' er almindelige begreber i hverdagssamtaler og mediediskurser, som en del af forsøg på at forstå vor tids samfund og til at navigere jagten på det gode liv. Nogenlunde sådan, og frit oversat, starter den britiske forbrugssociolog, Allan Warde, sin tekst illusionen om suverænitet og valg [i forbrug]. Hans pointe er klar og enkel; forventningerne om den bevidste og uafhængige forbruger og det frie og individuelle forbrugsvalg er illusoriske.

Warde (2017, p. 207) præsenterer en række nøgleelementer i den idealtypiske fremstilling, som han ønsker at gøre op med (oversat og delvist omformuleret):

- Forventningen om individet som havende udstrakt, total eller ligefrem perfekte valg. Kun selvforskyldte begrænsninger gælder.
- Hver handling eller valg skal betragtes som 'nye'. Hvad der skete tidligere, har ikke betydning for det næste valg.
- Handlinger ses isolerede og kun vedrørende mig.
- Valg er velovervejede og forudsætter bevidst beslutningsproces. Selvom forbrugere måske ikke altid foretager rationelle valg, så foretager de en vis mental beregning, for eksempel i forhold til hvad de vil (have) og om det er pengene værd.
- Handlinger er 'forurenede' og uindskrænkede af den situation som adfærden foregår i.
- På trods af punkt 1 til 3, så antages det, at forbrugsvalg er konsistente over tid og foretages i tråd med underliggende principper. For eksempel i forhold til faste præferencer og etiske værdier.
- "Valg er resultatet af udførelse af en autonom vilje fra forbrugers side" (egen direkte oversættelse).

Disse syv punkter om illusionen om forbrugsvalg fremstår måske en smule karikerede, så ændrer det ikke på, at de i mere eller mindre udstrakt grad eksisterer. Flere af punkterne er også noget af det andre forskningsfelter har forsøgt at gøre op med, for eksempel adfærdsøkonomi¹².

Warde ønsker at understrege at ideen om (frie) forbrugsvalg kan vildlede forståelsen af forbrug og konsekvenserne heraf (Warde, 2017, p. 206). Han medgiver dog, at synet på forbrugere, som autonome, selvbestemmende og velovervejede kan være nyttig til en idealtipe karakteristisk i forhold til selve købshandlingen, altså udveksling af penge for en vare eller service, eller med Wardes ord 'erhvervelse gennem (ind)køb'.

¹² Alan Warde har i øvrigt anerkendt udgangspunktet i adfærdsøkonomiske perspektiver på forbrug i forhold til begrænsningerne af bevidste og velovervejede valg (Warde, 2015).

Det frie individ overfor den socialt-bundne aktør er en af sociologiens ældste temaer. Ifølge Rutger Bregman har ideerne om det frie individuelle valg rødder tilbage til oplysningstiden (Bregman, 2020), og listen af forfattere og forskere er lang, men i stedet for en udtømmende gennemgang, så vil vi i stedet lede tankerne på forbrugernes ansvar. Ideen om det frie forbrugsvalg kan nemlig også være med til at flytte for stort ansvar over på forbrugeren. Hvis forbrugeren har alle muligheder og adgang til al information, så er forbrugeren vel i stand til at tage 'gode beslutninger'. Dette kan nogle gange lede til uhenigtsmæssigt at skyde skylden eller ansvaret på forbrugere (Evans, 2011; Middlemiss, 2010).

Forbrugsvalg er væsentlige og oplysning af disse valg er vigtig. Men følger vi Alan Wardes (og andres) perspektiv på forbrug, så kan det blive misledende, at tro forbrugsvalg er frie. Det gælder ikke mindst energiforbrug, som i særlig grad kan betegnes upåagtet og ikke-iøjnefaldende (Gronow and Warde, 2001; Shove and Warde, 2002).

1.2.2 Energipraksisser erfares, kropsliggøres og formes over tid

"There is no such thing as learning [...] the only thing to see is the transformation in practices" (Stephen Kemmis som gæst i 'Practice theory podcast' af Stanley Blue and Elizabeth Shove).

Med et glimt i øjet fortæller Stephen Kemmis, som citatet beskriver, at han er kommet frem til, at der ikke findes noget som er læring. Det eneste der kan ses, er hvordan praksisser forandres. Vi redegør ikke for alle perspektiver på læring i dette afsnit. Vi fokuserer i stedet på den samfundsvidenskabelige retning som betegnes 'praksisteori' (se for eksempel Gram-Hanssen, 2010; Shove et al., 2012), og nuanceforskelle indenfor dette perspektiv. Kort fortalt betyder det, at nedenstående fokuserer på sociale (energi)praksisser ('what people do') frem for individuelle overvejelser, og rutiner frem for reflektive valg (Warde, 2014).

Kemmis' syn her er meget illustrativt for fokus på praksis, da det fremhæver betydningen af at kunne *observere* en forandring i praksis. Kemmis bruger begrebet 'practice architecture' (Kemmis, 2019; Kemmis and Grootenboer, 2008), som på dansk vel kan oversættes til *praksisarkitektur*, til at beskrive, hvordan praksisser er mulige igennem forskellige arrangementer: kulturelle-diskursive (det sagte), materielle-økonomiske (det gjorte) og socio-politiske (det relaterede) (Kemmis, 2019). Vi vil ikke gå i dybden med disse forskellige 'arrangementer' her, da det bliver en længere udredning, som ikke nødvendigvis bidrager med større klarhed over hvad læring af energipraksisser dækker over.

I stedet vil vi tage en smutvej, og opsummere (og simplificere) det praksisteoretiske perspektiv til at handle om 'det personer gør' (doings) og 'det personer siger' (sayings), som til sammen udgør og repræsenterer sociale praksisser (Warde, 2005). Praksisser er således ikke placeret i individer, og det er læring (eller beherskelse) heller ikke, men i stedet i organiseringen omkring praksissen (Lave and Wenger, 1991, p. 94). Det vil sige i forbindelsen mellem det *sociale* (konventioner, normer og mening), det *materielle* (infrastrukturer, ting og teknologier), og det *kropslige* (vaner, kompetencer og forståelser) (Gram-Hanssen, 2011; Jacobsen and Hansen, 2021)¹³. På denne måde kan forandring og reproduktion beskrives gennem disse tre *elementer*, hvorigennem praksisser *internaliseres* i kroppe, fx det vi også kender som *vaner*, og *indbygges* i materialitet, fx det der er resultatet af brugerdesign og alle de måder, som materielle omgivelser former den måde vi gør noget på.

¹³ Selvom det nok ikke er alle praksisteoretiske tilgange og retninger, som vil være helt enig i denne udlægning, så hænger denne simplificering med det *sociale*, det *materielle* og det *kropslige* alligevel godt sammen med flere betydningsfulde udlægninger, som for eksempel præsenteret af Shove og kollegaer (2012), Reckwitz (2002a, 2002b), og Warde (2005).

Ud over de tre elementer, så kan man opstille fire centrale undersøgelsesspørgsmål, som kan, og bør, relateres til *sociale*, *kropslige* og *materielle* elementer af praksisser, og altså ikke reduceres til et af dem. Intentionen ud fra et praksisteoretiske perspektiv er således at undersøge, hvad folk gør, hvornår de gør det, hvorfor de gør det og hvordan de gør det.

- Hvad handler om beskrivelse af praksissen; hvad er det for en praksis der bliver udført?
- Hvornår handler om tidsligheden af praksissen; hvornår bliver praksissen udført for eksempel i forhold til gentagelser, timing og sammenhæng med andre praksisser?
- Hvorfor handler om formål eller meningen med praksissen; hvorfor udfører en bestemt person en praksis, for eksempel som følge af et incitament, men formentlig flettet sammen med formål om at tage sig af sine familie, have det komfortabelt osv.?
- Hvordan handler om forskelle i praktiske forståelser af, hvordan en praksis udføres; Hvordan udføres en praksis normalvis, ordentligt, passende ('appropriate') og kompetent?

Men hvordan læres praksisser så? Vi har delt svaret op i tre mekanismer, som ikke nødvendigvis udelukker hinanden, men snarere overlapper og supplerer hinanden. Først, den helt oplagte mekanisme er 'learning by doing', hvor forbrugere lærer ved at udføre praksisser. Det kan beskrives akademisk ved at praksisser (måder at gøre noget på) internaliseres i kroppe og sind (body/mind) (Alkemeyer and Buschmann, 2016; Kemmis, 2019; Strengers and Maller, 2014, p. 150), og derved kropsliggøres tidligere erfaringer som dispositioner (eller kropsliggjorte praksisser) til senere (ubevidst) brug (Lahire, 2011; Lizardo, 2021). På en ikke-akademisk måde kan det enkelt beskrives som, at gør forbruger det samme flere gange og/eller ofte (rutine), så bliver måden at gøre det på 'hængende' (vane), og forbrugeren bliver bedre til praksissen (erfaren, kompetent). Det er imidlertid vigtigt at pointere, at forbrugeren 'lærer' af sine omgivelser, for eksempel af sine forældre (Hansen and Jacobsen, 2020) eller bygningen praksissen udføres i (Hansen, 2018a). Dernæst ... Spejling af praksisser (Lahire, 2020, 2011; Lizardo, 2009, 2007). Til sidst kan forbrugere også blive 'rekrutteret' til praksisser. Det er ikke den form for rekruttering, hvor en flink person vil tilbyde et job, men snarere i betydningen af, at forbrugere bliver introduceret til en praksis, som de bliver 'bærere' af (Shove et al., 2012; Shove and Pantzar, 2007), og derefter får hvad der kan betegnes en praksiskarriere (Backhaus et al., 2015; Greene and Rau, 2018; Warde, 2005). Et eksempel kunne være en bestemt måde at lave kaffe på, hvordan og hvornår en forbruger bliver introduceret til praksissen, kan have betydning for hvordan den udføres. Denne 'læring' af praksisser sker i en kompleks kontekst, som det ovennævnte er et godt udtryk for, og således handler det sjældent om en bestemt praksis, som kan ses adskilt fra en anden¹⁴. Støvsuger hænger sammen med gulvvask. Indkøb hænger sammen med madlavning, som hænger sammen med spisning og så videre.

Selvom praksisteoriperspektivet i høj grad handler om, hvordan praksisser reproduceres, altså at komplekse sociale processor skaber træghed i for eksempel elforbrugsmønstre, så sker der selvfølgelig hele tiden forandring.

¹⁴ Til at beskrive hvordan praksisser hænger sammen, så bruger forskellige forfattere forskellige begreber, som dækker over forskellige nuancer, men overordnet beskriver, hvordan praksisser gensidigt afhænger af hinanden, for eksempel 'bundle of practices' (Schatzki, 2010), 'ecologies of practices' (Kemmis, 2019), 'nexus of practices' (Hui et al., 2016), 'community of practices' (Lave and Wenger, 1991) og 'complexes of practices' (Shove et al., 2012).

Et bud på forandring, som går igen hos flere forskere, er, hvordan forandringer opstår i den gentagne interaktion mellem praksisser, som et socialt fænomen (altså fælles forestillinger om fx at vaske tøj), og udførelsen af denne praksis (McMeekin and Southerton, 2012) eller med henvisning til de 'kognitive systemer', som videregives eller spejles igen i social interaktion (Johnson-Hanks et al., 2011). Sagt på en anden måde, så handler det om at forandring sker i 'skæringspunktet' mellem individers (forbrugeres) tidligere erfaringer, fx vaner og kropslige praksisser, og den nuværende situation, og dens kontekst (Lahire, 2011, p. 66). Simplificeret en smule, så handler det blot om, at vi bærer på praksisser, det vil sige måder at gøre noget på, og når vi møder andre der gør det på en anden måde, eller pludseligt står i nye omgivelser, hvor vi ikke kan gøre det på samme måde længere, ja så sker der noget nyt.

Et andet bud indenfor praksisteori kommer fra Nicola Spurling (med kollegaer), som foreslår tre håndgribelige metoder til at skabe forandring (Spurling and McMeekin, 2014; Spurling et al., 2013): 1) ændrer ét eller flere af elementerne i praksissen (det sociale, det materielle og det kropslige), 2) udskift praksissen, og 3) ændrer måden praksisser er 'låst' sammen på. På den måde udnyttes det komplekse samspil mellem praksisser, så forandring kan sprede sig gennem en serie af forbundne praksisser. Hvis det handler om at reducere forbrug af el til madlavningspraksis under aftenpidsbelastning, så kan det forsøges ved, 1) at madlavnings materielle element skiftes ud, fx ved at spise kold ret fremfor en varm eller køb mad udefra, 2) at madlavningspraksissen udskiftes med en anden, fx spise ude eller hos venner/familie, 3) at skoler og arbejdspladser serverer varm mad, som (måske) medfører, at aftenmadlavningen kræver mindre forbrug af el. Disse eksempler er ment til at illustrere Spurlings begreber. De er således ikke mere gennemtænkte, at der kan opstå utilsigtede konsekvenser i forhold til privatøkonomi (ikke alle har råd til at spise ude hver uge) og mangel på service (det er ikke alle skoler der har køkkener).

Det meste forandring er ikke noget der skabes, men snarere noget der opstår af komplekse årsager. Trentmann (2009) peger på den betydning som nedbrud, ressourceknaphed og afbrydelser kan have på dagligdagens praksisser og derved udstille den skrøbelige rytme i hverdagen. Han giver historiske eksempler på, at forstyrrelser ikke nødvendigvis opleves som frustrerende, og hvordan de kan føre til kreative måder at mindske forbrug på. Dermed påpeger han, at forstyrrelser kan få 'fleksibiliteten' frem i vaner, rutiner og praksisser, som ofte anses for stabile og rigide. På den måde eksemplificerer det, hvordan nedbrud og afbrydelser kan 'lære' forbrugere (nye) praksisser (se også Heidenstrøm and Hansen (2020) om kropsliggjorte nedbruds-kompetencer), samt (nye) måder at gøre noget på, og i det hele taget være med til at omforme eksisterende praksisser og skabe nye. Vi ønsker ikke at romantisere nedbrud, for eksempel el afbrydelser, men som Trentmann påpeger, så fortjener de mere respekt end de bliver givet, fordi det er en systemisk del af hverdagslivet (Trentmann, 2009, p. 80).

1.2.3 Robuste samfundsnormer og -rytmer styrer tidsligheden af energipraksisser

Individualisering, teknologiske potentialer og økonomiske begrænsninger mv. giver (måske falskt) indtryk af mulighed for fleksibilitet i hverdagen (i tråd med Alan Wardes pointe ovenfor). Det kan for eksempel opleves af større frihed til at planlægge og koordinere daglige aktiviteter efter ønsker og præferencer. Men er det korrekt? Der er også meget forskning, der peger på, at hverdagsliv opleves mere og mere travle ('harried') og tidspressede, med mindre tid til kvalitetstid med familie, venner og en selv. Når der er en større interesse, efterspørgsel og tro på fleksibelt forbrug eller aktive forbrugere, så er det afgørende om forestillingerne (antagelserne) om hverdagsliv, og særligt muligheder/begrænsninger til at koordinere, planlægge og udføre hverdagsaktiviteter, stemmer overens med den faktiske dagligdag ude i de danske hjem. Lefebvre formulerer det således "In one day in the modern world, everybody does more or less the same things at more or less the

same times, but each person is really alone in doing it" (Lefebvre, 2004, p. 75). Med andre ord; fra helikopteren ser rytmerne i vores hverdagsliv meget ens ud, eller i det mindste afhængige af andre rytmer såsom arbejdstider, åbningstider og sociale normer (socio-temporale strukturer)(se fx Blue et al., 2020), mens hverdagslivet på gulvet kan fremstå individuelt unikt. Hverdagens rytmer har fokus på personens mening og indhold, og opstår levede gennem tidsligheden af faste rutiner, som er vanerprægede, koordinerede og indøvede. En vigtig point for Alan Warde mangeårige kollega, Dale Southerton, er at (oplevelsen af) tidspress (time squeeze) er en konsekvens af at stabile og socialt definerede tidlige rytmer er blevet svækket, hvorimod (tids)presset for individuel koordinering (mikro-management) er styrket markant (Southerton, 2020). Sammen med kollegaen Josephine Mylan bruger han vaskerutiner som eksempel (Mylan and Southerton, 2017). De peger på et skifte fra fælles, kollektiv 'timing' af vaskepraksissen til mere individualiseret 'timing'. Helt enkelt viser de, hvordan vaskepraksissen i England er gået fra vaskedag om mandagen, som en kollektiv begivenhed på tværs af landet, til at være spredt ud på hele ugen (Mylan and Southerton, 2017; Southerton, 2020). At vaskemaskinen er kommet til og flyttet ind i manges hjem har gjort det ikke bare muligt, men langt lettere at gøre dette, hvilket fundamentalt har ændret opfattelser af rent/beskidt tøj og nødvendighed af tøjvask (Anderson, 2016; Jack, 2013a, 2013b; Yates and Evans, 2016).

Southerton arbejder med fem dimensioner af tidslighed af praksisser (eller hverdagsrutiner)(Southerton, 2020):

- Timing: Hvornår?
- Varighed: Hvor længe?
- Periodicitet/hyppighed: Hvor ofte (tilbagevendende)?
- Tempo: Hvor hurtigt?
- Forløb: Hvilken rækkefølge?

Det er således disse dimensioner, som Southerton argumenterer for er blevet individualiserede og fører til (oplevelse af) større tidspress for den enkelte, mens den kollektive rytme og stabilitet af disse er svækket. Underliggende er der også en bekymring for en øget individualisering af dette. For eksempel advarer han på næstsidste side i hans bog fra 2020, at ideen om at flytte eller udjævne energi spidsbelastning (energy demand peaks) kan få ødelæggende konsekvenser for organisationen af hverdagslivet, som allerede er presset i forhold til at koordinere og synkronisere aktiviteter (Southerton, 2020, p. 196).

En måde at forstå mikroperspektivet er begreberne 'cold' og 'hot' spots (Southerton, 2020, p. 118, 2013, 2006, 2003). 'Hot spots' er de tidspunkter på dagen, som er travle (harried) med en tæthed af aktiviteter og stort behov for (netværks) koordinering. Disse falder ofte på ret forudsigelige tidspunkter på dagen, fx kender i vi Danmark begrebet 'ulvetimen' (se også (Nicholls and Strengers, 2015) om 'family peak'), men 'hot spots' kan også planlægges, for eksempel for at give plads til 'cold spots' med plads til mere 'meningsfulde' aktiviteter. Det kunne være en beslutning om at bruge lørdag til oprydning og rengøring for at have søndagen til afslapning og 'hygge'. Sådanne forsøg på planlægning er dog ifølge (Southerton, 2020, p. 118) svær, da det afhænger af en kompleks koordination med andre aktiviteter og personer.

Southerton henviser til Reich's (2001) fire dimensioner af oplevelsen af tid (vores oversættelser): 1) den *kronometriske* dimension handler om at have den *rette mængde* af tid til at udføre aktiviteter, 2) *kronologiske* dimension handler om at have tid på det *rette tidspunkt* i løbet af dagen, ugen eller årstiden, 3) den *autonome* dimension handler om selvbestemmelse ('sovereignty') over fordeling og allokering af aktiviteter i forhold til tid, og 4) den *synkrone* dimension handler om at tid passer til familie og venners aktiviteter. Disse

dimensioner kan være vigtige redskaber til at undersøge, hvad det kræver at skabe mere 'fleksible' og tilpasningsdygtige hverdagspraksisser, og dermed også hvilke strukturer for eksempel pris signaler skal gennembore for at ændre timingen og intensiteten af praksisser, som forbruger elektricitet. Southerton's udgangspunkt er at "...time [and timing] does not exist outside, or independently from, the organization and performance of social practices" (Southerton, 2020, p. 14). Ifølge Southerton og andre (Blue et al., 2020; Shove et al., 2009) er koblingen til forrige afsnit om (sociale) praksisser tydelig; tid, timing og andre temporale aspekter opleves igennem dynamikker af sociale praksisser. Som eksempel på det, er der mange begreber i vores hverdag, som handler om forbindelsen mellem tid og praksisser, i form af sociale normer. Det gælder blandt andet multitasking, ulvetime og overskud, samt hvordan kønsroller, ressourceulighed og andre sociale forhold hænger tæt sammen udførelse og koordinering af hverdagspraksisser. Alt dette understreger blot, at tid ikke eksisterer udenfor eller uafhængigt af organiseringen og udførelsen af hverdagspraksisser (Southerton, 2020, p. 14).

1.2.4 Ting, teknologier og infrastrukturer former energipraksisser

Betydning af ting og teknologier for, hvornår og hvordan vi udfører hverdagspraksisser, bliver ofte undervurderet (Spurling, 2021). Det er på trods af at ideerne om, hvordan materielle omgivelser former praksis, har dybe rødder i samfundsvidenskaben. Mange burde nævnes her¹⁵, men vi starter 20 år tilbage. Her forsøgte den tyske sociolog Andreas Reckwitz (Reckwitz, 2002b), at koble Bruno Latours (1993) opfordring til at ligestille objekter (ting) og subjekter (individ) med praksisteori, som vi beskrev i afsnit 1.2.2. Nærmere bestemt fokuserede Reckwitz på Theodor Schatzkis (1996) reformulering af praksisteori, hvor fokus var på udførelsen af praksisser. Grundlæggende handler det for Reckwitz om, at objekter (fysiske ting) er en integreret del af praksisser, og ikke blot indeholder viden eller symboler i forhold til praksis. Han beskriver det ved at flytte betydningen fra, hvordan objekter bliver *fortolket* i praksis til, hvordan de bliver *håndteret* og *anvendt* i praksisser. På den måde spiller materialitet (fx ting og teknologier) en rolle i forhold til at muliggøre eller begrænse bestemte praksisser, samt måder at udføre dem på. I den forstand kan forståelser af hvordan en praksis udføres materialisere sig i objekter, og ikke mindst netværk og systemer af objekter (Reckwitz, 2002b).

På nogenlunde samme tid påbegynder den britiske sociolog, Elizabeth Shove, sin mission med at forstå betydningen af ikke blot 'materialer', men netværket af 'materialer' for hverdagens energiforbrug (Shove, 2003; Shove and Warde, 2002)¹⁶. Lettere forenklet er hendes pointe at teknologisk innovationer og tekniske standarder bidrager til at forme hvad der opfattes som rent, komfortabelt og bekvemt (Shove, 2003). Siden har hun koblet det på en udgave af praksisteori, som i høj grad er influeret af ovennævnte Schatzki (se fx (Shove, 2010; Shove et al., 2012; Shove and Walker, 2014).

Et af Shoves væsentligste bidrag har været at beskrive, hvordan det ikke blot er teknologier og ting, som former sociale praksisser, men i høj grad er systemet af materielle ting, i bred forstand, der former og reproducerer praksisser over tid. Det gælder særligt i forhold til infrastrukturer, hvor pointen om at (energi)infrastruktur ikke blot skal servicere praksis ('predict and provide'), men i stedet skal ses som samskabende af behov for energy (Coutard and Shove, 2019; Shove et al., 2015; Watson and Shove, 2022). I forlængelse af det kan det være nyttigt at skelne mellem forskellige former for materialitet. Det kan være mellem

¹⁵ For eksempel Karen Barad, Donna Haraway, Karin Knorr-Cetina (Knorr Cetina, 1997)

¹⁶ Se evt. (Jacobsen and Hansen, 2021) eller Shoves senere influensrige udgivelser (Shove et al., 2015, 2012, 2009).

naturlig materialitet (græsplæne og skov) og *bygget* materialitet (stier og veje)¹⁷ (Maller et al., 2016). En anden skelnen kan være mellem materialitet, som har en *baggrundsrolle*, for eksempel infrastruktur eller bygninger, og så materialitet, som er *direkte* anvendt i praksisser (Rinkinen et al., 2015; Shove et al., 2015).

Nicola Spurling har leveret et godt eksempel på hvordan betydningen af materialitet for hvornår vi udfører praksisser har ændret sig over tid (Spurling, 2021). Hendes udgangspunkt er, at tidlige aspekter, såsom timing, varighed, rækkefølge og hyppighed gennemgående materielle. Vi skal derfor forstå den materielle dimension af disse tidlige aspekter for at forstå hverdagsfleksibilitet (se også afsnit 2.5).

1.2.5 Prissignaler lader til at have indvirkning på energipraksisser

Priser ser ud til at have en lille til moderat effekt (se gennemgang af studier i Hansen et al., 2021a, 2021b), og vi kan forstå betydningen af prissignaler ved at de ændrer *'formålet'* eller *'meningen'* med praksisser (Christensen et al., 2020; Hansen, 2018b; Nicholls and Strengers, 2015; Strengers, 2019, 2012). Det vil sige, at prissignalet ikke blot skal kommunikeres eller gives til den individuelle forbruger, men i stedet integreres eller internaliseres i hverdagens praksisser. Lad os tage et eksempel. Når vi skal vaske tøj, så kan formålet være at få rent tøj, dernæst at få klaret det hurtigt og nemt, og først derefter er der måske plads til andre prioriteter (eller formål). Meningen med at vaske tøj er altså ikke at forbruge energi. Det er denne række af formål, som et prissignal kæmper mod, og skal møve sig frem foran. Et andet eksempel. Når vi skal lade bilen op, så handler det om at gøre den klar til at køre på arbejde, til fodbold eller til svigermor. Dernæst kan andre forhold komme ind. Heldigvis står bilen ofte stille om natten, og det larmer ikke nævneværdigt at lade den op, så *'formålet'* med at udnytte billigere strøm passer bedre til praksissen (i teorien). Et tredje eksempel. Når vi skal spise aftensmad, så skal maden først laves. Det handler om at holde gryder, pander og spækbræt i gang på samme tid. Samtidig skændes børnene og råber om hvornår der er mad. Kunsten bagefter er at sidde ved bordet og spise sammen, mens maden er varm. Måske er det ikke alle aftensmåltider, der er sådan, men der kan være andre scenarier, hvor energiforbruget i madlavning (og spisepraksissen) er så langt nede af formålsprioritetslisten at det kan være lige meget. Der skal formentlig andet end et prissignal til.

Et af vores tidligere studier pegede på, hvordan det at have solceller på taget kunne få husstande til at se på solen på en ny måde. De så måske ikke direkte på solen som penge, men det var tæt på. Det var et stærkt incitament, som var forståeligt og tydeligt, for de så jo på deres solceller hver dag, deroppe på taget (Gram-Hanssen et al., 2020; Hansen et al., 2019; Mechlenborg et al., 2020). Det gælder selvfølgelig ikke alle solcelleejere, men pointen er, at prissignalet ikke er til at undgå, og at det potentielt kan konkurrere med andre formål i hverdagspraksisser.

Pointen her er også at flytte fokus fra forbrugeres overvejelser og præferencer (baseret på information og økonomiske beregninger) til hvordan energi faktisk forbruges i hverdagen med dets rutiner og rytmer, som i øvrigt er stærkt struktureret af sociale normer og institutionelle rytmer (Blue et al., 2020; Southerton, 2020; Walker, 2014).

Tidsforskydning af elforbrug kan altså støde ind i mange af hverdagens faste rutiner og der kan være store forskelle for forskellige praksisser (Friis and Christensen, 2016). Det bliver imidlertid endnu værre (i teorien), når vi kigger nærmere på den danske kontekst. Det meste af elregningen er skatter og afgifter, regningen bliver betalt automatisk over betalingservice, der er meget få nedbrud, og de fleste har råd til at betale hvad det koster

¹⁷ De anerkender i artiklen, at skelnen mellem naturlig og bygget materialitet er lidt kunstig fordi meget af hvad der kan betegnes naturlig materialitet er 'bygget', samt at de ofte overlapper hinanden.

(også selvom prisen stiger)(Hansen et al., 2021b). Hvorfor skulle nogen flytte energiforbrug? Det er selvfølgelig sat på spidsen for der er selvfølgelig potentiale for forskydning eller reducere af energiforbrug, ikke mindst med større udbredelse af elbiler og varmepumper, højere energipriser og klimakrise.

1.3 Interviewundersøgelse af husstande med dynamisk elprisprodukt

Denne undersøgelse er baseret på 12 husstandsinterviews med henblik på at undersøge dynamiske elprisprodukter¹⁸. Et interview blev afholdt telefonisk, mens de resterende 11 blev udført som besøgsinterviews, hvor vi blev inviteret hjem til informanten eller informanterne. Interviewene blev foretaget gennem en række 'ture' rundt i landet. Vi nåede således både til Nordjylland, Sønderjylland, Midtjylland, Sjælland og København i løbet af de måneder, interviewene blev foretaget. Det første interview blev afholdt den 6. september 2021 i Midtjylland, og det sidste (telefon)interview blev afholdt kort før jul den 22. december 2021. På trods af, at interviewene blev afholdt under corona-pandemien, med dertilhørende delvise nedlukninger, så var det ikke noget, vi mærkede meget til i interviewfasen. Vi blev altså budt indenfor i mange hjem, hvor vi selvfølgelig tog vores forholdsregler. Kun ét interview måtte aflyses på grund af corona-relaterede problemer, og ét andet interview måtte tages over telefonen.

Hvert besøgsinterview bestod af en rundvisning (home tour), hvor vi fik lejlighed til at spørge til daglige rutiner i de omgivelser, hvor de praktiseres. Det gav også mulighed for at fotografere hverdagens ting og indretning. Det var særligt ting og teknologier relateret til elforbrug, som vi tog billeder af, men også hverdagens rutiner og organisering mere generelt var noget, vi forsøgte at indfange med kamera. Alle interviews blev optaget med diktafon og senere transskriberet. Interviewene tog i gennemsnit halvanden time, inklusive rundtur og billeder, men foruden indledende småsnak og afsluttende afrunding. Til sammen blev det til knap 16 timers interviewmateriale, som blev suppleret af i alt 15 siders feltnoter med korte personlige beretninger om vores interviewbesøg. Disse indeholdt særligt beskrivelser af stemninger, ekstra informationer og alt det, som ikke kan indfanges af diktafonen og fotos fra hjemmene, for eksempel informanternes personlige træk, såsom udtryk, påklædning og udseende, og sanselige indtryk ved besøgene. Disse oplysninger blev kun benyttet i det omfang, at det kunne bidrage til overordnet til analyserne.

Billede 1-2 Til venstre er det Line, som er klar til interview, og til højre er det Anders, der holder diktafonen ved besøg i 'gaming' værelse.

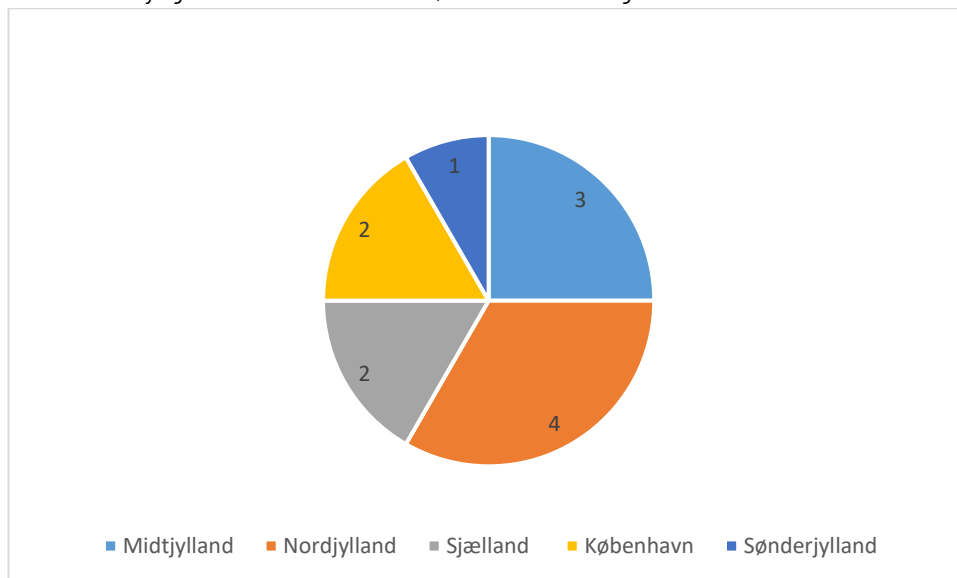
¹⁸ Én husstand troede vi (og de) havde dynamisk elprisprodukt (FlexEI), men viste sig at have et fast prisprodukt (PuljeEI). For én anden husstand var vi i tvivl om den havde dynamisk elprisprodukt. Trods store anstrengelser fandt vi ikke ud af det, men vi hælder til at tro, at husstanden havde dynamiske elpriser, da Norlys havde givet os adressen med formålet at undersøge disse. Det ændrer dog ikke på, at personen vi snakkede med, ikke var klar over det.

1.3.1 Hvem interviewede vi?

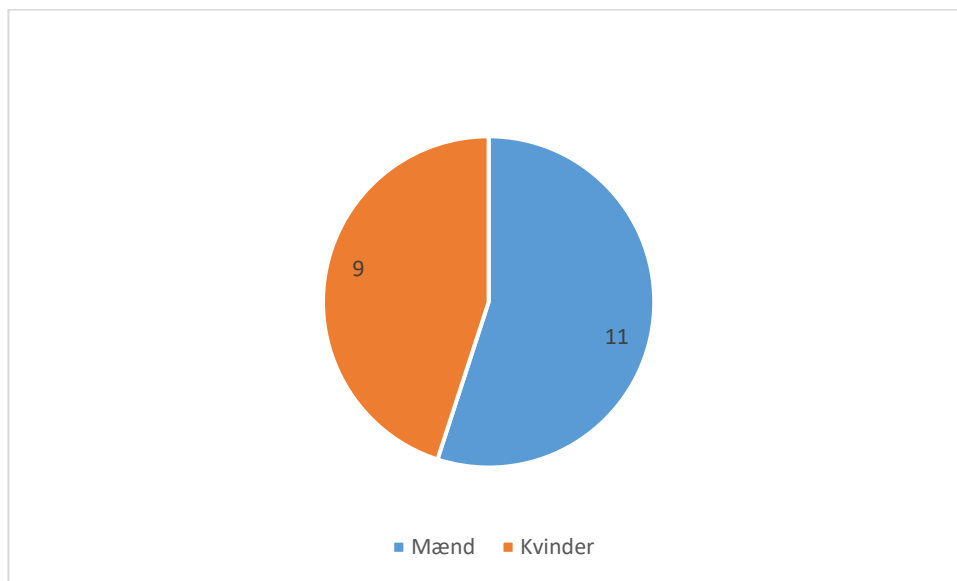
Der var en del startvanskeligheder med rekruttering af informanter. Det skyldtes primært udfordringer med at få adgang til kunder hos vores samarbejdspartnere (Norlys og SEAS-NVE). Løsningen blev at få adgang gennem deres respektive kundeservice til kunder med et dynamisk elprisprodukt, såsom FlexEI (Norlys) og Dynamiske Priser (SEAS-NVE).

Rekrutteringstekst til kundeservice kan findes i Bilag 1. 10 af informanterne blev rekrutteret på denne måde, hvor vi sammenlagt kontaktede 16. De resterende to informanter blev rekrutteret gennem sociale medier og personlige relationer. Grunden til at vi også benyttede os af denne tilgang skyldes startvanskelighederne med rekruttering. Der var to andre som vi kontaktede af denne vej, men som enten ikke havde dynamisk elprisprodukt eller ikke havde mulighed for at blive interviewede.

At antallet af interviews endte på 12 er delvist en tilfældighed og delvist resultatet af kalkuleret indsats. Vi havde skrevet 12 interviews ind som mål i vores ansøgning til projektet, men undervejs i interviewfasen stod vi til at få flere interviews i hus. Af forskellige grunde blev de sidste par interviews dog ikke til noget, og vi endte således på målet. Hvorvidt det er et stort nok antal til at foretage denne form for analyser på baggrund af kan diskuteres, men havde både oplevelsen af, at vi i interviewene kom i dybden med vores temaer (gennemsnitlig varighed af halvanden time), opnåede en 'mætning' i forhold til aspekter af temaerne (Small, 2009), og at vi fik en tilpas spredning i forhold til geografi, køn, husstandstype, hustype og elforhandlere. Figur 2 og 3 viser fordeling på landsdele og køn. Desuden viser Figur 3, at 20 personer i alt blev interviewet, hvilket vi benyttede til at skabe et bedre grundlag for mere individspecifikke analyser. Vi havde ønsket at have en stærkere repræsentation af yngre husstande med børn, men det viste sig svært.

Figur 2 Fordeling af de 12 interviews på landsdele

Figur 3 Fordeling mellem mænd og kvinder blandt de 20 interviewede personer

Alle husstande, som vi interviewede, fik et gavekort til en biograftur for to personer til en værdi af 299 kr., som tak for deres tid. Vi gav dem desuden et informationsark, hvor vi beskrev projektets formål og interviewets form, og samtidig underskrev hver enkelt informant en samtykkeerklæring, hvor de skrev under på, at Aalborg Universitet må behandle oplysninger (herunder interviewmateriale) til forskningsrelaterede analyser i projektet. Vi oplyste desuden om tidspunkt for sletning af personoplysninger og aktivering af anonymiserede interviewdata. Informationsark og samtykkeerklæring indeholdt desuden relevante informationer om lovhjemmel, rettigheder og klagemuligheder.

Alle informanter fik derfor også pseudonymer i denne analyse, som der refereres til i citater og henvisninger (se tabel 1 på næste side).

			Pseudonym	Region	Bolig	Familie
1	MJ1	1	Magne (57)	Midtjylland	Lejet værelse i stuehus	Magne bor alene på overetagen af et stuehus. Han har voksne børn.
2	MJ2	2	Michael (51)	Midtjylland	Parcelhus	Michael og Maren har en datter, barnebarn og en hund.
		3	Maren (55)			
3	MJ3	4	Mette (51)	Midtjylland	Parcelhus	Morten har voksne børn fra et tidligere ægteskab.
		5	Morten (60)			
4	NJ1	6	Nikolaj (37)	Nordjylland	Parcelhus	Nikolaj er gift med Nikoline (38). De har en søn (10) og en datter (8).
5	NJ2	7	Nina (ukendt)	Nordjylland	Lejlighed	Nina og Niels har en datter (29), som bor i nærheden.
		8	Niels (65)			
6	NJ3	9	Nicklas (32)	Nordjylland	Parcelhus	Nicklas og Nikita har en hund.
		10	Nikita (33)			
7	NJ4	11	Noa (35)	Nordjylland	Lejlighed	Noa bor alene og hans kæreste bor i nærheden.
8	CO1	12	Sabine (31)	Hovedstaden	Lejlighed	Sabine bor alene.
9	CO2 **	13	Svend (71)	Hovedstaden	Parcelhus	Svend og Signe har voksne børn og børnebørn.
		14	Signe (71)			
10	SJ1	15	Sylvester (70)	Syddanmark	Stuehus	Sylvester og Sybille har voksne børn, børnebørn og en hund.
		16	Sybille (68)			
11	SL1	17	Solvej (65)	Sjælland	Rækkehus	Solvej og Sami har en voksen søn, som bor i udlandet.
		18	Sami (77)			
12	SL2 *	19	Sigurd (59)	Sjælland	Rækkehus	Sigurd har fire voksne børn fra et tidligere ægteskab.
		20	Sara (59)			

Table 1. Oversigt over informanter, som har fået givet nye navne (pseudonymer). Alder i parentes. *Telefoninterview; **Ikke fotos.

1.3.2 Hvad spurgte vi dem om?

Interviewundersøgelsen havde to formål: 1) at undersøge, hvordan husstandes hverdagspraksisser påvirkes af fleksibel elafregning, og 2) at bidrage med viden til, hvordan der kan skabes mere 'fleksibilitet' i husstandenes hverdagspraksisser (og elforbrug). Disse to formål udgjorde den primære del af interviewguiden og dermed også interviews. Derudover kom vi i mere eller mindre grad ind på bevæggrunde for at vælge afregningsformen og

motivationen for at spare på el og/eller "flytte" elforbrug. Bilag 2 indeholder interviewplanen, og interviewguiden kan fås ved henvendelse.

Vi ændrede en smule i interviewguiden efter første interviewrunde, da vi fik nogle vigtige indsigter, som vi ønskede at tage ved lære af til de næste interviews. Det ændrede dog ikke på det overordnede fokus i interviewguiden.

I arbejdet med interviewguiden havde vi foretaget en gennemgang af den kvalitative forskning om betydning af dynamiske priser for hverdagspraksisser (fx Nicholls and Strengers, 2015; Powells et al., 2014; Strengers, 2019, 2012), og særligt Southerton (2020) var en inspiration til aspekterne omkring tid og tidslighed. Derudover blev vi inspireret af vores egne, og kollegaers, tidligere interviewstudier af energipraksisser (fx Mechlenborg et al., 2020), samt en spørgeskemaundersøgelse udført i projektet eCAPE (www.ecape.aau.dk), ledet af Kirsten Gram-Hanssen. Resultaterne fra spørgeskemaundersøgelsen er i skrivende stund ikke publicerede. Til sidst diskuterede vi i projektgruppen, hvordan vi kunne undersøge tingenes betydning på en ny måde. Det gjorde vi med udgangspunkt i Helen Holmes kapitel om 'Object Interviews' (Holmes, 2020). Selvom vi ikke byggede undersøgelsen direkte op ad Holmes' forslag, så er særligt afsnit 2.5 i denne rapport et forsøg på at analysere ved at sætte objekter eller ting i centrum for analysen. Det kom også til udtryk i vores bestræbelser på at få billeder til at indfange hverdagens ting, og dermed dets betydning for hverdagsfleksibilitet. Vi anerkendte dog også, at dette ikke kunne stå alene, men måtte 'pakkes ind' i et traditionelt interview.

Interviewene inkluderede en række artefakter, som bestod af laminerede figurer, der repræsenterede fire typer af prisvariation i løbet af en dag. Vi gav dem et bogstav A-D, og minimerede mængden af tal på figurerne, for at disse skulle fremtræde så idealtypiske som muligt. Vores intention var ikke at være specifikke på kroner og øre, men i stedet fremvise mulige eksempler på variationer i priser for at få informanternes umiddelbare respons. Vi fik hjælp af Per Harboe Hoelgaard fra Norlys Energi, som også er en del af projektet, til at danne variationerne så realistiske som muligt på baggrund af fra Nordpool prisvariation i løbet af august 2021. Vi har bevidste om at figurerne var konstruerede og kunstige, men informanterne virkede til at kunne forstå forskellen på de fire typer. Vi spurgte dem til fordele og ulemper ved de forskellige typer af prismønstre, hvilken der passede bedst til deres hverdagsliv og hvilken de ville foretrække. Vi fik interessante synspunkter frem, hvor særligt diskussioner mellem husstandenes medlemmer var interessante. På trods af at figurerne generelt virkede efter hensigten, så opstod der i flere interviews misforståelser over forskelle og betydninger af modellerne, og efter interviewene var færdige, og vi var begyndt på analysen, opdagede vi en fejl i figur B. Meningen var at alle figurerer skulle have det samme gennemsnit (56 kWh), så den samlede daglige pris ville afspejle hvornår forbruget blev lagt. Desværre stemte dette ikke overens med figur B, men ingen informanter 'opdagede' det under interviews, og det gjorde vi heller ikke. Figurerne kan ses i Bilag 3 og analyserne af disse kan ses i afsnit 3.1.2.

Derudover benyttede vi lejlighedsvis ikoner for hverdagsapparater (fx støvsuger, vaskemaskine og TV) og en figur over fordelingen af forskellige poster på en 'standard' elregning. Vi var meget bevidste ikke at benytte prisfiguren til at påvirke informanternes syn på elpris, eltariffer og skatter (mere information kan findes i (Hansen et al., 2021b, 2021a). Ikoner og prisfordelingsfigur kan findes i Bilag 3. Formålet med disse figurer var at have noget fysisk at kigge og pege på for at understøtte personinterviewene.

1.3.3 Hvordan behandlede vi interviewmaterialet?

Allerede inden alle interviewene var foretaget påbegyndte vi processen med at transskribere. Med undtagelse af ét interview, så blev interviewene transskriberet i Nvivo. På den måde var interviewene allerede i kodningsværktøjet. På samme måde blev feltnoter sat ind i Nvivo.

Vi var i alt tre om den første kodning. Derfor var det vigtigt for os at gøre det på samme måde. Vi havde en række møder for at kunne gøre kodningen så effektiv og præcis som mulig. Dette skete blandt andet ved at skrive en detaljeret kodebog, som alle bidrog til udformningen af, og som blev revideret undervejs. Selve kodningen blev foretaget i Nvivo, mens anden kodning blev foretaget mere 'manuelt'. Billedmaterialet blev også mere 'analogt' ved gennemgang og kategorisering.

Efter at interviewene var færdige og transskriberede afholdt vi i arbejdsgruppen en workshop, hvor vi forsøgte at trække de store linjer i undersøgelsen. Denne proces kunne således inkludere både interviewmateriale og billeder, men også generelle oplevelser, indtryk og efterrefleksioner fra interviews. Workshopen gav os mulighed for tidligt i processen at have nogle pejlemærker for hvad bidraget fra undersøgelsen kunne blive.

2.0 HVERDAGS- FLEKSIBILITET OG ENERGIFORBRUG

Grundene til at undersøge husstandes energiforbrug, og deres hverdagslivs afhængighed og behov for energiforsyning, bliver blot flere og vigtigere. Det er hvad vi har forsøgt at argumentere for i første del, hvor vi ligeledes beskrev teoretisk og metodisk baggrund for undersøgelsen.

I denne anden del handler det om analyserne af de 12 interviews, som vi har foretaget, samt de fotos og feltnoter, som vi tog i forbindelse med interviewbesøgene. Interviewene handlede særligt om energifleksibilitet i hverdagen, eller det vi også kalder for hverdagsfleksibilitet. Energi fylder nemlig ikke nødvendigvis så meget, når vi skal forstå, hvordan hverdagen er præget af stabile, træge rutiner og rytmer, men også rummer muligheden for tilpasning og fleksibilitet. Energiforbruget kan nogle gange blive en usynlig del af hverdagens rutiner (Shove and Warde, 2002), men ikke desto mindre vigtig at undersøge. Udgangspunktet er således at energifleksibilitet ikke behøver at handle om energi (Blue et al., 2020), men snarere om dynamikken i de forskellige mekanismer, som styrer hverdagens energiforbrugende praksisser. Vi har valgt fem temaer, som hver er beskrevet i hver sit afsnit:

- 2.1 Rutiner (gentagne aktiviteter)
- 2.2 Vaner (personlige erfaringer)
- 2.3 Rytmer (tidslige strukturer)
- 2.4 Sociale relationer (familie, venner og bekendte)
- 2.5 Ting (materialer, teknologier og netværket mellem dem)

Analysen af disse fem aspekter af hverdagsfleksibilitet, og samspillet mellem disse, bidrager til en større forståelse af fleksibiliteten og stabiliteten af husstandes energiforbrug. Vi benytter i høj grad betegnelsen praksisser til at indramme de forskellige aspekter af hverdagsfleksibilitet. Kapitlerne afspejler derfor forskellige aspekter af det vi betegner (energi)praksisser. Praksisser bygger på *rutineprægede* udførelser (2.1, se også afsnit 1.2.1), som følger bestemte *tidslige* mønstre (2.3). Praksisser er *sociale* i den forstand at de ikke er unikke for individet, der udfører dem (2.4), men de har stadig en væsentlig kropslig dimension, som bygger på, hvordan de udføres og reproduceres gennem kroppe (2.2). Til sidst er den materielle dimension af praksisser styrken ved netop dette teoretiske perspektiv; at agens eller forandring ikke blot kan placeres i personer eller relationer mellem personer, men at ting, teknologier og systemer (og infrastrukturer) spiller en vigtig rolle (2.5). Hvis vi forstår disse fem aspekter, så forstår vi praksissers fleksibilitet, og her er vores bud på det ud fra vores empiriske undersøgelse.

2.1 HVERDAGENS RUTINER (eller hvordan hverdagens rutiner styrer måderne, vi forbruger energi på)

Energiforbrug opstår gennem udførelsen af *rutineprægede* aktiviteter, som ikke nødvendigvis er baseret på grundig refleksion eller velovervejede beslutninger (Gram-Hanssen, 2010a; Huebner et al., 2013; Maréchal, 2010; Shove and Walker, 2014; Shove and Warde, 2002). At forstå rutiner, og mekanismerne bag dem, er således en forudsætning for at forstå husstandes energiforbrug. Det er i hvert fald udgangspunktet for denne undersøgelse, og derfor starter analysen også med en undersøgelse af vores informanternes daglige rutiner med et fokus på 'fleksibiliteten' af disse. Med 'fleksibilitet' henviser vi til hvor tidsmæssigt faste eller plastiske rutiner er. Vi giver således eksempler på rutiner, som kan rykkes i tid, eller let kan ændres, hvorimod andre er fasttømrede, og svære at rokke ved.

Tidsmæssig 'fleksibilitet' tager også udgangspunkt i erkendelsen af at energiforbrug er præget af rutiner og vaner, men vi gør det ved at lægge endnu større vægt på det, man kunne kalde sociale praksisser. I den forstand sker husstandes energiforbrug igennem udførelsen af, hvad man netop kan betegne som energi-praksisser (Gram-Hanssen, 2011; Shove and Walker, 2014). I modsætning til, at se (energi)forbrug som resultatet af velovervejede valg, så handler det fra dette perspektiv om at forstå (energi)forbrug, som resultatet af en mere eller mindre automatisk udførelse af hverdagens ordinære praksisser og ikke-iøjnefaldende aktiviteter (Warde, 2005, se også afsnit 1.2.1), hvor det ikke nødvendigvis er individets intentioner og overbevisninger, som er styrende for udførelsen af praksisser (Reckwitz, 2002a, 2002b). Det handler således om, at sætte 'at gøre' over 'at tænke', *dispositioner* over *beslutninger*, og 'det praktiske' over 'det symbolske' (Warde, 2014)¹⁹, samt at lægge vægt på de forhold uden for individet, som bidrager til at forklare (energi)praksis (Reckwitz, 2002a, 2002b) og hvad personer gør.

Vi bruger begrebet rutiner, eller hverdagsrutiner, men sociologer interesseret i energiforbruget de seneste årtier har ofte betegnet disse rutiner som (sociale) praksisser, som beskrevet ovenfor (se for eksempel Gram-Hanssen, 2010; Shove et al., 2012). Forskellen mellem rutiner og praksisser kan i mange tilfælde, og i virkelighedens verden, være til at overse. Men i den akademiske verden kan skellen mellem *rutiner*, som betegnelse for gentagen aktivitet, og *praksisser*, som begreb til at beskrive historiske og konventionelle måder at udføre rutiner på, være afgørende for at forstå forbrug.

Vi har udvalgt en række rutiner, som også kan ses som praksisser, der alle er væsentlig i hverdagen og for husstandes energiforbrug.

2.1.1 At spise

Vores dagligdag på kontoret er præget af kaffe. Inden et møde, skal man lige have fyldt koppen op. Når vi får gæster på universitetet, så skal kaffen være klar, og hvis der lige er brug for et afbræk eller en vigtig snak i løbet af dagen, så kan det sagtens starte med 'skal vi lige tage en kop kaffe'. Kaffe er også centralt for vores interviews. I alle hjem, som vi blev inviteret hjem i, blev vi tilbudt kaffe (og te). Det var et lille studie i sig selv, hvordan kaffen, og ikke mindst måden at lave og servere den på, var forskellig i alle de hjem vi mødte. Det tyder til, at danskerne er enige om at drikke kaffe (mere eller mindre), men meget opdelt i forhold til typen af kaffe. Magne skulle først vaske kopperne, før pulverkaffen kunne laves. Maren havde kaffen klar og fyldte løbende varm kaffe på kanden (sammen

¹⁹ Se også (Hohnen and Hansen, 2022), for en præsentation af modstridende perspektiver på forbrug.

med gradvist mere slik på bordet). Noa lavede en dejlig stempelkandekaffe, hvor han tog tid på de 10 minutter, den skulle trække. Det er blot nogle eksempler fra vores besøg. Derfor var vi også meget interesseret i hvilken betydning kaffe har for dagligdagens rutiner og rytmer, og vi (måske mest Anders) blev ret skuffede over, at det ikke lod til at have en stor betydning, i hvert fald gav informanterne ikke udtryk for det. Alligevel vil vi gerne starte dette afsnit om rutiner relateret til spisning og madlavning med 'en kop kaffe' (eller te).

For Mette og Morten er kaffen en vigtig del af deres morgenrutine. Faktisk er det hele Mettes morgenmad. Vi får det fortalt, da Anders spørger til brugen af stavblenderen.

Mette: *[stavblenderen] er til at lave kaffe med.*

Morten: *Ja, det er lidt mærkeligt.*

Mette: *Det er fordi vi lader en kaffe latte, hvor vi putter æg i.*

Interviewer: *Det har jeg dog aldrig prøvet.*

Mette: *Nej, men det er faktisk en god solid morgenmad.*

Endnu et bevis på, at kaffe ikke blot er kaffe. Morten fortæller dog senere i interviewet, at han foretrækker te, mens Mette holder sig til kaffe.

Morten: *Jeg får sådan en kande te om morgen og den holder hele dagen.*

Mette: *Og jeg går ud og laver kaffe en gang imellem, når der lige har været plads til det.*

Morten vælger altså en løsning, hvor han kan bruge mindre tid på at lave the, mens Mette virker til at bruge det til afbræk.

Morgenmaden har de tidligere lavet hver for sig fordi de skulle ud ad døren på forskellige tidspunkter. Hvor morgenmaden laves hjemme, så indtages den på vej på arbejde i bilen.

Mette: *Jeg har sådan en rutine med at jeg tager den med i bilen, så det er min morgenmad jeg får når jeg kører.*

Morten: *Nårh, men det gør jeg også.*

Mette: *I gamle dage havde jeg jo en times kørsel på arbejde, så det passede rigtig fint. Nu har jeg ikke andet end et kvarter, så skal jeg skynde mig at få den drukket næsten inden jeg kommer afsted.*

Morgenmaden bliver på denne måde et vigtigt element i at frigøre tid om morgenen til Mette. Som hun siger, så er "rutinerne dejlige at have", når man ikke er så "[...] god om morgen, så jeg kan godt lide, at det ligger fast". Derfor er der også styr på det hele i forvejen.

Mette: *Der er købt ind, sådan så der er de ting vi skal bruge om morgen og sådan nogle ting. Det er der. Og hvis ikke der er, så gør vi noget andet, så tager vi et stykke rugbrød med ost.*

Her peger Mette også på den fleksible løsning i alternativet med et stykke rugbrød med ost, som man må forstå, er købt ind.

Under nedlukninger, som følge af covid19-pandemien, har de selvsagt ikke spist morgenmad på farten. I stedet har de delt 'hjemmekontor', og der har de forsøgt at spise frokost sammen, så frokosten blev et fælles fixpunkt på dagen.

Mette: [M]ens vi har siddet hjemme, har vi forsøgt at spise frokost sammen. Fordi vi egentlig har siddet i hver vores verden med hovedtelefoner på, så det...

Morten: Og gryntet lidt af hinanden uden at snakke så meget sammen.

Mette: Ja, så det er det, vi har forsøgt mens vi har siddet hjemme.

Interviewer: Er det så når maven rumler eller når klokken slår 12?

Mette: Det er når det kan lade sig at gøre.

[...]

Morten: Mette har et meget større behov for at skal have og passe sådan, at hun ikke går sukkerkold [...] Jeg har ikke det samme behov som hende for at spise på nogle bestemte tidspunkter [...] Nogle gange går hun fuldstændig i baglås, når hun ikke får noget at spise. Hun kan slet ikke finde ud af, at hun trænger til noget at spise, så en gang imellem skal hun have at vide, at vi skal have noget at spise nu [...] Så hendes spisetider skal være mere faste end mine. Hun har mere krav af hensyn til kroppen at hun får noget at spise. Jævnligt.

I denne passage kommer Morten ind på Mettes behov for mere faste spisetider for at hun ikke går i 'baglås'. Mette første svar er ellers, at det ikke handler så meget om at 'maven rumler', men 'når det kan lade sig gøre'. Der er således to forhold, der skal gå op. På den ene side skal det kunne lade sig gøre at spise frokost på et bestemt tidspunkt, formentlig i forhold til arbejde, og på den anden skal det også passe med kroppens behov for energi, som ifølge Morten, er vigtig for at Mettes dag forløber bedre.

Vi bliver lidt hos parret Mette og Morten fra Midtjylland, og deres tid under coronanedlukningerne. Det har nemlig også betydet, at de ikke længere fik varmt mad til frokost på deres arbejde. Det ændrede på deres aftensmadrutine.

Mette: [1] hverdagen lavede vi ikke så meget varm mad om aftenen. Det var tit et stykke rugbrød også i forbindelse med sport eller hvad der nu lige var og sådan noget. Vi har en grill, der står udenfor, som vi bruger rigtig meget. Så vi bruger faktisk ikke vores ovn. [...] Vi bruger vores køkken mest når vi har gæster. Ellers er det relativt korte rutiner vi har.

Morten: Vi har jo gjort det nu her under det her corona-halløj, der har vi siddet og spist noget let i løbet af dagen, og så har vi fået et ordentligt måltid til aften. Det er den måde vi har kørt det på, men det forsvinder her igen.

Mette: *Ja, nu er vi jo allerede tilbage i de gamle rutiner igen, hvor vi tager en nem aftensmad.*

Den gamle rutine er dog kommet hurtigt tilbage. Mette og Mortens madlavningsrutiner virker gennemgående til at være præget af effektivitet. Det må altså gerne gå hurtigt, og det er det, at få noget mad i kroppen, som er i centrum. Men hvis der kommer gæster, så kan det ændre på det.

Aftensmad bliver ofte fremhævet som en rutine eller praksis, som ikke er fleksibel (ref.). Det gælder også i høj grad for vores informanter. Men når informanterne fortalte om deres aftensmadspraksisser, så dukkede der alligevel forskellige strategier til at skabe fleksibilitet frem. Formålet med strategierne var ikke at spare energi eller flytte energiforbrug (kun undtagelsesvist), men snarere af andre hensyn, såsom at få hverdagen til fungere med fritidsinteresser, økonomi og arbejdstider. Strategierne skal ikke tænkes som bevidst tilgange man kan vælge eller fravælge, men snarere som måder, der passer ind i hverdagslivet, og opstår gennem hverdagens gentagelser. Vi vil altså gerne fokusere på tre måder at indrette aftensmadsrutiner på, som kan være med til at skabe fleksibilitet, "luft" og overskud i hverdagen. Den første handler om *at planlægge*. For eksempel i form af madplaner eller måltidskasser. Den anden handler om *at økonomisere*. For eksempel ved at lave mad til flere dage og udnytte rester. Den tredje og sidste handler om *at nøjes*, for eksempel ved at snuppe noget hurtigt, nem mad, men at spise rester fra dagen før kan også gå igen her.

2.1.1.1 Flexibilitet ved at planlægge

Det bedste eksempel på planlægning findes hos Nikolaj og hans familie. Det er den eneste børnefamilie i vores undersøgelse, og børnene giver større behov for at planlægge madlavning, og lave mad forud. Således var deres fryser fyldt med mad de havde lavet forud, og søndag er dagen hvor der bliver gjort klar til ugen efter.

Nikolaj: *Om morgenen når vi står op, når vi har spist morgenmad, så går de [børnene] i gang med at lave lektier, og hvor jeg typisk sidder med dem, går Nikoline lige så stille i gang med at gøre køkkenet klar. Hun har måske sat nogle skaller og korn og sådan noget i blød dagen i forvejen, og som så bruges om søndagen [...] så begynder hun så at lave madplan. Og det er så også der hvor de [børnene] kan dels byde ind, er der noget I gerne vil have, og hvad vil I gerne lave på dagen, jeres dag.*

I interviewet med Nikolaj griner han flere gange mens han fortæller om sin kones store engagement i planlægningen af ugen. Det kan tolkes som en vis anerkendelse af hans kones evner og en stolthed over deres formåen til at udføre denne praksis. En af de ting, der skal forberedes, er en bestemt type boller til deres søns madpakke.

Nikolaj: *[...] så finder jeg en bolle i fryseren til min søn der skal have den med i hans madpakke. Først hælder jeg lige noget havregryn op i et par – jeg tager tre skåle og hælder havregryn op til min datter, min søn og så mig. Og så sætter jeg det over og gør klar til det. Og så går jeg i gang med at lave og smøre madpakker.*

Læg mærke til hvor fastlagt rutinerne er, for eksempel i forhold hvor præcist Nikolaj fortæller om detaljerne i rutinerne. For at vende tilbage til aftensmaden, så er madplanen klar

fra om søndagen, og det er således fastlagt hvad der er på menuen i løbet af ugen. Det gavner blandt andet også Nikolajs søn, som er på autismspektret, og derfor har brug for at være forberedt på hvad der sker i løbet af ugen.

Det er også tilfældet hos Sabine. For hende er det imidlertid bestilling af måltidskasser, som klarer planlægningen. Her får hun leveret ingredienser til aftensmad til to personer, og så har hun til "[...] aftensmad og frokost til arbejde dagen efter". Hun tilføjer at: "Jeg elsker jo at få måltidskasser, så jeg slipper for at handle ind. Det er lige så hæsligt som at gøre rent at handle ind". For Sabine, der bor alene, handler det altså især om at undgå at komme ud at handle for meget og bruge for meget tid på det, da hun har social angst. Sabine værdsætter dog også fleksibiliteten og den "luft" (overskud), som måltidskasserne giver, men "[...] fleksibilitet kan nogle gange godt blive lidt låst, fordi du har mad her til mandag, tirsdag, onsdag, hvis der er nogen der spørger; kan du spise sammen tirsdag? Ahh for der har jeg lige måltidskasse". Sabine bliver her ifølge hende selv sat i et dilemma om hun skal lade et måltidskasse måltid gå til spilde eller sige nej til en aftale om at spise ude. På denne måde giver hun klart udtryk for hvordan planlægningen gør hendes hverdag ufleksibel eller låst, som hun selv udtrykker det.

Det er pudsigt at de to eksempler her, Nikolaj og Sabine, begge relaterer til psyko-sociale udfordringer (angst og autisme), og det kan være netop derfor, at eksemplerne nævnes så bevidst af dem, mens det for andres planlægning fungerer mere ubevidst.

2.1.1.2 Flexibilitet ved at økonomisere

Der er mange måder at økonomisere på, og i denne forstand handler det ikke udelukkende om økonomi, altså penge, men om ikke at bruge mere end højest nødvendigt. Sabine økonomiserer gerne sine måltidskassemåltider, så der for eksempel er til dagen efter. Det samme gør Niels og Nina i Nordjylland. De tilhører en helt anden generation, og vi fornemmer traditionelle sparevaner hos dem. Nina siger direkte: "Vi er økonomiske. Vi laver mad til to dage ad gangen". De fastlægger derfor som regel to dage ud i fremtiden: "[...] den ene dag laver vi mad og finder ud af hvad vi skal have og sådan noget også laver vi noget godt mad også den næste dag, så er der en rest tilbage. Vi kan også godt lige sige; hov der skal også lige være til i morgen". Det virker som en indgroet del af aftensmadsrutinen, at der også lige skal være til dagen efter. Nina tilføjer også: "I dag skal vi for eksempel ud at have gratis mad. Så kan vi sige, så er det ekstra godt". At det er gratis mad, betyder formentlig at de skal spise hos en, og derfor tyder det på at økonomi har betydning for denne praksis.

Der er ingen mikrobølgeovn hos Nina og Niels, men det er der hos Svend og Signe, og det udnytter de til at varme rester fra dagen før. Signe fortæller, at det er Svend der laver mest mad i hverdagen, og tilføjer, at "Vi laver heller ikke mere end det passer og vi 'genbruger' maden var jeg lige ved at sige. Det bliver jo gemt og lavet til noget andet og så køber man nogle 'wraps' eller laver nogle 'wraps' og så bruger man resterne deri og sådan noget". Udover at varme madrester i mikrobølgeovnen, så bliver resterne altså også til andre retter, som i dette eksempel med tortilla pandekager. Da Line spørger dem om energiforbruget ved mikrobølgeovn overfor kogeplader og ovn har betydning for deres rutiner, så svarer Svend at det har det, og generelt tyder det også på, at økonomisk snusfornuft trives hos Svend og Signe.

2.1.1.3 Flexibilitet ved at nøjes

Økonomisk snusfornuft kan måske næsten defineres ud fra at nøjes, og der er da også oplagte sammenhænge mellem at nøjes, at planlægge og at økonomisere. Men hvis man skelner mellem dem som tre forskellige måder, så var at nøjes mest udbredt blandt vores informanter. Nem og hurtig mad blev nævnt af mange. For eksempel hos Magne, som ikke havde køkken i hans del af huset (ovenpå), og derfor blev det ofte til en rugbrødsmad eller en færdigret i mikrobølgeovnen. Også hos Nikita og Nicklas står den af og til på frysepizzaer og andet mad fra fryseren. Fordi Nicklas er kok og Nikita tjener, så fortæller de,

hvordan de ikke orker at lave mere mad, når de kommer fra arbejde. De får da også god mad på arbejde, og prioriterer at slappe af når de kommer hjem (fra feltnoter). Som Nicklas siger: "Når man har fri, så gider man faktisk ikke lave mad, så bliver det til sådan noget junkfood eller et og andet".

Billede 3 Fryseren hos Nicklas og Nikita er godt fyldt op.

Rugbrøds-madder går igen i flere interviews, og generelt virker informanterne til at være 'gode' til at nøjes, at økonomisere og at planlægge, men det skal ikke forstås sådan at det er reglen, men nærmere viser vi dette for at illustrere hvordan fleksibilitet kan se forskelligt ud, og sjældent handler om energiforbrug.

2.1.2 At vaske op

Efter aftensmaden skal der vaskes op. Det meste klarer opvaskemaskinen (for dem der har sådan én), men den skal trods alt stadig fyldes, køres og tømmes. Dette er en oplagt mulighed for at tidsforskyde energiforbrug, som ofte bliver fremhævet i forhold til flexibilitet (ref.). Hos Svend og Signe kører opvaskemaskinen om natten. Svend forklarer "Vi kan sige igen opvaskemaskinen den kører konsekvent om natten [...] Den bliver tændt når vi går i seng, så kan den få lov og stå at være klar til næste morgen". Hos Solvej og Sami kører opvaskemaskinen efter et meget fast mønster om aftenen. Solvej fortæller: "[...] opvaskemaskinen den kører, det har den altid gjort, kun om aften". Det er anderledes hos Nikolaj. Han fortæller hvordan opvaskemaskinen kører efter behov, og hvordan han har skiftet fra at sætte madkasser i uanset hvor beskidte de er til at vurdere behovet for vask, hvilket af og til betyder, at igangsætning af opvaskemaskine kan vente til næste da:

Nikolaj: "[...] nu er det jeg begynder at kigge i madkassen, okay, er der behov? Nå men så skyller jeg det af hurtigt med en børste og så er det egentlig klar til i morgen, og så kan det godt være

*det først er nogle dage efter at det skal have den store tur.
Fordi det gør at, okay vi kan lige vente med det til i morgen, at
den så kører. I stedet for at den kører i går”.*

I forhold til sin kone, så beskriver Nikolaj den modsatte praksis, hvor han fortæller, at hun vil prioritere tilpasning til familiens andre aktiviteter ”Okay, nu er den ved at være fuld, det sætter vi i gang, sådan at vi kan få det tørt” (Nikolaj henviser her til hvad hans kone formentlig ville sige).

Hos Sabine kører den cirka hver anden dag. Det afhænger ikke så meget af om den er fyldt. Hun kan “[...] sgu også godt finde på det, hvis den ikke er fyldt op”. Det sker hvis hun tænker: “[...] nu har det stået der længe nok”. Sabine henviser også til et par andre aspekter af opvaskepraksissen. For det første har hun nogle tallerkener med guldkant, som det lader til ikke har godt af at køre i opvaskemaskinen. For det andet peger hun på den larm, som opvaskemaskinen giver.

Sabine: *Jeg hørte min nabos opvaskemaskine den ene dag, hvor jeg tænkte wow det larmer virkelig meget. Jeg tænkte det er lydt, så jeg gør det sådan eftermiddag for ikke at genere andre. Fordi jeg tænker, hvis jeg gør det om natten, så ved jeg ikke om hun bliver mega generet af det [...] så ville jeg gøre det nu her eller klokken 18 eller sådan noget. Ikke sen aften eller tidlig morgen eller nat. Det ville jeg ikke.*

Både larm og servicens behov for skånsom vask kan have betydning for fleksibiliteten af opvaskepraksissen.

2.1.3 At gøre rent

Rengøring er nok ikke en af de mest populære hverdagspraksisser. Som Nikita siger; “[Støvsugning] skal jo gøres [...] og bagefter er det også dejligt, at det er gjort”. Maren og Michael har en robotstøvsuger, som har gjort det nemmere og mindre ’træls’ at støvsuge end tidligere. Den kører som oftest mandag, onsdag og fredag kl. 10, og det sker ofte mens de alligevel ikke er hjemme. Det er dog stadig vigtigt, at støvsugningen overstås hurtigt.

Michael: *Det skal bare gøres så hurtigt som muligt.*

Maren: *Ja lige for hurtigt nogle gange.*

Interviewer: *Så det er uanset om man har travlt eller ej. Det er noget der skal hurtigt overstås?*

Maren: *Ja, men det er det jo.*

Interviewer: *Okay.*

Michael: *Ja, jeg er ikke sådan en der render rundt med høretelefoner...jo det har jeg faktisk gjort. De er jo trådløse, så der kan jeg jo godt rende rundt og støvsuge.*

Interviewer: *Og hygge lidt imens?*

Michael: *Ja men stadigvæk hurtigt.*

Det pudsige ved dette udtræk fra interviewet er, hvordan det virker vigtigt for Michael, at det overstås hurtigt, selvom han tidligere virker til at have fundet en god løsning (med musik i ørerne) til at gøre rutinen mere behagelig.

Hos ægteparret Nina og Niels (65 år) i Nordjylland foreslog vi robotstøvsuger, men Nina afviste prompte.

Interviewer: [...] man kunne godt anskaffe sig en robotstøvsuger.

Nina: Nej, det vil jeg godt nok ikke. Det kan du godt glemme alt om. Hvorfor? Nu spørger du næsten hvorfor? Det kan jeg godt fortælle dig. Den vil jeg overhovedet ikke have ind og skramme mine møbler og alt muligt. Den kører da ind i alt muligt. Det er ikke hjælpemiddel. Det er noget...

Interviewer: Så det er larmen eller er det standarden af rengøring?

Nina: Nej det er ikke larmen. Det kan jeg ikke svare på for jeg har aldrig rigtig hørt at der har været en. Det er på grund af at den kører jo lige ind i dine møbler og hakker i dine møbler. Nej det er jeg for øm over for mine ting til.

Ømhed overfor sine ting peger, ligesom ved opvask af tallerkenerne med guldkant, på, hvordan samspillet mellem ting, plads, og teknologi er med til at bestemme praksissen. Det mest typiske blandt vores informanter er dog at støvsuge efter behov, som hos Sara ("jeg gør det bare"), hos Sabine ("[...] når det passer [...] Når jeg lige tager mig sammen"). Hos børnefamilien i Aalborg kan rengøring også nogle gange gå hurtigt, Nikolaj beskriver: "[...] nå nu skal vi også lige i gang, hvor at rengøring handler om lige at komme noget sæbe i nogle toiletter, og så tørre af der, og så er det sådan niveauet". Men hvad er det så der kan fremskynde rengøring, og specifikt støvsugning? I vores interviews er svaret primært: hår.

- Hundehår: Michael: "Vi tænkte egentlig også fordi vi har hund ikke, så synes vi bare hver anden dag passede egentlig meget godt [...] Der er jo meget hundehår og vi slæber meget ind og sådan noget". Sybille: "Også med [hunden] Irma den store, ikke også. Når hun er inde, så kan det ses over det hele".
- Kattehår: Sara: "Der skal hvert fald støvsuges minimum en gang om ugen, fordi vi har to [...] katte. De sidder jo altså nogle gange både på gulv og i sofa og sådan noget ikke".
- Menneskehår: Sabine: "Man kan se alt her og jeg har lyse hår over det hele"

Derudover er der to væsentlige aspekter af støvsugning. Igen er det Sabine, som er opmærksom på larmens påvirkning for hendes naboer, og tilpasser støvsugning derefter. "Jeg kunne godt gøre det om morgen, men det er mest af hensyn til andre, også tænker jeg det larmer lidt" (Sabine).

Det andet er, at det tager kræfter og energi at gøre rent og støvsuge. Det er især problematisk, når kroppen bliver ældre og mere slidt. Hos Sylvester og Sybille, på henholdsvis 68 og 70 år, overvejer de at få hjælp til rengøring. Sylvester beskriver det meget ydmygt, at "Det er ikke så sjovt længere, som det har været.", men det er hans ryg, som ikke har godt af det. Sylvester vasker også gulvet hver fredag, for som han siger: "Så er der sgu ikke noget at komme efter. Og hvis børnebørnene kommer hjem, så skal der være rent fordi de vil kravle på gulvet. Så er vi sgu nødt til at have de hundehår væk der [...] det er vi nødt til for

ellers kommer de sgu ikke, hvis der er meget beskidt". Gæsterne er altså en anden faktor, som kan fremskynde rengøringen.

2.1.4 At vaske (og tørre) tøj

En anden (beskidt) hverdagsrutine er tøjvask. For mange er denne rutine centreret om brug af vaskemaskine, og i høj grad også tørretumbler. Allerede i 1990 havde 70% af danske hjem en vaskemaskine og 24% en tørretumbler, men siden er andelen blot vokset, og i dag har 83% en vaskemaskine og 58% en tørretumbler (Hohnen and Hansen, 2022)²⁰. At have en vaskemaskine og tørretumbler indenfor hjemmets vægge giver i sig selv en fleksibilitet i tøjvaskerutinen, men den 'lette' adgang kan også skabe et øget behov, for eksempel resulterende i flere vaske (per person) (Yates and Evans, 2016).

Sabine var den eneste af informanterne, som fortalte om sin vaskepraksis i et fælles vaskeri i kælderen på den opgang, hun bor i. Her vasker hun cirka en gang om ugen, og det er nødvendigt at reservere en tid i forvejen. Men hun beskriver også en "chancemaskine". Det er en vaskemaskine, som ikke kan reserveres, og "der kan man være heldig". Den kan således give lidt fleksibilitet til en "spontan" tøjvask eller som Sabine beskriver det: "Fuck det, nu går jeg lige ned og vasker". Måske er det netop denne "chance-maskine", som får Sabine til at overveje sit svar om en ugentlig vasketid.

Sabine: Men det er nok en gang om ugen. Nok i weekenden. Ej, det kan sgu også godt være i hverdagene, og nogle gange kan det også godt snige sig op på to gange om ugen. Jeg har rigtig meget tøj, så jeg kan også strække den nogle gange. Det kommer også lidt an på om det er sommer eller vinter.

Dette citat illustrerer også hvordan tøjvask kan hænge sammen med mængden af tøj, og måske er det en brugbar strategi for Sabine. For hende handler det nemlig om at få tøjvasken overstået hurtigst og lettest muligt.

Sabine: Jeg går det helst så tidligt, som muligt for så er det overstået [...] hvis jeg har ferie eller noget, så kan jeg godt finde på at sætte mit vækkeur til klokken syv, hvor det [vaskekælderen] åbner og så gå ned og sætte en vask over. Jeg vågner generelt tidligt. Jeg kan godt få det ud af verden, så er der ikke lige så meget rift om det klokken 11. I weekenden åbner det klokken ni, der kan jeg også godt finde på at være dernede klokken ni for at vaske tøj.

Interviewer: For ligesom at undgå den der kø, men også for at komme videre med din dag?

Sabine: Ja ja, dagens gøremål, så er der flueben med den. Også netop for at så er der mindst pres på. Det er der jeg tænker, der er færrest, der magter det klokken syv om morgen, men det gør jeg.

²⁰ På baggrund af opgørelser fra Danmarks Statistiks årlige undersøgelse af elektronik i hjemmet (dst.dk/da/Statistik/dokumentation/statistikdokumentation/elektronik-i-hjemmet).

På denne måde tilpasses Sabines rutine til hendes naboers brug af vaskemaskinerne, og for hende kan den tidlige vaskerutine give plads (eller fleksibilitet) til andre aftaler senere på dagen.

Det med at få tøjvask gjort og overstået kan også handle om, hvad der kunne betegnes normer for god praksis. For Signe er det vigtigt, at få tøjet lagt sammen med det samme.

Signe: [...] jeg har et eller andet med at så ligger tøjet og er krøllet der, når man så kommer om morgenen, så skal man til også at stryge. Altså jeg kan bedre lide, at jeg har det sådan, at når jeg ved at den er færdig, så kan jeg tage det ud og ryste det med det samme og strække det ud, så det er faktisk kun lige Sylvesters skjorter der bliver strøget. Alt det andet bliver bare trukket i facon, ikke. Har det ligget for længe, så kan det ikke undgås, så kommer der nogle folder, som du er nødt til at skulle stryge ikke.

Det er i høj grad også et praktisk spørgsmål for Signe, som ville skulle til at stryge mere, hvis tøjet lå og blev krøllet. Det er imidlertid ikke et problem for Magne, da vi spørger ham til om han lægger det sammen efter tørretumbling, så fortæller han at det nogle gange ryger i en bunke, men som han påpeger handler det også om hans midlertidige position, hvor han lejer overetagen på et stuehus, og derfor ikke har mange muligheder for at hænge tøj op.

Magne: [N]ogle gange ryger det i en bunke. Jeg er jo – du må forstå, at det [boligsituationen] er midlertidig, og så bliver det også derefter, jo.

Interviewer: Det er jo helt fint. Det vi synes der er interessant det er jo også hvis det så kommer i en bunke er det så fordi du ikke gider?

Magne: Ja, fordi jeg ikke gider.

Interviewer: Ja, så det er nogle gange det, der styrer lidt hvor lang tid de der ting skal tage. Er du træt eller gider du ikke eller hvad?

Magne: Det bliver bare liggende til jeg tænker, nu må jeg nok hellere lige lægge det i skabet. Det er som jeg siger til dig, at de der ting med at lægge ting i skemaer, for eksempel nu vasker jeg tøj, så stopper den jo dernede, så kan der godt gå en time eller to fra det kommer op i tørretumbleren, og så kan det også godt være, at det varer nogle timer før det ryger fra tørretumbleren og herop. Så det har faktisk en lang rejse fra det skal tilbage til skabet, hvor det blev taget fra.

Interviewer: Kan der gå flere dage?

Magne: Nej, ja nogle gange kan det godt gøre det.

Der er også en del besvær at spore i Magnes mulighed for at vaske og tørre tøj, som igen hænger sammen med hans nylige indflytning og midlertidige position. Det kan skabe en 'lang rejse' for vasketøjet, hvor nogle stop kan blive længere end planlagt, og selve planlægning i skemaer er ikke noget der passer godt til Magnes hverdagsliv.

En begrænsning på fleksibiliteten af tøjvaskerutinen, som vi blev overrasket over fyldte en del, er brandfaren. Denne risiko var særlig tydelig hos Michael og Maren i Midtjylland.

Michael: *Det er heller ikke smart til at have el apparaterne til at køre om natten i husene, altså med hensyn til brand.*

Maren: *Nej, vi er faktisk blevet bedre til ikke at have noget kørende overhovedet hverken vaskemaskine, opvaskemaskine eller noget kørende.*

Michael: *Det har man jo sådan lidt sagt, at det er ikke så smart, når du sover. og du er alene hjemme med hunden. [...] Så det er egentlig rart nok at være her.*

Interviewer: *Så I kører heller ikke opvaskemaskinen om natten.*

Maren: *Det gør vi faktisk ikke rigtig mere. Vi gjorde det før i tiden. Der gjorde vi det meget mere, når vi ikke var hjemme.*

Michael: *Det kan ske, at vi har haft gæster og den er blevet fyldt så den lige kører.*

Maren: *Men så kører den lige der først på natten, hvor vi altså...*

Michael: *Men vi har jo brand eller røgalarm og sådan noget.*

Maren: *Men det er som regel altid når vi er vågne og hjemme.*

De beskriver det som en form for ubehag ved at have vaskemaskine (og andre hvidevarer) kørende, når de ikke er hjemme eller sover, og det er selvom røgalarmen er på plads i deres hjem. Det indsnævrer mulighederne for at vaske en smule, og lader til at påvirke fleksibiliteten af vaskerutinen, som de måtte tilpasse risikoen for brand. Sikkerhed blev også nævnt af Sylvester og Sybille.

Sybille: *Jamen det har jeg da aldrig brugt [det] med at køre den om natten [...]*

det tør jeg ikke fordi, hvis der sker noget.

Sybille nævner senere også "ulykker", og Sylvester nævner "kortslutninger", og da interviewereren nævner brand, så siger Sylvester, at "det sker", selvom Sybille erkender, at hun ikke har hørt om at det er sket for nogen. Men hvor kommer det så fra? Sylvester forklarer: "Vi har læst om det da. Det sker sgu jævnligt. I fjernsynet". Sylvester fortsætter med sine personlige erfaringer:

Sylvester: *Jeg har kørt til brand førhen, hvor vi var med Falck førhen, hvor vi kom ud om natten, hvor der gik ild i sådan nogle der. Det var tit mange gange de fandt ud af, at det var kortslutning, der var skyld i det.*

Et sidste aspekt, som vi vil nævne i forhold til tøjvask, er hvilken temperatur vaskemaskinen sættes til.

Sybille: *Jamen nu der kører jeg jo helt lavt program og sådan noget ikke også altså.*

Interviewer: *Altså lave temperaturer?*

Sybille: *Ja, 30 grader og sådan noget. Det bliver jo ikke altså..*

Interviewer: *Det er jo også vaskemidler og sådan noget nu.*

Sybille: *Det bliver jo ikke snavset af at du har det på. Det er sgu da kun hvis du er ude i mark eller et og andet.*

Interviewer: *Det er det. Er det så for at spare energi eller for at skåne tøjet eller?*

Sybille: *Skide være med det tøj.*

Interviewer: *Så det er..*

Sybille: *Du skal jo have det skiftet ud engang i mellem.*

Interviewer: *Så det er energiforbrug og spare noget strøm også?*

Sybille: *Ja.*

Sybille beskriver her hvordan vasketemperaturen også har noget med tøjet at gøre. På den måde henviser hun til, at højere temperatur har til formål at være mere effektiv over mere beskidt tøj, men at dette også betyder et højere energiforbrug.

2.1.5 At slappe af

Når rengøringen er overstået, så er det tid til at slappe af. Denne hverdagsaktivitet kræver også en del el, men hvor man kunne forestille sig, at der gemmer sig mere 'fleksibilitet' her, så er det ikke nødvendigvis sagen. Magne svarer prompte, at det ville irritere ham, hvis fjernsynstidspunktet skulle rykkes.

Interviewer: *Hvordan ville du have det med at det skulle rykkes til andre tidspunkt?*

Magne: *Så ville det irritere mig.*

Interviewer: *Ja.*

Magne: *Ganske enkelt. Jeg er meget impulsiv. Hvis jeg har lyst til at se en film, ikke også, så bliver det ikke [...] betinget af andre ting [end] om jeg sidder og ser en film. Hvis det var sådan, at jeg vidste, at det var dyrere, fordi jeg gjorde det på det tidspunkt, ville det næsten irritere mig. Så kunne jeg godt – så ville det være en belastning at hvert minut, jeg kører, så ligger taxameteret og tikker.*

Magne er åbenlyst impulsiv, lever et spontant hverdagsliv, og at han ikke vil tidsforskyde sin afslapning foran fjernsynet, er åbenlys. Det interessante er, at han tror, at det ville irritere ham, hvis han vidste det ville koste mere at se fjernsyn på netop det tidspunkt. Vi ved selvfølgelig ikke om Magne (eller andre) ville reagere sådan, men pointen er værd at overveje.

Udover at se fjernsyn, så blev lytning af lydbøger, nævnt af mange. Gerne i forhold til at falde i søvn på, og Magne beskrev for eksempel, hvordan han bare lod den køre, så slukkede den, når bogen var slut. Også brug af tablet og computer blev nævnt af mange. Vi vil ikke gennemgå disse i dybden, men blot generelt sammenfatte, at fritidsaktiviteter byggede på (overraskende) faste rutiner, som under corona-nedlukninger også blev flettet sammen med arbejdspraksisser for flere informanter, fx Niels, Maren og Michael. Vi vil dog gerne dvæle ved et lidt bemærkelsesværdigt energiforbrug. Det er en kendt sag, at såkaldt 'stand-by' forbrug fylder en del i hverdagslivets energiforbrug (Gram-Hanssen, 2010b), men det var interessant, at flere havde fjernsyn og radio kørende i baggrunden. For at blive lidt hos Magne, så kørte fjernsynet med høj lyd, da vi kom ind i stuehuset. Det var imidlertid ikke Magne, men ham han boede ved, som havde sat sit fjernsyn til, og Magne kommentar var, at det nok var til hundene (Feltnote MJ1). Der var andre steder, hvor lignende baggrundsstøj var normalt, men Sabine beskriver præcist, hvorfor det kan være dejligt.

Sabine: *Det er sådan nogle helt personlige ting, som at der skal være noget støj. Jeg kan ikke tåle at være alene med mig selv, uden at der er noget radio, der underholder mig eller noget fjernsyn der underholder mig. Jeg kan godt nogle gange læse i bog uden, at der er andet baggrundsstøj. Men selv når jeg læser faglitteratur, har jeg også brug for støj.*

Interviewer: *Og det er ikke musik?*

Sabine: *Det kan også sagtens være musik. Det kan være taleradio, det kan være musik, det kan være en eller anden serie. Det kan være et afsnit, jeg har set femhundrede gange. Det kan være et nyt afsnit af et eller andet. Jeg tror egentlig bare, at det er det der med, at når der er helt stille, det kan jeg altså ikke finde ud af.*

Interviewer: *Så kan man kun høre lyden af køleskabet.*

Sabine: *Ja, så kan man kun høre den der. Ja, præcis. Den stopper på et tidspunkt.*

Sabine bor alene, og derfor kan behovet for behagelig baggrundsstøj forstås i denne sammenhæng, men i sammenligning med de øvrige interviews, som ikke lige så præcist har handlet om dette, så behøver det ikke kun at henvise til at være alene. På den måde kan dette indgå som en form for ekstra standby forbrug, som nærmest kører uafbrudt, og ikke nødvendigvis kun i de vågne timer.

2.1.6 Der findes allerede strategier til fleksibilitet i hverdagens rutiner, men formålet er ikke at tilpasse energiforbrug

Hverdagens rutiner er per definition kendetegnet ved gentagne udførelser af mere eller mindre de samme aktiviteter. Alligevel er rutinerne ikke nødvendigvis helt fastlagte. Derfor spurgte vi også meget ind til, hvad der kunne rokke ved de faste rutiner, og hvilke overraskende elementer de havde. Vi tror, at sådanne elementer samlet set kan være betydning for hverdagsfleksibilitet lige så vel som faste og (delvist) skjulte mønstre i dagligdagens rutiner.

Kapitlet har givet mange eksempler på, hvad der kan fremskynde eller udskyde en praksis (vejret, hundehår) eller hvordan en praksis pludseligt kan blive presserende (gæsterne kommer). Det har vist, at der alligevel er en del sprækker i faste rutiner. Ud fra det kan vi udlede nogle temaer, som det også er vigtigt at vurdere i forhold til hverdagsfleksibilitet, og som går mere eller mindre på tværs af forskellige rutiner.

- Usikkerhed: Det handlede særligt om risiko og usikkerhed i forhold brandfare i forbindelse med brug af større hvidevarer som vaskemaskinen.
- Støj: Den behagelige støj handlede særligt om at have radio, fjernsyn eller tablet kørende, mens den ubehagelige støj henviste til brug af for eksempel opvaskemaskine om natten.
- Gæster: Rutiner kan hurtigt ændres, hvis der kommer gæster, eller blot forestillingen om at der kunne komme gæster, kan rykke ved rutiner.
- Diagnoser: Der var eksempler på, hvordan diagnoser (social angst og autisme) har betydning for hverdagens rutiner. Det kunne også være allergi, som dog ikke blev nævnt i denne undersøgelse.
- Husdyr: Vi mennesker kræver meget, men det gør vores bedste 'venner' (hunde og katte) også. Det kræver for eksempel mere tøjvask og mere støvsugning, men kan også betyde, at det skal ske nu og her, i stedet for at vente til i morgen.

Derudover tyder kapitlets undersøgelse af hverdagens rutiner på:

1. At rutiners sammenhæng er vigtig for hverdagsfleksibilitet.
2. At morgenrutiner (alligevel) har en mere fast struktur end aftenrutiner (bakkes op af repræsentativ spørgeskemaundersøgelse (uudgivet)).
3. At det (alligevel) ikke er tidspunktet for madlavning og spisning (særligt til aften), som der må rykkes ved, hvis man spørger vores informanter (se også (Christensen et al., 2017; Khalid et al., 2019))
4. At der (alligevel) findes mange strategier til at skabe hverdagsfleksibilitet, men at de primært bruges til at skabe overskud eller 'rum' i hverdagen, for eksempel ved at forberede aftensmad dagen før eller hurtigt lave en frysepizza.

Til sidst forsøgte vi at kategorisere hverdagsrutinerne i de 12 husstande, som vi interviewede. Her identificerede vi fire karakteristika, som var særligt relevante for hverdagsfleksibilitet. Der var således forskel i om hverdagen var præget 1) af aktiviteter (gerne ude af huset), 2) af hygge og komfort, 3) af plads til spontanitet, eller 4) præget af en stram planlægning. Planlægning giver formentlig mere fleksibilitet i hverdagen, mens spontanitet trækker den anden vej, og spørgsmålet er nok i sidste ende, hvor meget man *kan* påvirke dette, og hvor meget man *bør* presse et allerede presset hverdagsliv.

2.2 HVERDAGENS VANER (eller hvordan vi lærer, bærer og videregiver måder at forbruge energi på?)

I det foregående afsnit handlede det om at få hverdagens rutiner beskrevet. Med fokus på deres stabilitet og fleksibilitet, altså bedre eller dårligere evne til at ændre sig mere eller mindre hurtigt, beskrev vi rutiner som madlavning, rengøring og tøjvask. *Rutiner* nærer et tæt slægtskab til *vaner*. Ofte bliver de endda blandet sammen eller forvekslet med hinanden. De forsøger begge at indfange at hverdagsaktiviteter er kendetegnet af gentagelser og forudsigelighed, samt af ikke at bygge på reflektive overvejelser eller valg (Southerton, 2013). Men hvor rutiner har en kort *situationsbestemt* historie, for eksempel i form af gentagelser eller sekvenser, så har vaner en længere og mere *kropslig* historie (Hansen, 2018a). Det er i hvert fald et bud på skelnen mellem de to begreber, og den vi benytter i denne rapport. Bare rolig forskellen betyder ikke så meget i sidste ende, der er det eksemplerne, der tæller. Men inden vi når til det, så skal vi have en sidste (akademisk) detalje på plads.

Ligesom med rutiner, så kan vaner også forstås som *praksisser*. Nærmere bestemt i form af kropslige praksisser, hvor det sociale aspekt i, at vaner ikke nødvendigvis tilhører individer, men i det store billede 'deles' med andre (Hansen, 2018a; Hards, 2011; Jacobsen and Hansen, 2021). Igen handler det altså om, at hvor vi med vaner ofte tænker på hvad individer 'samler' op af (kropslige) erfaringer over tid, så lægger begrebet kropslige praksisser vægt på, at disse erfaringer kun i lille grad er unikke, og i det større billede deles med mange andre. Selvom jeg er vokset op på stenbroen og gået på højskole i provinsen, så ligner mine vaner i høj grad en masse andres. Kropslige praksisser henviser altså til erhvervede dispositioner i forhold til at agere på en bestemt måde, som er internaliseret i kroppen. Det vil sige, at disse ofte 'benyttes' ubevidst, præ-refleksivt eller rutinemæssigt. Dette inkluderer også hvad man kunne kalde *nedarvede* praksisser, som henviser til de praksisser (eller vaner), som 'arves' af for eksempel forældre og bedsteforældre. Selvom kropslige praksisser bliver 'båret' af individer, erhvervet gennem tidligere praksisser eller gennem social interaktion, så *eksisterer* de kun når de kommer til udtryk i udførelsen af praksisser. For nemheds skyld kan man dog også sige at praksisser er blandingen af vaner og rutiner.

I dette afsnit vil vi altså fokusere på vaner som kropslige praksisser, hvor (kropslige) erfaringer tager form som (indgroede) vaner, men forstås som energipraksisser, der internaliseres eller 'bæres' af individuelle agenter. I den forstand bliver 'vanerne' også opfattet som sociale, da vi individuelle agenter udfører, men ikke 'ejer' praksisser (Reckwitz, 2002a). Hvis det er meget uforståeligt, så er det helt okay, og ikke så vigtigt for at forstå alle eksemplerne i kapitlet, og vi har da også valgt at starte med noget meget jordnært. Vi tager således informanterne på ordet; de vil gerne spare, men ...

2.2.1 Vi vil gerne spare, men...

Det er formentlig kendt af de fleste. Vi har en opfattelse af os selv, men handler i strid med vores egne principper. Under alle omstændigheder gør vi dette hele tiden ubevidst. Og det er helt fint. Det er blot et spørgsmål om, at vores reflektive overvejelser (hovedet) opererer på en anden vis end vores faktiske handlinger (kroppen), og i øvrigt bestemmes vores ageren også af en masse andre komplekse forhold (sociale relationer, materielle omgivelser etc.).

Sybille på 68 år fra Sønderjylland gav os et eksempel på dette. Først starter hun med at beskrive, hvordan de bruger en timer til julelys, men da Line spørger ind til, om hun ville benytte sådan en til opvaskemaskine eller andet lignende, så er svaret klart nej.

Sybille: *Nej, for igen altså jeg synes, vi vasker jo ikke op hver dag i en opvaskemaskine eller noget, vel? Altså nej, det kunne jeg sgu ikke finde på at putte timer på. Nej, det synes jeg ikke.*

Det interessante her er, hvordan Sybille henviser til deres forbrug. Altså dukker selvpfattelsen af, at deres forbrug ikke er så stort, og dermed retfærdiggør, at en timer ikke er nødvendig.

Noa på 35 år fra Nordjylland er meget bevidst og reflekteret om dette, og da Anders spørger ind til det, så udtrykker han klart hvordan han slukker alt hvis han ikke er hjemme en weekend eller en længere periode. Men han uddyber, at det ikke er noget han normalt tænker over i hverdagen.

Noa: *[D]et er ikke noget der ligger, som et fokuspunkt i min hverdag. Jeg har mere nogle vaner. Kan jeg forbedre mig? Det kan jeg helt sikkert. Det er ret sikker på at jeg kan. Jeg er for eksempel ikke en der slukker mit internetmodem, når jeg går i seng. Jeg er heller ikke en der tager stikkontakten til mit fjernsyn og min PlayStation når jeg går i seng. Det gør jeg ikke.*

Noa bruger formuleringen, at 'han ikke er en som...'. Han henviser altså ligesom Sybille til en selvpfattelse, som i dette tilfælde handler om, at der er grænser for hvad han slukker og hvad han lader køre på standby. Noa giver i interviewet klart udtryk for, at han har tilstrækkelig viden om hvad han 'bør' gøre i forhold til at spare på standby-forbrug, men lige så bevidst er han også om, at der er undtagelser som modem, fjernsyn og PlayStation. Michael og Maren i 50'erne fra Midtjylland er også fuldt bevidst om, at deres udendørs spabad er den store 'strømsluger', ikke mindst fordi 'spa-sæsonen' varer hele året for ifølge Maren er det "faktisk bedst når det er frostvejr" og at den bliver benyttet både i weekenden og i hverdagen. Michael giver gennem interviewet et tydeligt indtryk af at økonomiske overvejelser og hvor der kan spares kroner, ører og kilowatt timer er noget han går op i. For eksempel fortæller Michael ret præcist om deres energiforbrug.

Michael: *[V]ores normale forbrug ligger på omkring 2500 kilowatt om året. Der gider vi ikke og spekulerer på noget som helst. Men nu er det jo steget. Den ligger måske på 3000 kilowatt om året og bilen ligger måske også omkring 3000 kilowatt ikke, så det er dem vi egentlig koncentrerer os om. Forbruget inde i vores hus er ekstremt lavt ift. så mange andre. Der er mange andre der ligger oppe omkring 4000. Så vi ligger lavt, fordi vi har lavet elpære og sparepære og alt det der. Vi har lavet alt det der som egentlig skal til for at sænke det forbrug.*

Det giver altså indtryk af en bevidsthed og stillingtagen til at de gerne vil spare, men når det kommer til spabadet, så handler det primært om, at det er "dejligt".

Michael: *[N]år vi kommer hjem fra golf eller arbejde også lige hoppe herude og sidde. Det er dejligt. Det koster lidt, men...*

Niels og Nina i 60'erne fra Nordjylland vil også gerne spare på energien, og Niels peger på deres 'akilleshæl'

Niels: Der sidder nogle lamper deroppe ja. Dem har vi brugt ganske lidt. Vi tørrer tøj på tørrestativet der. Hvad hedder det...den farve tøj - kulørt tøj, men kogetøj det bruger vi tørretumbleren til. Det er vores akilleshæl det er det godt nok. Vi ved jo godt den koster nok tusinde kroner i brug på årsbasis.

Interviewer: Så det er det du tænker på med akilleshæl?

Niels: Ja. Det er faktisk sådan lidt, når man tænker på energi ikke. Men jeg kan også se på mig selv, så formår vi heller ikke...vi vil heller ikke have vådt tøj stående inde i rummet ift. indeklima.

Nina: Det gider jeg heller ikke. Vi gider heller ikke stive håndklæder.

Det er altså ønsket om bløde håndklæder, som tegner grænsen i forhold til tørretumbling. Det aktive par Morten og Mette fra Midtjylland leverer et sidste eksempel på, hvordan der kan være specifikke undtagelser i energipraksisser. Efter interviewet har handlet om 'energivurdering' af deres hus, som har solceller på taget, så spørger Anders til deres [øvrige] hensyn til klima og miljø, og Mette responderer med henvisning til sin generation (hun er selv 51 år):

Mette: Der må jeg ærligt indrømme. Der hører vi nok til vores generation. Herhjemme der forsøger vi at gøre det vi lige umiddelbart kan og sådan noget, men vi er jo nogle svin. Vi flyver jo rundt omkring i hele verden og forbruger og spiser oksekød. Altså sådan nogle ting hvad det angår. Hvad det angår går vi ikke så meget op i.

Morten tilføjer dog at de "affaldssorterer og alting", Mette stemmer i, inden Morten fortsætter med at forklare sortering for deres husstand.

Morten: Det er jo pære og batterier og blød plastik og hård plastisk og pap og papir og kompost og flasker og glas.

Mette: Men hvis vi kigger på huset, sådan generelt, der tænker jeg, at vores hjem og vores dagligdag ... synes vi har optimeret til det niveau, hvor vi gør, hvad vi kan uden at blive for...

Morten: ...frelste?

Mette: Nej, det har ikke noget med frelste at gøre. Det har noget at gøre med, at vi er lidt dovne. Vi har råd til at gøre de ting vi gør og derfor flyver vi også og sådan [nogle] ting. Det skulle man jo ikke. Man burde jo lade være, ikke? Men det gør vi bare [ikke]. Og det er nok den måde vi bruger vores hus på. Når vi har forsøgt at gøre de ting, [som] vi nu har med elbiler og sådan nogle ting, altså så skal man måske også kigge på hvordan man

kommer af med elbilsbatterier. Hvor meget skader det verden og sådan nogle ting.

Mens Morten fokuserer på det meget konkrete i affaldssortering, så fremstiller Mette i denne passage dem i forhold til ikke at gøre 'det rette' eller ikke at gøre 'nok'. Hun beskriver, at de gør hvad de kan, men giver samtidig udtryk for en utilstrækkelighed, hvor hun omtaler dem som "dovne" og tidligere som "svin". Der kan være en positionering i spil her. Mette og Morten ved at Anders arbejder som forsker indenfor bæredygtigt forbrug, og det påvirker muligvis de forestillinger af 'burde' og 'tilstrækkelighed'. Måske er det også det, som er på spil i den efterfølgende del af interviewet hvor Morten giver udtryk for sin holdning til regeringens klima- og miljøpolitik. Under alle omstændigheder så illustrerer Morten og Mettes udsagn meget fint, hvordan overvejelser og holdninger ikke altid harmonerer med handlinger eller ønskværdig handling. På den måde er vi tilbage til hvor vi begyndte. Ved det som kan betegnes kognitiv dissonans, 'value-action gap' eller måske noget helt tredje.

Der er således ikke noget underligt i denne diskrepans (eller hvad det ellers kendes som), men i stedet er formålet at arbejde med sådanne processer, at acceptere dem som del af menneskelig refleksion og praksis, og derigennem lære at forstå hvordan de opstår og hvor de kommer fra. I næste afsnit er det netop hvad vi vil dykke ned i.

2.2.2 Kropslige praksisser, tidligere erfaringer, indgroede vaner eller hvad vi nu skal kalde det

Hvor kommer vores vaner fra? Hvordan formes de over tid? Det er store spørgsmål, som kan give forskellige svar alt efter hvem du spørger. I denne rapport tager vi, som tidligere beskrevet, udgangspunkt i sociale praksisser, hvor (individuelle) vaner ikke kun tilhører os selv, men 'deles' med andre. Mere specifikt vil vi se nærmere på, 1) hvordan vi tager erfaringer (praksisser) med os gennem livet, fra praksis til praksis, 2) hvordan vi 'arver' vaner (praksisser) fra andre, 3) hvordan vi 'deler' rutiner (praksisser) med andre, og 4) hvilken rolle sanser og sansning spiller for hvilke vaner og praksisser, der hænger ved.

2.2.2.1 At 'bære' praksisser (gennem livet)

Det kan måske lyde lidt sjovt at bære rundt på en praksis, og måske er det heller ikke den bedste oversættelse af 'carry'. Men under alle omstændigheder er det den måde, som en række praksisteoretikere beskriver det at udføre praksisser på samme vis over tid og dermed reproducere måden at udføre den praksis på (se for eksempel Reckwitz, 2002; Shove et al., 2012). Deres forsøg er at 'flytte' praksissen væk fra individet. Individet bliver en 'carrier' (en bærer) af praksisser snarere end 'ejer' af praksisser. På den måde vælger vi også, at forstå dynamikken i praksisser, som kropslige praksisser (Macnaghten, 2003; Niewöhner and Beck, 2017) (for nærmere, se afsnit 1.2).

For at tage et konkret eksempel, så har et af Anders' tidligere studier indikeret, at energi-praksisser, forstået som måder at udføre praksisser relateret til energiforbrug på, 'hænger ved' igennem livet (Hansen, 2018a)²¹. Ved at undersøge en kohorte født fra 1965 til 1970 fandt studiet, at husstands- og bygningskarakteristika fra deres barndomshjem (målt i 1981, hvor de var 10 til 15 år) og særligt fra deres hjem i tidligt voksenliv (målt i 1990, hvor de var 29 til 34 år), havde betydning for deres varmekonsum senere i livet (målt fra 2010 til 2015). Hvad der er interessant i forhold til at 'bære' praksisser er, at Anders' studie bidrager til at beskrive denne sociale mekanisme, hvor tidligere erfaringer, som er formet af bygninger og materielle omgivelser, samt sociale omgivelser, har betydning for praksisser senere i livet. Dette er også understøttet af anden forskning i husstandes energiforbrug, for

²¹ Se også ForskerZonen artikel fra 2022 (<https://videnskab.dk/forskerzonen/kultursamfund/derfor-er-det-saa-svaert-at-aendre-vaner-naar-energi-priserne-stiger>) og artikel i Science Trends (Hansen, 2019) for kortere formidling af studiet.

eksempel med henvisning til '(energi)praksis karrierer' (Greene and Rau, 2018; Hards, 2011; Warde, 2005)'energibiografier' (Butler et al., 2014; Shirani et al., 2016) eller 'practice memory' (Maller and Strengers, 2013; Strengers and Maller, 2017).

På trods af denne forskning, så må vi indrømme, at vi ikke havde taget det med i vores interviewguide. Alligevel dukkede der en del eksempler på det op. Det kan måske sige lidt om at dette er en relativ stærk mekanisme, som kan tåle endnu mere undersøgelse. Vi vil i hvert fald gerne bidrage med yderligere empirisk beskrivelse.

Vi starter ved Sylvester og Sybille fra Sønderjylland, der 70 og 68 år. Efter at Sylvester har beskrevet sin rutine med at slagte, så henviser Sybille meget specifikt til indgroet praksis.

Sybille: *Men det er vel sådan noget der er indgroet i en fra det forrige århundrede ikke også. Det tror jeg, det der med, at vi skal spare. Vi skal også spare på vandet. Vi skal ... sådan hele vejen igennem ikke også.*

Sybille binder altså sine sparevaner op på sine tidligere erfaringer, hvor det er underforstået i interviewet, at sådanne praksisser, i forhold til eksempelvis brug af vand, er formet af en tid med større knaphed på ressourcer. Noa giver ligeledes en direkte reference til indgroede vaner ved at benytte udtrykket inkorporeret.

Noa: *[D]et er inkorporeret som en vane for mig. Ja helt sikkert, for så bliver det en vane og en del af min hverdag.*

Selvom der i selve forståelsen af indgroede eller inkorporerede vaner (eller praksisser) er et element af ubevidsthed, så er det også væsentligt, hvordan praksisser kan føres tilbage til specifikke erfaringer tidligere i livet. Noa giver et godt eksempel på det ved at henvise til sin tid i Forsvaret.

Noa: *Når jeg står op, så er det for at forberede mig på at jeg skal på arbejde. Og det er egentlig en rutine jeg har fået ind, er jeg ret overbevist om efter mine år i forsvaret [...] Der handlede det nogle gange bare om, at du skulle ud af fjerene [...] Jeg er ikke en person, der går rundt og nyder en kop kaffe [...] Jeg står op fordi jeg skal på arbejde og for at komme på arbejde, så har jeg en række ting jeg skal igennem, som hedder, at jeg skal i bad, og jeg skal hvert fald have noget morgenmad, og så skal jeg pakke min taske, og så er det sådan set det. Mere får jeg ikke ud af morgen på den front.*

Den meget strukturerede morgenrutine, som Noa selv tror, han har taget med fra sin tid i Forsvaret, hjælper ham til at holde fokus. Det giver ham en "fast køreplan" fordi han let kan blive "distraheret", men det gør også, at han kan opretholde sit mål om at måde på sin arbejdsplads senest halv otte.

Ægteparret Signe og Svend, begge 71 år, henviser på lignende vis til deres fælles fortid som spejderledere. Det er Signe, som fortæller om det, da Line spørger til om deres lave strømforbrug skyldes miljømæssige eller økonomiske overvejelser.

Signe: *Mere miljømæssigt. Ved at man har rejst så meget rundt om i verden, og [man] ved hvordan man kan klare sig. Vi er begge to gamle spejderledere, og har været spejdere i masse af*

år. Man ved, hvad det betyder, hvis man pludselig står og mangler ting og sager, ikke. Så det er så indgroet i os, at når man går ud af et rum, så slukker man, og alle de der måske irriterende ting for nogen.

Brugen af 'indgroet' går igen hos Signe, men der er også et væsentligt forbehold i denne måde, at præsentere indgroede vaner på. At binde vanerne op på tiden som spejder/soldat kan være en måde, at 'spare' plads i 'erindringsdatabasen', altså ved at gruppere minder og erfaringer sammen i noget som kan fungere som et 'livsmanus' (Østby and Østby, 2018, pp. 63–66)²². På den måde bliver dette en *fortælling om* kropslige praksisser (eller indgroede vaner) snarere end det bliver en *beskrivelse af* hvordan disse ser ud. De bedste eksempler på, hvordan praksisser bæres gennem livet, fra praksis til praksis, findes formentlig i det usagte og ubevidste, i det mest rutineprægede, kropslige praksisser, som udføres med autopilot. Dem har vi nok ikke haft adgang til i disse interview. I stedet fortsætter vi med en central årsag til hvor disse praksisser kommer fra, nemlig dem vi får videregivet af andre, herunder særligt forældre. Kropslige erfaringer kan være meget stærke, og svære at ændre. Eksemplerne på bekymring i forhold til brand, som grundlagt af tidligere oplevelser med brand kan også ses i forhold til vaskerutiner (se afsnit 2.1.4).

2.2.2.2 At 'arve' praksisser (af forældre)

Arv og miljø er måske et af de største emner inden for sociologien i det 20. århundrede. Uden at gå i detaljer med bredden af det bagkatalog, så fokuserer vi på 'arven' fra den Franske sociolog og antropolog Pierre Bourdieu, som beskrev hvordan agenter reproducerede social og kulturel kapital, forstået som position i samfundet (fx høj, middel og lav social klasse) og kompetencer til at begå sig ud fra denne position (se fx (Bourdieu, 1984)) Dette er en meget forsimplet fremstilling af Bourdieus' ideer og empiriske forskning, men meget er også sket siden hans innovative analyser af 70'ernes Franske samfund. I stedet skruer vi tiden frem til senere nybrud i forbrugssociologiens historie. I starten af 00'erne var der tre nyere strømninger, som prægede den sociologiske forbrugsforskning. Den første handlede om et forstærket fokus på det ordinære og ikke-iøjnefaldende hverdagsforbrug, som blev præsenteret af den Bourdieu-inspirerede sociolog, Allan Warde, sammen med Jukka Gronow (Gronow and Warde, 2001) og Elizabeth Shove (Shove and Warde, 2002). Den anden strømning handlede om, hvad der blev kaldt 'practice turn' (Schatzki et al., 2001), som handlede om at sætte praksisser i centrum for analyser (frem for X og Y). Den tredje strømning handlede et forstærket fokus på de miljø- og klimamæssige påvirkninger af forbrugsmønstre, og ikke mindst de normer og forventninger, som er indlejret i officielle standarder og teknologiske udviklinger (Shove, 2003; Wilhite et al., 2000). Selvom dette er en meget hurtig gennemgang, og måske også en lettere forsimplet en, så kan man sætte mekanismen fra Bourdieu om kulturel reproduktion sammen med de forbrugspraksisser, som ikke nødvendigvis spiller en stor rolle i kampen om social position, og reproduktion af denne (Jacobsen and Hansen, 2021). Det kan for eksempel komme til syne i ligheder mellem (voksne) børn og deres forældres energiforbrugsmønstre (Hansen and Jacobsen, 2020).

Uden at gøre det mere komplekst end det er, så handler det om, at vi lærer praksisser igennem livet, og at forældre, men også søskende, venner osv., spiller en væsentlig rolle i

²² Ligeledes kan det have betydning, at spejderliv og tid i forsvaret er noget, som informanterne har set meget tilbage på, fx igennem snakke med andre og igennem egne refleksioner, og som har været vigtige begivenheder, måske endda i 'formative år' (Østby and Østby, 2018). Dette kan have påvirket, hvordan sådanne praksisser er blevet erindret.

formationen af disse. Det kan ske gennem opdragelse, men forskning i kognitive processer peger på, hvordan 'spejlingen' af forældres (eller andres) praksisser er væsentlig (Lizardo, 2007). Det er dog ikke overraskende opdragelsen, som er nærværende, i en interviewsituation.

Der var en del direkte henvisninger til opdragelse som i forskellige afskygninger. For eksempel Noa om at slukke lys:

Noa: *Er jeg ikke hjemme i en weekend eller en længere periode eller sådan noget, ja så slukker jeg da alt hvad jeg har. Om aften selvom det er vinter og mørketider, jamen, så er jeg egentlig også opdraget med, [at] du ikke har lys tændt i rum, som du ikke opholder dig i, i den sammenhæng. Det er ikke noget jeg går og tænker over, men igen i og med det har været en del af min opdragelse i den sammenhæng, så tager jeg en tur rundt og slukker lys, hvis det er det. Så jeg vil sige, det er ikke noget der ligger, som et fokuspunkt i min hverdag. Jeg har mere nogle vaner. Kan jeg forbedre mig? Det kan jeg helt sikkert. Det er ret sikker på at jeg kan. Jeg er for eksempel ikke en der slukker mit internetmodem, når jeg går i seng.*

Noa på 35 år virker meget bevidst om sine vaner, samt hvordan han ønsker at 'forbedre' disse vaner. På den samme måde, er han bevidst om sin opdragelse.

I den ældre generation, er der også direkte henvisning til opdragelse, som hos Sylvester på 70 år:

Sylvester: *For jeg vil sgu ikke give mere end højst nødvendigt, for hverken det ene eller [det] andet. Sådan er vi bare opdraget.*

Det er interessant at Sylvester henviser til 'vi' og ikke blot ham selv. Han har i hvert fald Sylvester, 70 år, og Sybille, 68 år, med på holdet.

Sylvester: *Alt er jo dyrt i dag, så man er jo nødt til at spare. Det er jo ikke en selvfølgelighed, at vi bare kan bruge løs, for det koster i den sidste ende, jo. Derfor er det vigtigt at tænke sig om.*

Sybille: *Altså jeg synes i hvert fald, at det er [...] en helt naturlig ting. Det er også der, jeg bliver opmærksom [på] mine unger og lige sådan børnebørnene, når de er på besøg. Har I husket at slukke lys, og nogle gange er de jo skidetrætte af at høre på det der, men altså det skal vi.*

Igen bruger Sybille henvisning til 'vi', som indikerer en kollektiv forståelse, der igen lader til at knytte til bestemt generations forståelse, hvor opdragelse måske i højere grad handlede om at spare. Et andet sted i interviewet fortæller Sybille og Sylvester nok engang om deres opdragelse af deres voksne børn.

Sybille: *Og det bruger jeg også, når jeg kommer ud til mine unger diverse steder ikke også. Nu for eksempel dem i [jysk*

provinsby], der har vi nogen boende, jo. Der er der svigersøn og to på otte og ni år...

Sylvester: Nej, de sparer sgu ikke på noget.

Sybille: Altså de har lys tændt over det hele. Det første jeg kommer ind der ikke også, skal vi ikke lige slukke og huske nu og slukke og bla bla.

Interviewer: Så der er stadig lidt opdragelse?

Sybille: Og spare og sådan noget. Jeg kan ikke lade være.

Sybille kan altså ikke lade være med at opdrage på sine børn. Igen nævnes lyset som centralt både i forhold til, at Sybille bemærker at "de har lys tændt over det hele". Det er næsten som om man kan høre en 'Energist' fra 1980'erne juble af begejstring "sluk lyset efter dig" (Rüdiger, 2019, p. 79).

Signe på 71 år fortæller også begejstret om sin egen opdragelse og henviser i første omgang til sin tid som spejder:

Signe: [...] når du har været opdraget med det her spejderhalløj, hvor du går ud, og graver et hul i jorden, hvis man skal og så videre, og dækker det til. Man tager kun det brænde, man skal bruge, og man rydder op efter sig selv i naturen. Det har været så indgroet, og man hjælper hinanden og sådan nogle ting. Mange af de der ting ligger så dybt begravet i dig. Jeg har selv haft forældre, der også er gået meget op i de der ting. At kunne genbruge ting. Jeg kan huske min første kjole, jeg selv fik lov at købe, var til min konfirmation eller så syede min mor tingene om, og vi lavede de ting. Jeg har altid været vant til at man kunne genbruge ting og man kunne arbejde med de ting man havde, så kunne man finde ud af noget. Min mor hun byggede reoler af planker og mursten, og så blev det pludselig en lang reol, og så blev det en høj reol. Altså jeg har altid været vant til sådan [...]

Signe beskriver kropsliggørelse af rutiner og praksisser meget metaforisk ved at snakke om "indgroet" og "dybt begravet i dig". Og hvor hun starter med en specifik opdragelse fra spejderlivet, så kommer hun gradvist over i hendes forældres opdragelse af hende. Ovenfor var det vigtigt for Sybille og Sylvester, at opdrage deres børn til 'gode' vaner (selvom de var "skidetrætte af det"), og det er det også for Nikolaj, som er far til to hjemmeboende børn.

Nikolaj: [...] de er jo bevidste om, [at] der er noget med noget klimating. Fordi det fylder. Og når vi snakker om, at der er nogle ting, vi skal gøre for at passe på ting, og der er en grund til, at vi ikke bare skifter vores bil ud, eller [at] vores bil holder i indkørslen, fordi vi ikke bruger den. Så skal vi ikke have en ny bil

(griner). [...] der med haven tænker jeg, prøver at være lidt selvforsynende, altså vi prøver at dyrke noget, vi selv kan spise også. Udover det ser fint ud, så kunne det også være hyggeligt at gøre det. Så vi prøver at få noget bevidsthed ind i deres hoveder om, hvad vi også bruger af penge, er også med til at have nogle effekter på andre ting. Så der er ting vi ikke gør. Og der er ting vi gør.

Nikolajs ord giver et tydeligt præg af at klima- og miljøhensyn er meget vigtigt i opdragelsen af hans (og Nikolines) børn. Det virker til, at det endda er noget de reflekterer meget over og strategisk lægger ind i deres opdragelsespraksis. De ældre generationer, som repræsenteret ovenfor, vil formentlig tilslutte sig denne måde at videregive 'gode' vaner på. For at slutte denne mindre generationskamp af, så vil vi tillade os at give den yngre generation det sidste ord. Sabine på 31 år har en indgroet vane med at slukke lyset, men det har hendes veninde ikke.

Nina, og hendes mand Niels, er også meget bevidst om, at hendes behov og sans for orden er noget hun har med sig fra tidligere i livet. Hun beskriver først hvordan hun tager sig mest af rengøringen, og hvis det er Niels der gør det i stedet, så kan det godt være at hun "kiggede lidt i krogene", formodentligt for at se om det gøres 'ordentligt'.

Nina: *Det var sådan noget - det lærer man [jeg] sådan lidt efter hånden fra jeg var ung. Jeg er meget 'perke-nelliken'. Jeg er meget pertentlig, og det er en svaghed, jeg har derhjemme fra.*

Niels: *Det er en nedarvelig ting fra hendes bedstemor og mor.*

Nina: *Det går i arv.*

Nina bruger udtrykket 'perke-nelliken', som efter vores bedste overbevisning, er et af mange udtryk for 'pertentlig' (Grøftehaug and Sørensen, 1986, p. 47), som Nina nævner lige efter. Det stammer øjensynligt fra Himmerland, altså tæt på hvor Nina bor i dag. Alene det kan tyde på, at det ikke blot er det at være pertentlig, altså "ordentlig og omhyggelig ned til mindste detalje" (Den Danske Netordbog), men også betegnelsen af det, som hun har arvet. Hun beskriver det endvidere som en svaghed, men trods alt noget, som hun virker meget bevidst og afklaret omkring.

Sabine på 31 år kommer med et sidste vigtigt aspekt. Hvor familien er en fast institution, så er venskabet

Sabine: *[at slukke lyset] kan man sige er en heldig vane, for jeg har en veninde, når jeg kommer hjem til hende, så er alt lyset tændt sådan; hvorfor er dit lys tændt i soveværelset? Du kan ikke engang se soveværelset i stuen. Sluk det. Hvorfor? Det irriterer mig.*

Synssansen lader til at være tæt forbundet med disse vaner, og måske er det derfor, at netop 'at slukke lyset' går igen som en vane, der sidder fast, og det er et godt oplæg til næste afsnit, som netop handler om sansernes betydning for at erindre praksisser.

2.2.2.3 At 'erindre' praksisser (via sanser og følelser)

I dette afsnit vil vi desuden stille skarpt på betydningen af sanser og sansning for selve erindringen om bestemte praksisser, og måder at udføre denne på, men også sansning, som en mediator for at huske bestemte praksisser og glemme andre.

Sanser spiller en helt særlig rolle i forhold til hvordan mennesker erindrer og husker (Østby and Østby, 2018). Det gælder også energipraksisser. Selvom selve erindringen af (eller hukommelsen om) energipraksissers tilknytning til sanser ikke direkte er undersøgt (så vidt vi ved), så har vores kollega, Line V. Madsen, undersøgt betydningen af sansning i forhold til oplevelse af komfort og bekvemmelighed i varmepraksisser, og dermed også forbruget af energi i husstande (Madsen, 2018, 2017; Madsen and Gram-Hanssen, 2017).

På denne baggrund er det ikke nyt, at måden vi 'sanser' på i hverdagen har betydning for behov og forventninger til opvarmning og energiforbrug, og at kropslige vaner er meget tæt knyttede til sansning. Det vi gerne vil dykke ned i her, er hvordan 'sansning' i hverdagen har betydning for hvordan praksisser erindres og lagres (i kroppen). Med andre ord hvilken betydning har sansning for hvor godt vaner (eller praksisser) 'siddet fast'. Vi har allerede givet flere eksempler på, hvordan informanterne henviste til opdragelse og tidligere erfaringer, men de gav også mange eksempler relateret til sansning, hvilket var noget af det vi særligt bemærkede igennem interviews.

Vi starter med at gå tilbage til de tidligere spejdere, Signe og Svend, som havde taget praksisser med fra deres spejdererfaringer.

Signe: *Jeg har da også, det der med vand, der løber, kan jeg blive helt hysterisk over. Jeg kan huske, da vi var helt unge, var vi nede hos nogle berbere nede i Nordafrika. og der var otte kilometer til det nærmeste pladder vandhul, så det der med bare at lade vand løbe til ingen verdens nytte. Det kan jeg blive sådan helt vild over.*

Understregningen af løbende vand, som gør Signe helt "hysterisk" eller "vild" kan ses som udtryk for en kropslig reaktion, der går gennem sanserne snarere end en reflekteret vurdering. Vi har ikke observeret Signes reaktion i en given situation, men hendes genfortælling indikerer en dybtliggende respons, hvor lyden og måske synet af ridende vand udløser en automatisk (kropslig) reaktion.

Det er nærmest et kropsligt ubehag, som Signe beskriver i forhold til løbende vand, som minder om det ressourcespild, det kan medføre. Et sådant kropsligt ubehag genfinder vi i flere interviews. Blandt andet Noa på 31 år fra Nordjylland. Han holder af orden i hjemmet, og han har i høj grad tænkt over, og fastlagt, sine rutiner.

Noa: *Det irriterer mit øje. Hvis for eksempel du og jeg har siddet og drukket kaffe eller sådan noget, hvis koppen ikke ... den behøver ikke blive fjernet nu, men den skal hvert fald fjernes inden jeg går i seng og stilles ud til vasken. Og helst skal det være skyllet af. Det irriterer mig også grufuldt, hvis det ikke er det.*

Det er tydeligt, at Noa har en bestemt orden i forhold til oprydning og opvask, som i dette eksempel med kaffekoppen. Igen spores der en nærmest kropslig reaktion af det forkerte i situationen. Anders, som foretog interviewet, prøvede også at sætte koppen uden for dækkeservietten, for at illustrere spørgsmålet om betydningen af uorden, og Noa responderede også, at han ville bemærke det. Men det er ikke bare kaffekoppen.

Noa: *Og det samme kan du også sige ... ikke at min fjernbetjening eller mit headset det lige skal ligge til højre, 'ret', for lige at bruge et udtryk inde fra forsvaret. Men det skal i hvert fald helst ligge, som det gør lige nu på et bord, hvis jeg har smidt det i en*

sofa, så tager jeg den, og ligger den op på bordet i hvert fald. Tæppet skal helst været foldet sammen, også min ... hvis vi går lidt mere i detaljen også altså puder behøver ikke være pænt sat op. De skal bare ikke ligger på jorden hvert fald og jeg skal helst have bestemt, hvad for noget tøj jeg skal have på til i morgen, dagen efter. Det irriterer mig også, hvis jeg ikke har fundet det frem også. Og så igen tror jeg forbundet med, at jeg har tilrettelagt min morgen efter, at når jeg er gået i bad, næste skridt er, at jeg går ud og tager tøj på, så det skal være fundet frem til mig.

Interviewer: Kan du prøve at uddybe den der irritation? Hvad betyder det for dig, hvis det tøj at du ikke selv har lagt det tøj frem dagen før.

Noa: Det irriterer mig eller frustrerer mig i hvert fald nok til, at hvis jeg ikke gør det, og lægger mig ind i sengen, så rejser jeg mig efterfølgende for at gøre det.

Noa nævner altså en helt række ting, som er der en form for regler omkring placering og orden af. Det interessante ved Noas orden er, at den virker selektiv og reflekteret. Der er nogle ting og rutiner, som følger en bestemt orden, mens andre ikke gør. Noa er også fuldt bevidst om for eksempel betydningen af sine rutiner fra forsvaret. I den sammenhæng skal det også forstås som et middel for Noa til at være effektiv i hverdagen, formentlig for både at have mest mulig energi og overskud. Det kan altså endda følge ham helt ind i soveværelset, hvor han kan finde på at stå op igen for lige at klare det han ikke fik gjort 'ordentligt'.

Selvom Noa er meget reflekteret og bevidst om sine rutiner og sit behov for orden, så er han bestemt ikke et særtilfælde. Formentlig har mange (hvis ikke alle) forskellige mindre besættelser. I hvert fald har Morten noget med beskidte sko, som helst ikke skal ind i huset, også selv om man har travlt eller lige have glemt noget, men der kan være undtagelser.

Interviewer: Nu siger du, at du godt kunne finde på det, hvis det nu var, men er det der, at rutinen ville tage over på et tidspunkt og du sagde; hov nu havde jeg ikke lige tænkt over det.

Mette: Det ville helt klart være hvis dine sko ikke var beskidte.

Morten: Ja, plus at hvis det er en stresset situation hvor vi skal ud ad døren og det er nu. Vi skal noget nu, hvor det vitterligt kræver, at man går ind med sko på.

Interviewer: Og hvad når du kommer til at gå ind med sko på? Er det så?

M: Det gør jeg bare, fordi derinde, der kan vi bare støvsuge.

Interviewer: Ja.

Mette: *Jeg tager dem typisk af, men ind imellem og jeg har været ude og jeg har taget mine sko på og de er snøret, så gider jeg simpelthen ikke tage dem af.*

Morten: *Og det værste er når det er dine løbesko, fordi mange gange så beskidte under.*

Mette: *Ja, så er der faktisk tørret jord under dem eller et eller andet, så har jeg ikke fået dem stampet af ude og så kommer der lige lidt jord ind, så kan jeg godt se hvordan han; pfffft [henvisning til at Morten reagerer prompte].*

Morten kan godt bære over med sko indenfor, såfremt der virkelig er en grund til det, men han bryder sig åbenlyst ikke om det (unødvendige) rod det giver, når gulvet bliver beskidt, eller risikerer at blive det. På den måde minder det om Signe, der hører en løbende vandhane, som løbende unødvendigt ressourceforbrug.

Og når vi nu har fat i sanserne, så er der vasketøjet. Der var flere gode eksempler på hvor stor en betydning sansningen af vasketøj (duft, taktilt og syn) har, og vi har udvalgt to. Sami, som også serverer velduftende japanske kirsebær, bliver spurgt af sin kone, Solvej om hvorfor han altid vasker tøj.

Solvej: *Hvorfor vasker du altid tøj? Det er fordi du godt kan lide vasketøjet og dufter det når det er rent.*

Sami: *Det skal være rent. Jeg kan godt lide rengøring hvert fald. Og jeg støvsuger hver dag.*

Solvej: *Hvorfor er det du ikke vil bruge tørretumbleren? Er det for at spare penge?*

Sami: *Ja, det lugter hvis man tørrer det deri. Udenfor...*

Solvej: *Den friske luft.*

Sami: *Friske luft og vi sparer også penge. Om sommeren giver det ikke nogen mening.*

Duften af rent og tørt vasketøj er vigtig for Samis vasketøj, men duften af sparede penge bliver også nævnt. Men hvor Sami fra Nordsjælland forbinder frisk duft af tøj med sommer og solskin, så har Signe fra København det bedre med tøj tørret i frostvejr.

Signe: *Åh, sådan noget sengetøj, der har tørret i frostvejr. Den duft der, det er vidunderligt.*

Sansningens sammenhæng med hverdagspraksisser var ikke noget vi specifikt spurgte ind til i undersøgelsen, men det er helt klart noget vi vil opfordre andre til at undersøge nærmere.

2.2.3 Indgroede vaner spiller en rolle for hverdagens praksisser, men beskrivelsen af dem stemmer ikke altid overens med faktiske handlinger

Lige meget hvordan vaner defineres, så har de en stærk kraft på de tråde, som følger praksisser over tid, ikke mindst livsforløb. I dette afsnit har vi fokuseret på vaner i betydningen af kropsliggjorte praksisser, det vil sige måder at gøre ting på, som har sat sig 'fast' i vores 'kroppe', og kommer til udtryk i måden vi taler om, og udfører, rutiner. Pointen er at kroppen 'husker' og 'erindrer', hvordan vi gør noget på en ordentlig og kompetent måde.

Fordi vaner ofte har en usynlig betydning, så stemmer de ikke altid overens med faktiske handlinger. Således fandt vi også, at der er villighed til at spare, når vi taler om det, men at vanerne lever et lidt andet liv end det talte og reflekterede. Det er i øvrigt et vilkår, som vi må forstå og acceptere, og ikke en barriere, som vi skal overvinde eller nedbryde. På den måde fremstår der særegne ideer og forståelser af, hvad der er nødvendigt (og ufleksibelt), som er forhandlet gennem sociale relationer, primært med partner, deri indre dynamikker. Både deres egne erindringer og opdragelse af børn (også dem der er flyttet hjemmefra).

Derudover beskrev vi, hvordan vaner trækker tråde fra tidligere erfaringer op til nutidigt forbrug. Dette førte i vores materiale til nogle underforståede generationskampe om rutiner, for eksempel nødvendigheden af at slukke lyset, når man går ud af et rum (sådanne generationskampe er også beskrevet i andre studier (Butler et al., 2016; Gram-Hanssen, 2007)). Det fører således også til opdragelse, som er præget bevidst eller ubevidst af sådanne vaner og forståelser af ordentlighed.

Til sidst var vi også inde på, hvordan vaner knytter sig til sansning, hvor indgroede vaner, som 'undermineres' kan føre til oplevelser af mild fysisk ubehag eller i hvert fald frustrationer og irritation.

2.3 HVERDAGENS RYTMER (eller hvordan tidslige strukturer styrer hvornår vi forbruger energi?)

Hvor *vaner* kan forstås som den *kropslige* dimension af rutiner, så kan *rytmer* forstås som den tidslige dimension af rutiner. Lyder det kryptisk? Formuleret på en anden måde, så er *vaner* en form for kropsliggjorte og internaliserede rutiner, der opsamler historiske erfaringer i kroppe, mens *rytmer* beskriver, hvordan rutineprægede handlinger efterlader sig tidslige mønstre, der ligesom *vaner*, reflekterer social struktur og orden på menneskelige aktiviteter. Stadig kryptisk? Okay, den franske filosof Henri Lefebvre fremfører lettere poetisk, at i løbet af en dag, så har vi en tendens til at "[...] *gøre mere eller mindre det samme på mere eller mindre det samme tidspunkt*", og han bringer i forlængelse den triste konstatering, at "[...] *hver person er alene om det*" (Lefebvre, 2004, p. 75)²³. Således kan det også være vigtigt at skelne mellem, 1) hvordan tid opleves af personer i deres daglige rutiner og 2) hvordan rutinerne er tidsmæssigt fordelt (Blue et al., 2020). Et sidste eksempel er hobbiten Bilbo Sækkers' afvisning af eventyr med henvisning til at sådanne væmmelige og forstyrrende sager "[...] *gør at man kommer for sent til middag!*" (Tolkien, 2013, p. 3). Dagligdagens stabile rytme er klart at foretrække for hobbiten fremfor eventyret. Vores informant Magne har det dog omvendt. Måske derfor beskriver han meget fint, hvordan hverdagslivet har rytmer: "... så er der jo rutiner, ikke også; hvornår står vi op, og hvornår man går i bad og alt sådan noget der. Så ligger der ligesom en rytme igennem dagen".

I dette afsnit retter vi altså blikket mod den tidslige dimension af dagligdagens aktiviteter. Det handler altså om, hvornår rutiner udspiller sig tidligt i forhold til hinanden, men også hvor længe de varer, hvor ofte de udføres, og hvor hurtigt de udføres. Selvom Lefebvre påstod, at vi er alene om vores rytmiske udførelse af rutiner, så peger hans pointe netop på, at det kan virke individuelt, hvornår vi gør noget, men at det i høj grad er kollektive mønstre, samfundsmæssige strukturer og i det hele taget synkroniseringen til andres aktiviteter, som styrer rytmen af hverdagens rutiner²⁴. Tænk bare på, hvor meget kollektivt bestemte tider for aftensmad, kaffepause og badmintontræning, eller samfundsmæssigt bestemte arbejdstider, feriedage, eller åbningstider i det lokale supermarked indvirker på, hvornår du udfører dine hverdagsaktiviteter.

Når vi snakker om tid, så bør vi også snakke om at skynde sig, være under tidspres eller måske endda opleve stress, som lader til at være kendetegn ved nutidens samfund (Rosa, 2013; Southerton, 2020)²⁵. I dette afsnit forsøger vi imidlertid at sætte farten så meget ned som muligt. Det er ikke ensbetydende med at tidspres ikke er væsentligt for dette afsnits tema, og dermed for hverdagsfleksibilitet, men for at forstå mekanismerne bag hverdagens rytmer, så skal vi ned i gear. Derfor starter vi med forskellige dimensioner af tid, og dermed fleksibilitet.

2.3.1 Hvornår, hvor ofte og hvor hurtigt?

²³ Citatet er i den engelske oversættelse: "In one day in the modern world, everybody does more or less the same things at more or less the same times, but each person is really alone in doing it". For de franskkyndige, så er originalen fra 1992 (Lefebvre, 1992).

²⁴ Derfor bruger Southerton også begrebet 'socio-temporal' organisering til at fremhæve det sociale aspekt af hverdagens tidslige rytmer (Southerton, 2020).

²⁵ Bemærk at Southerton er kritisk over Rosas tilgang, som han mener reducerer acceleration i samfundet til et spørgsmål om 'tempoet' af teknologier, herunder informationsteknologier. Det mener Southerton ignorerer andre forklaringer på accelerationen af samfundet (Southerton, 2020, p. 84)

Hvor mange dimensioner af tid findes der? Der er mange bud på dette (se Southerton, 2020, kap. 7, for en gennemgang), men lad os fokusere på fem 'socio-temporale' rytmer, som Southerton kalder det i sin gennemgang, hvor han blandt andet refererer til Fine, Adam og Zerubavel:

- Hvornår? (timing)
- Hvor længe? (varighed)
- Hvor ofte? (hyppighed)
- Hvor hurtigt? (tempo)
- Hvilken rækkefølge? (orden)

Alle disse hv-spørgsmål er ment til at efterfølges af 'udføres aktiviteten', for eksempel 'hvornår udføres aktiviteten'. Særligt *timing* og *orden* kræver en ekstra bemærkning. Timing kan nemlig forstås på to måder, som Barbara Adam²⁶ gør opmærksom på. Den ene referer, som ovenfor, til hvornår en aktivitet sker eller udføres, mens den anden forståelse af timing er kontekstafhængig, for eksempel når børnene kommer hjem lige til spisetid, og vi kan kalde det 'god timing'. Orden handler om, hvilken rækkefølge en aktivitet eller hændelse sker i forhold til en anden aktivitet eller hændelse; hvad kommer forud og hvad følger efter? Denne rækkefølge skaber en form for orden, som også kan kaldes for sekvenser, og den aktive del af det kan beskrives som synkronisering (af aktiviteter).

Vi havde specifikt operationaliseret forskellige dimensioner af tid ind i interviewguiden, men det viste sig sværere end ventet, at få informanterne til at forholde sig til abstrakte begreber om tid i hverdagen. Det kan indikere, at disse begreber til at forstå tid er lettere at diskutere og filosofere over end de er at fortælle om og 'grave frem' i samtale.

Det mest gennemgående var *timing*, som når Sybille på 68 år skal have hængt tøjet ud for at udnytte den 'gode' timing at solen skinner.

Interviewer: [H]erude i brøggerset. Det er her I har vaskemaskinen og [...] tørretumbler.

Sylvester: Ja, det er den her. Den sluger fandme noget energi, kan jeg godt sige dig. Når den kører, så løber det stærkt.

Sybille: Jeg skal også have tøj hængt ud nu her.

Sylvester: Så det gælder om at få tøjet ud, når solen skinner.

Sybille: Jeg har gjort forarbejdet. Jeg har lige vasket.

Interviewer: Du har lige vasket i dag?

Sybille: Ja, for jeg skal have det ud.

I dette udsnit af interviewet tyder det på, at det vigtigt for Sybille og Sylvester at udnytte den gode timing, og der planlægges på den måde efter vejrforhold. Man kan således også beskrive det sådan, at aktiviteterne at starte vaskemaskinen og hænge tøj ud synkroniseres med hinanden, og med hvordan vejrforhold har sin egen naturlige (og nogle gange uforudsigelige) rytme i løbet af en dag. Efter en mindre diskussion om, hvor ofte vaskemaskinen kører, så kommer Sybille ind på regnvejrsgange.

Sybille: Det er, når vi har nogle regnvandsdage og sådan noget.

Der gider jeg godt nok ikke først hænge det ud og så tage det

²⁶(Southerton, 2020, p. 149 med reference til Adam 1990 og 1995)

ind, du ved, hvis der kommer byger. Det er sgu da meget nemmere så lige at hoppe oven over det [og bruge tørretumbleren i stedet], ikke også? Og så er det det.

Interviewer: *Så selvom det regner, så betyder det ikke, at I undlader at vaske tøj, så bruger I bare...[tørretumbleren]*

Sybille: *Nej, for du kan jo have en hel uge med regnvejr og sådan noget, ikke også.*

Interviewer: *Så ryger det ind i den?*

Sylvester: *Ja, det er det værste. Det svinger sgu meget. Det gør det.*

Sylvester virker i begge disse interviewudsnit til at være optaget af prisen, og på den måde er det elprisen, der afgør om timingen bliver god. Men timingen kan også opfattes som god af andre årsager. Som vi tidligere har nævnt kunne Signe godt lide tøj tørret i frostvejr, så for hende bliver 'god timing' vekslet til dejlig duft af frostvejr, og i det hele taget virker det til at timingen og måske også hyppigheden af tøjvask hænger sammen med vejrforhold. Vi spurgte også til faste tidlige rutiner, såsom faste vaskedage og lignende, men det virkede ikke udbredt. I stedet lod det til at tøjvask i højere grad er styret af, hvornår vaskekurven var fyldt, men det passede så (tilfældigvis) i flere tilfælde til en bestemt dag på ugen. For Sabine på 31, som boede i lejlighed med fælles vaskekælder, så handlede det i meget konkret forstand om at synkronisere sine vaske 'rytme' med naboernes.

2.3.2 Hvem gør hvad, hvornår?

Tidlige dimensioner af hverdagsaktiviteter handler i høj grad også om organisering. I vores undersøgelse viste sig et velkendt kontinuum fra mere organiserede til mere uorganiserede aktiviteter. Placering på dette kontinuum varierede både fra husstand til husstand mere generelt, for eksempel var Nikolajs børnefamilie mere organiseret, mens Magnes singletilværelse fremstod meget spontan, men også fra aktivitet til aktivitet.

Figur 4 Kontinuum mellem organiseret og uorganiseret

Overvægten i vores undersøgelse var at mange var organiserede og ryddelige. Vi oplevede dog også flere forskelle indenfor husstanden, som hos Sigurd og Sara på 59 år.

Sigurd: Jeg er i hvert fald ikke [lige så] struktureret som Sara er. Tværtimod. Hvis vi tager sådan noget som arbejde [...]. Jeg har faste arbejdstider, og der skal gå mange ting galt før, at jeg bliver der en halv time eller en time mere, og det samme [gælder] også, hvis jeg skal ud at lave noget overarbejde. Der skal meget til før, at min struktur ændrer sig i forhold til sådan noget som det.

Interviewer: Så man kan sige at behovet for fleksibilitet er mindre i din hverdag særligt på grund af arbejde?

Sigurd: Jo meget mindre. Meget mindre.

Det første som Sigurd henviser til er, at han i hverdagen ikke har lige så faste strukturer som Sara har det, men derefter beskriver han, hvordan hans arbejdsliv har meget faste tidlige strukturer. Da vi spørger nærmere ind til Saras rutiner i hjemmet, så bliver billedet af dette blot stærkere.

Interviewer: [D]et lyder som om, at der ikke er ret meget, der kan 'rokkes ved' [i hverdagens rutiner]. Er det rigtig forstået?

Sara: Det tror jeg, du har fuldstændig ret i. Det er jo heller ikke sådan, at hvis den ene siger; i dag skal jeg ... jamen så gør man det. Det er jo ikke sådan, at man siger; "det må du ikke, eller det kan vi ikke fordi ..." eller sådan noget som helst. Det er jo heller ikke mere fastlagt end at der er plads til fleksibilitet i form af, at hvis ikke Michael er hjemme, fordi han nu skal arbejde ekstra eller fordi jeg ikke er hjemme, fordi jeg skal til undervisning, så spiser den anden jo bare. Værre er det jo ikke. Vi er to voksne mennesker, som efterhånden kender hinanden godt, så det er jo ikke sådan, at den anden sidder og surmuler i det ene hjørne, fordi det ikke lige går som det plejer.

Vi får altså her et indblik i, hvordan hverdagen også rummer fleksibiliteten i rækkehuset på Sjælland. Det interessante er her, at det er en meget præcis og reflekteret beskrivelse, som de giver. Det tyder på, at de har klare eksempler og erfaringer fra deres hverdag, som ligger til grund for deres svar. Det indikerer i sig selv, at deres hverdag er rimeligt fastlagt. For eksempel er det let for dem at komme med eksempler, hvor tidsligheden af hverdagsrutiner skal tilpasses. For Sigurd handler det om overarbejde, og for Sara handler det om 'undervisning'. Sara og Sigurd fortsætter således med at give konkrete eksempler på behov for fleksibilitet.

Interviewer: Nu siger du fleksibilitet. Kunne du uddybe det lidt? Hvad mener du med det eller tænker med det? Hvad kunne sådan hverdagsfleksibilitet være?

Sara: Det kan jo være alt. I at man i sit arbejde bliver forsinket eller der sker nogle andre ting, som gør at man ikke lige er hjemme klokken seks eller et eller andet.

Sigurd: Hesten bliver syg eller...

Sara: Der kan være mange ting, der spiller ind ikke.

Vi forsøger i interviewet at bringe andre dimensioner af tid ind, men det virker sværere at få beskrevet disse grundigere. Men Sara kommer dog ind på, hvordan hverdagsfleksibiliteten hænger sammen med afstande fra hjem til arbejde og hestestald.

Sara: [D]er er det jo så fordelene, at jeg arbejder to minutter fra, hvor jeg har hesten stående, så det gør jo, at det er forholdsvist nemt. Det ville være noget andet, hvis jeg havde hesten stående i [anden by] og arbejdede i København, så var det ikke helt sikkert, at det ville komme til at foregå på samme facon, men det er set i lyset af, at det rent praktisk er nemt at klare nogle af de der ting, som man måske synes er smart at blive klaret samme dag eller i hvert fald forholdsvist hurtigt, men hvor man så lige er nødt til at finde [ud af]; hvornår er det lige vi gør hvad for at få det til at hænge sammen.

På den måde kommer Sara faktisk indirekte ind på, hvordan tempo ('forholdsvist hurtigt') og hyppighed/synkronisering ('blive klaret samme dag') også er vigtige for hverdagens tidlige rytmer. Derudover har Sara og Sigurd en rutine, hvor Sara ringer, når hun tager hjem, og på den måde tilpasses aftensmadsrutinen til varigheden af arbejde eller tid ved hesten.

Interviewer: Hvad med aftensmadsen, er det sådan lige klokken halv syv eller...?

Sigurd: Nej, det er igen alt efter hvornår Sara ringer og siger, nu er jeg på vej hjem, så det kan også godt være, at hun lige har haft en halv time eller en time mere på arbejde, og så kan der i hvert fald godt gå nogle timer oppe hos hesten inden, at hun kommer hjem, så det kan også være et sted mellem halv seks og syv.

Formuleret på en anden måde, så skaber denne rutine med at ringe til Sigurd ekstra fleksibilitet til Saras arbejdstid og tid ved hesten, hvor hun kan variere tempo og varighed af hendes aktiviteter.

Vi giver det et sidste skud, og spørger ind til tempo og hyppighed i forhold til hverdagsfleksibilitet, og Sara lukker snakken med at bekræfte af fleksibilitet for hende kommer gennem struktur, og formentlig også i indarbejdede rutiner.

Sara: Jeg tror, at hvis jeg skal sætte ord på min fleksibilitet med arbejde kontra fritidsinteresser kontra hverdag

herhjemme, så er den fleksibilitet affødt af, at jeg er sindssygt struktureret.

På den måde er vi tilbage til start, hvor Sigurd startede med at beskrive Sara som struktureret, mens deres hverdagsliv i det hele taget virker til at være meget struktureret med faste og indarbejdede rutiner, og måske netop derfor også virker til at have rum for fleksibilitet.

Hvor rutinerne hos Sara og Sigurd fremstår afstemte, så er Sylvester ikke helt tilfreds med Sybilles tidlige hverdagsfleksibilitet. Det sønderjyske ægtepar på henholdsvis 70 og 68 år har solcelleanlæg, og Sylvester ser gerne at strømforbrug i højere grad tilpasses til deres egen energiproduktion.

Sylvester: *[J]eg [har] jo solcelleanlæg, så vi kan jo selv gå over og se, hvad jeg laver af strøm hver dag [...] det gælder jo som om at opdrage rigtig og bruge strøm om dagen på maskinerne. For den strøm du bruger om dagen, er jo gratis mere eller mindre. Så om aftenen skal man helst ikke bruge noget, så det er jeg ved at lære hende [Sybille] at bruge [mere strøm] om dagen. Det er hun ikke god til. [...] det er sgu mange penge sparet ved det. Ved at tænke sig om. Det er jo det.*

Intervieweren henvender sig forsigtigt til Sybille, men får ikke nogen respons fra hende. Det kunne dog godt tyde på, at de ikke er helt enige om, hvornår aktiviteter skal udføres, og hvorvidt de skal tilpasses til deres egen produktion af strøm. Der kunne imidlertid også være udfordringer i hvilke typer af aktiviteter, som de hver især udfører i hverdagen. Måske kan Sylvesters 'maskiner' lettere køre, når solen skinner, og solcelleanlægget producerer el. Det siger dog noget om, hvordan timing af aktiviteter i husstanden kræver koordinering mellem husstandens medlemmer, og hvordan det måske også kræver en vis form for forståelse af, og overensstemmelse mellem, hinandens rutiner og tidlige rytmer. Situationen for det nordjyske ægtepar Nina og Niels, som begge har arbejde, selvom Niels nærmer sig pensionsalderen. Niels ser gerne at Nina tilpasser 'sine' rutiner mere til billige elpriser udenfor tidsrummet kl. 17 og 20, men Nina virker ikke til at ønske flere ting skal styre, hvornår og hvordan hun vasker tøj.

Nina: *Jamen, det er jo ikke sådan, at jeg ikke tænker over tingene vel, altså økonomisk på den måde, men man vil selvfølgelig gerne have det, at man kan gøre det bare som [man vil].*

I citatet her udtrykker Nina det ikke helt klart, men vi tror hun mener, at det kræver mere for hende også at skulle tænke (ekstra meget) over prisen, hvis hun skulle tilpasse sin vaskerpraksis til Niels ønsker om at spare på timing af elforbrug. Nina giver et eksempel på, hvordan det kunne lyde, hvis hun gerne vil vaske mellem kl. 17 og 20.

Nina: *Åh nej det er også rigtigt. Vi må ikke vaske lige nu, så skal vi vente til klokken 20, men så kan det være, at jeg bliver ringet op og skal et eller andet. Nå ja, så står vasketøjet.*

Nina antyder endvidere, hvordan hun ønsker at bruge 'fleksibiliteten' på noget andet, såsom at telefonen ringer, og hun må tage den. I det hele taget tyder det dog på, at Nina ikke ønsker at timingen af vaskerpraksissen, altså hvornår hun lægger tøj i vaskemaskinen og sætter den i gang ikke skal styres af højere tariffer. I øvrigt virker det i interviewet med

Nina og Niels ikke til at mindre hyppighed, altså at vaske mindre, er en mulighed. Nina kan for eksempel ikke lide at vasketøjet ikke bliver vasket med det samme, når der er behov for det. Hun har dog også blik for situationen i småbørnsfamilier.

***Nina:** Og jeg synes da også for småbørnsfamilierne, der kommer hjem, der en masse ting og sager, så skal de spare ... vente med at vaske til klokken 20. Der kommer de jo hjem, og er trætte, og skal have puttet børnene og alt det der.*

Det kan også være udtryk for Ninas frustration over det pres som dynamiske elpriser kan lægge på et hverdagsliv. Det er en god pointe, for der er allerede én del faktorer, der styrer vaskepraksissen. For Nina og Nina, og for flere andre husstande i denne undersøgelse, så handler det at vaske i højere grad om at få tøj rent, når der er behov for det, og når der er tid til det, og variable priser ligger, som en ekstra faktor efter dette. Niels anerkender da også, at de højere priser jo netop falder sammen med spidsbelastning i hverdagslivet.

***Niels:** Men det er da rigtigt nok ... jeg har da sådan til dels også irriteret mig lidt over det der 17 til 20 syndrom [...] familien Danmark er jo også bare indrettet, forstået på den måde, at når de kommer hjem, så skal de lige på det tidspunkt til at have noget at spise og det tidspunkt kan ikke trykke ned [på vaskemaskinen].*

Som Niels tilføjer senere i interviewet, så kan tilpasning af vaskepraksis, som eksempel, til dynamiske priser, ende med at man skal "[...] til at spise kold mad allesammen om aften". Det skal, som vi forstår det, læses som at maden bliver kold, hvis timingen af aftensmadspraksissen bliver forstyrret af timingen af vaskepraksissen.

2.3.3 Hvad med alt det andet?

I afsnit 1.2.3 beskrev vi, hvordan samfundets rytmer i høj grad styrer hverdagens rytmer. Antagelsen er, at hvis vi som samfund vil tidsforskyde elforbrug, udjævne spidsbelastning eller blot ændre tidlige mønstre i elforbrug, så gøres det mest effektivt ved at ændre samfundets tidlige strukturer, som husstande i høj grad deler. Selvom der selvfølgelig er væsentlige forskelle, hvilket også er bevist empirisk (Trotta et al., 2020), så deler danske husstande, på tværs af livsstile, boligformer og generationer, i høj grad tidlige strukturer. Det kan være åbningstider i supermarkeder, børnehaver og skoler eller arbejdstider med tilhørende myldretid. Vi nævnte også tidligere, hvordan socio-kulturelle normer har stor betydning for hverdagens tidlige rytmer, og for at tage det nemmeste eksempel, så er mange nok bekendt med, at vi spiser tidlig aftensmad i Danmark, mens de i Sydeuropa spiser væsentligt senere, og måske endda tager en 'siesta' midt på dagen.

I dette afsnit giver vi nogle eksempler på disse andre faktorer uden for husstandene. Vi starter med arbejde, og lidt opgørelser på det. Ifølge en tidsanvendelsesundersøgelse fra 2018, så har lidt over hver femte dansker fleksible arbejdstider, mens lidt over halvdelen har faste arbejdstider (Bonke and Christensen, 2018, p. 25). En fastarbejdstid, for eksempel fra 7 til 15, er altså det mest udbredte, og dertil kommer, at det tidligere har været endnu mere udbredt, og dermed formentlig har dannet normen for arbejdsdagen for mange af dem med fleksible arbejdstider.

De senere årtier er folkepensionsalderen steget, og i skrivende stund er den på 66,5 år, og antallet af folkepensionister var ved slutningen af 2021 lidt over 1 million, som rundt regnet svarer til hver femte dansker (Danmarks Statistik, FOLK2 og PEN114). Pensionist tilværelsen giver alt andet lige nogle andre muligheder for fleksibilitet i hverdagen. Det beskriver Sybille på 68 år i forhold til at handle.

Sybille: [N]år jeg for eksempel tænker på at gå ud og handle og sådan.... Altså os der går hjemme, pensionister og sådan noget. Vi kan jo handle på andre tidspunkter end lige nu, når folk de får fri fra arbejde, og altså i den dur der.

Interviewer: Er det noget i kan mærke forskel på efter I er gået på pension, at I gør tingene på andre tidspunkter for eksempel?

Sybille: Ikke det meste ... altså jeg har jo arbejdet meget hjemme både da jeg havde plejebørn og sådan noget. De var så krævende, så der var jeg jo hjemme, ikke også.

Interviewer: Så du har altid kunne vaske i løbet af dagen?

Sybille: Lige sådan dagplejer, og sådan, ikke også. Jeg har jo kunne gøre alle de ting der om dagen, ikke også, fordi jeg var herhjemme.

Sybille kommer ind på, at det faktisk ikke var anderledes i forhold til rutiner i hjemmet før hun blev pensionist, da hun arbejdede hjemme som dagplejer. Næsten en tredjedel af danskere i job har hjemmearbejde ofte eller af og til²⁷. Det gælder også en række af informanterne i vores undersøgelse, og vi har allerede beskrevet dette omkring Mette og Mortens hverdag under nedlukningerne, som følge af Covid-19 pandemien, hvor hjemmearbejde var påkrævet. Det har klart en betydning for hverdagens rytmer og rutiner, som interviewet med blandt andet Mette og Morten tydeliggjorde. Men i stedet for at gå mere ind i det, så vender vi blikket mod det man kunne kalde 'skæve' arbejdstider.

Nikita og Nicklas er, eller har været, beskæftiget i restaurationsbranchen. Det betyder, at meget af deres hverdagsliv har skullet tilpasses deres arbejdstider, som oftest var om aftenen. Da vi spørger til om de tænker over, hvornår de sætter vaskemaskine og opvaskemaskine til, så kommer de selv ind på deres branche.

Interviewer: Men det er ikke sådan noget, du lige tænker man kunne sætte i gang?

Nikita: Nej, det gør jeg bare lige, når det passer ind.

Nicklas: Også fordi vi begge to arbejder i restaurationsbranchen, så det er sådan noget med...

Nikita: Det er virkelig skæve arbejdstider.

Nicklas: Ja, vi tager på arbejde typisk klokken....

Nikita: Klokken 11 eller klokken 2 [14.00].

Nicklas: Ja 11 eller klokken 2 [14.00] også kommer vi hjem klokken 22 eller 24.

Nikita: Eller klokken 3. Det er meget forskelligt.

Nicklas: Og hvis man skal have vasket noget tøj, så bliver man nødt til at gøre det medmindre man vil lugte af røv.

²⁷ <https://www.dst.dk/da/Statistik/nyheder-analyser-publ/nyt/NytHtml?cid=33324>

I det sidste udsagn får Nicklas på en direkte facon også påpeget, hvordan sekvenser af hverdagsaktiviteter påvirkes af arbejdstiderne. Sagt på en anden måde, så kræver et arbejde som kok, ifølge Nicklas, at man tager bad efter man får fri, også hvis det er midt om natten. I det hele taget kræver arbejdet som kok, at Nicklas skulle agere fleksibelt ikke bare i forhold til dagens rytmer, men også fra dag til dag.

Interviewer: *Jeg kunne også forstå på dig Nicklas, at det nogle gange også er i perioder. Det er ikke kun på dagen at det er lidt skævt. Det kan også være, at nogle dage er rigtig travle, og så næste dag, der kan det være, at der lige pludselig er tid.*

Nicklas: *Ja lige præcis.*

Interviewer: *Er der noget bestemt der styrer det? Jeg tænker på i dit job for eksempel. Forstår du hvad jeg mener med om der er nogen dage, der ved du at det bliver en lang dag eller?*

Nikita: *Ja, det ved jeg som regel egentlig på forhånd altså sådan ...*

Nicklas: *Hvis der er bryllupper.*

Nikita: *Ja, for eksempel bryllupper, så møder jeg typisk klokken 2 om eftermiddagen også nogle gange så er jeg hjemme klokken fem om morgenen eller halv seks om morgenen. Så det ved vi også har vi også mange kurser og konferencer i løbet af ugen også, og sådan noget, og de kan også trække lidt ud, og sådan noget. Jeg er aldrig hjemme før 22, aldrig. Det holder aldrig. Jeg er hjemme et sted mellem 23 og 1, normalt sådan på hverdage.*

Interviewer: *Så tøjvask og rengøring det er mest om formiddagen eller hvornår lægger i det?*

Nikita: *Ja det er.*

Nicklas: *Ja eller på fridage.*

Nikita: *Fridage ja.*

De skiftende opgaver på arbejde lader til at betyde, at tøjvask og rengøring flyttes til fridage. På den måde planlægges ugens aktiviteter efter hvilke arrangementer, der er på jobbet. Endvidere har Nicklas og Nikita den hobby, at de 'gamer'. Nicklas fortalte os, at han godt kan lide at bruge natten, efter han er kommet fra arbejde, til at spille computer. For ham er det en måde at falde ned efter en hård arbejdsdag, og dermed er det igen noget med rækkefølgen, som bestemmer hvornår aktiviteten startes.

Vi har været inde på tidlige rytmer i løbet af dagen og i løbet af ugen, og det sidste eksempel er på rytmer i løbet af året. For Sylvester på 70 år fra Sønderjylland er jagtsæsonen nemlig vigtig.

Interviewer: *Er det et særligt tidspunkt i løbet af året eller er det hele året rundt?*

Sylvester: Det er mest her i bukkejagten fra 16. maj til den 15. juli, hvor der bliver skudt råbukke og så igen fra 1. september, oktober, november, december, januar, der må det hele skydes. Der er hjorte og alt muligt. De render rundt om her. Der bliver skudt en del.

Interviewer: Så der hænger de... (peger på krog til at hænge vildt)

Sylvester: Der hænger de. Jeg slagter dem her. Jeg har min kran der, den tager afløbsstrøm [...] Og så slagter jeg skindet af og flækker dem også kommer de ind og hænge og modner i en otte-ti dage.

Sylvester ved præcist, hvornår der er jagtsæson, og hvad han plejer, at gøre hvor og hvornår, samt hvor lang tid, de forskellige aktiviteter tager. Deres hjem bærer også tydeligt præg af Sylvester interesse for jagt, og på lignende vis kan fritidsinteresser være styrende pejlemærker i løbet af et år eller en sæson. Det kan således også gælde køkkenhaven, fodboldsæsonen eller skovens forskellige udtryk.

2.3.4 Hvis hverdagens tidlige rytmer er skjulte, hvad sker der så, når der kræves mere (energi)flexibilitet?

Det er ikke så underligt, at vi har en tendens til at gøre det samme på de samme tidspunkter. Flow-TV'ets storhedstid er nok forbi, og selvom begivenheder som Tour de France og MGP stadig kan samle folk til skærmen på samme tid, så eksisterer 'primetime' stadig, og som et synligt eksempel på hverdagens ellers lettere skjulte tidlige strukturer. Vi oplevede i hvert fald, at tidlige mønstre i vores aktiviteter, herunder hvornår, hvor hurtigt, og hvor længe er svært at sætte ord på. Måske bortset fra timing, dvs. hvornår en aktivitet udføres, som flere informanter beskrev, for eksempel i forhold til aftensmad, rengøring og tøjvask. Men pointen om, at disse tidlige mønstre og strukturer lever i det skjulte i vores hverdagsaktiviteter bliver meget vigtig, når der kræves øget fleksibilitet, for eksempel i forsøget på at udjævne spidsbelastning af elnettet. I Dale Southertons bog om socio-temporale rytmer, som meget af dette afsnit bygger på, bruger han ikke meget plads på energifleksibilitet eller lignende, men på næstsidste side skriver han: "Ideen om at forsøge af udjævne spidsbelastning ved at indskrænke den kollektive timing af hændelser vil have [...] skadelige konsekvenser for organiseringen af hverdagen fordi det kun forøger udfordringerne ved koordinering af personer og synkronisering af aktiviteter" (Southerton, 2020, p. 196, egen oversættelse). På baggrund af Southertons undersøgelser og erfaringer, opsamlet igennem mange år, så advarer han imod det pres, som dynamiske elpriser kan give på en i forvejen oplevet presset hverdag. Og selvom vi ikke specifikt har spurgt ind til dette i vores undersøgelse, så er det dukket op flere steder, for eksempel i form af Ninas udsagn tidligere i dette afsnit. Derfor kan der være en reel frygt for, at nye prisprodukter kan presse nogle 'skjulte' tidlige strukturer, som i forvejen er under pres, ikke mindst i børnefamilier.

2.4 HVERDAGENS RELATIONER (eller hvilken betydning relationen til 'andre' har for hverdagsfleksibilitet)

Vi har allerede været inde på det; relationerne til andre er bare vigtig for at forstå hverdagsfleksibilitet. Det er der selvfølgelig ikke noget nyt i, og det er der sådan set (næsten) heller ikke i dette afsnit. Alligevel synes vi, at vores undersøgelse giver ret interessante eksempler på, hvordan sociale relationer er vigtige for, hvornår og hvordan hverdagsrutiner udføres, og ikke mindst, hvordan disse rutiner 'afstemmes' og 'forhandles' med andre medlemmer af husstanden. I vores undersøgelse har vi den fordel, at mange af vores interviews bestod af to husstandsmedlemmer, i dette tilfælde ægte- eller samlevende par. På den måde fik vi hverdagens relationer udfoldet for åben mikrofon. Vi ønsker ikke at udlægge eller udpensle konflikter eller uenigheder. Alt det må betragtes som en del af at dele husstand og hverdagspraksisser, og det er netop det at *dele* disse, som vi fokuserer på her. Vi starter med arbejdsdelingen indenfor husstanden.

2.4.1 Når samarbejdet er indøvet (arbejdsfordeling af huslige opgaver)

I vores undersøgelse oplevede vi samarbejder, som gik fra dag-til-dag (måske time-til-time) organisering til meget faste og indarbejdede arbejdsfordelinger i hjemmet. Ligeledes oplevede vi, husstande med klare rollefordelinger i forhold til køn, for eksempel hvor manden tager sig af 'arbejdet' uden for, mens kvinden tager sig af 'arbejdet' inden for (fx Sybille og Sylvester²⁸), og hvor manden var ansvarlig for teknik og økonomi, mens kvinden var ansvarlig for sociale relationer og husligt arbejde (fx Niels og Nina). Men det er vigtigt for os at påpege, at vi også fandt det modsatte (fx Mette og Morten), og ikke mindst blandinger af disse rollefordelinger (fx Michael og Maren). Derudover kan vores undersøgelser ikke bruges til at sige noget om i hvor høj grad disse er gældende. For eksempel om betydningen af kognitivt og mentalt husarbejde, af den klassiske 'ressource man' (Aagaard, 2022; Strengers, 2013) og 'flexibility woman', altså hvor den rationelle, teknisk- og økonomiskbevidste forbruger repræsenteres som maskulin, mens den der skal levere fleksibilitet igennem hverdagens praksisser repræsenteres som feminin (Gram-Hanssen et al., 2017; Mechlenborg and Gram-Hanssen, 2020). I stedet fokuserer vi på, hvordan samarbejde, forhandling med videre fungerer i praksis.

Med disse forbehold kan det være godt at starte med lidt tal på hvordan arbejdsfordeling på husholdningsarbejde er. En undersøgelse fra 2018 viste, at den gennemsnitlige tid brugt på husholdningsarbejde for mænd var faldet fra 2008 til 2018 fra 2 timer og 55 minutter til 2 timer og 34 minutter, mens den for kvinder var faldet fra 3 timer og 51 minutter til 3 timer og 28 minutter. Begge fald ligger lige omkring 10%, men kvinders tidsforbrug ligger stadig en hel time over mandens. Denne times forskel svarer dog næsten til at mænd arbejder en time ekstra i gennemsnit (4:09 for mænd og 3:19 for kvinder) (Bonke and Christensen, 2018, p. 17). Det er imidlertid også meget interessant at over 40% af mændene bruger under 1,5 timer, mens over 40% af kvinderne bruger over 3,5 timer, samt at forskellen i weekenden er reduceret til 40 minutter (Bonke and Christensen, 2018, p. 34). Undersøgelsen sagde også noget om hvad forskellen bestod i. For indkøb er fordelingen af tid nogenlunde ens mellem mænd og kvinder. Men for husligt arbejde var kvinder mere 'aktive' i forhold til madlavning, opvask, og rengøring, men tidsforbruget til disse aktiviteter var højere for de mænd, som tog part i dem. Opgaver i forhold til omsorg, for eksempel at aflevere og hente børn i børnehaven og vuggestue, samt at være sammen med børn, en stor post for både mænd og kvinder, og selvom der er en overvægt til kvinder både hvad angår

²⁸ Sylvester: "Når jeg passer alt det udenfor, så er det hendes indenfor".

aktive (27% mod 19%) og tidsanvendelse (3:16 mod 2:54), så er forskellen ikke markant. Forskellen mellem kønnene er heller ikke store når det gælder tid til fritidsinteresser, særligt ikke i weekenden (Bonke and Christensen, 2018, p. 44), og hvis man sammenligner med OECD tal for andre lande (dog lidt gamle tal for nogle lande), så placere danske mænd og kvinder sig tættere på hinanden end de fleste andre lande (Ortiz-Ospina et al., 2020). For at opsummere denne lynhurtige, mere rimeligt grundige, gennemgang af kønsforskelle i tidsanvendelse i hjemmet, så rykker vi mod vores egen undersøgelse. Hjemme hos Sami og Solvej deler de rengøring meget konsekvent mellem sig.

Interviewer: *Hvad så med den øvrige rengøring? Hvor tit foregår det og er det noget i gør sammen?*

Solvej: *Det er altid mig, der vasker gulv. Det vil jeg sige. Så har vi et badeværelse hver vi tager os af.*

Interviewer: *Fast?*

Solvej: *Ja. Han har oven på, jeg har nedenunder. [...] Jeg ved ikke, hvorfor det er blevet sådan. Sådan er det [bare].*

Solvej kommer selv ind på, at hun ikke ved hvordan det er blevet sådan, men vi prøvede alligevel at spørge ind til det.

Solvej: *Det ved jeg faktisk ikke. Hvorfor vasker du [Sami] altid tøj? Det er fordi, du godt kan lide vasketøjet, og dufter det, når det er rent.*

Sami: *Det skal være rent. Jeg kan godt lide rengøring i hvert fald. Og jeg støvsuger hver dag.*

Interviewer 1: *Hver dag?*

Sami: *Ja.*

Interviewer 1: *Hold da op.*

Solvej: *Ja, det er lige i overkanten.*

Interviewer 1: *Så støvsugning er også din ... det er også din opgave?*

Sami: *Også det.*

Solvej: *Ja rolig nu.*

Interviewer 2: *Nu skal det heller ikke tage overhånd.*

Solvej: *Nej.*

Interviewer 1: *Men det er meget interessant. Er det fordi I har forskellige rengøringsstandarder eller er det fordi, du synes det er hyggeligt eller sjovt eller?*

Sami: *Nej, der skal være rent altså.*

Solvej: *Altså jeg kan godt lide, når der er rent også, men det er lige overdrevet nok, som han støvsuger. Det synes jeg, men ham om det.*

Interviewer 1: Men der er heller ikke nogen klager eller brok over det?

Solvej: Nej.

I denne sekvens fra interviewet får vi lidt mere indblik i opdelingen hos Solvej og Sami, og det kommer frem, at Sami har et behov for at støvsuge hver dag, hvilket Solvej synes er for ofte, men hun accepterer Samis behov.

Hos Sylvester og Sybille er de enige om at rengøring ikke er så sjovt, så de har også delt det op. De giver eksemplet med gulvvask.

Interviewer: [S]å du står for gulvvask? Og du..

Sybille: Og jeg gør forarbejdet. Støvsuger og rydder væk og så-dan noget, så **herren** kan komme til.

Sylvester: Det er et stort arbejde. Jeg sveder så det driver, når jeg er færdig, kan jeg godt sige dig.

Interviewer: Det er god motion.

Sybille: Førhen der stod jeg selv for det, men nej.

Det er værdt at bemærke, at Sybille og Sylvester, ligesom Solvej og Sami, virker til at have en munter fortælling om det de ellers beskriver, som en sur pligt.

Sybille er 'skidegod' til at lave 'to-do'-lister, og det kan være nyttigt, når der er større opgaver, som skal klares. Igen er der en munter tone over deres samarbejde når vi spørger dem til hvordan de organiserer og planlægger.

Interviewer: Er det noget i snakker om eller er det noget, der bare sker eller, hvis i nu har noget i skal?

Sybille: Det sker.

Interviewer: Så det er ikke fordi I sidder med en kalender.

Sylvester: Det er sgu sjældent.

Sybille: Det er kun engang i mellem at jeg får fis med at lave en to do-liste ikke også. Det er jeg skidegod til.

Interviewer: Hvilke situationer er det?

Sybille: Jamen det er sådan hvis vi har nogle ting vi skal have lavet altså det kan være slå græs eller kalke eller...der er jeg god til at lave lister.

Interviewer: Nogle praktiske ting.

Sylvester: Ja, det er hende der laver dem, for det er mig der skal lave dem (udføre det).

Sybille: Man skal lave det man er bedst til, ikke også. Altså den kører jeg meget med. Det er jeg god til.

Interviewer: Så det er dig, der står for det?

Sybille: Og så krydser vi af efterhånden.

Et sidste eksempel på et godt arbejdsfællesskab i forhold til huslige pligter er hos Maren og Michael. De er enige om, at det er fælles, og hvordan opgaverne er delt op.

Interviewer: *Hvordan er det ellers med de forskellige opgaver med rengøring og madlavning og sådan? Er det noget i deles om, eller er der nogen, der har en fast...?*

Michael: *Det er bare fælles.*

Maren: *Det er meget sådan fælles faktisk. Det er det.*

Interviewer: *Og det gælder både...*

Maren: *Nej, støvsugning har faktisk altid været dig. Jeg hader at støvsuge. Og så gør jeg nok mere af de andre ting.*

Interviewer: *Og det er både planlægningen og udførelsen af de her forskellige rutiner, at i...*

Maren: *Nej, altså jeg herser lidt med den støvsugning der. Men det er så meget bedre efter at vi har fået den der [robotstøvsuger], så er det jo sådan set altid støvsuget.*

Michael: *Jeg laver tit mad om...når vi har gæster, så er det altid mig der laver mad.*

Maren og Michael har altså på et tidspunkt taget et valg om at Maren ikke støvsuger, men i stedet tager flere af de andre opgaver.

Fælles for de eksempler, som vi har givet her, er, at informanterne ikke har givet indtryk af at have svært ved at svare. Med andre ord tyder det på, at eksemplerne afspejler en afstemt og kendt fordeling af hverdagsrutiner, som nærmest fungerer på automatik efter mange års indøvning. Det var også vores generelle indtryk fra interviews med disse husstande. Der var imidlertid også indtryk fra andre interviews, hvor der ikke virkede til at være den samme indarbejdning og accept af forskellige roller, men det var svært at få konkrete eksempler på det, og det er vigtigt at pointere, at det gode samarbejde var meget bedre repræsenteret i vores undersøgelse. Det kan selvfølgelig skyldes vores udvælgelse af respondenter og deres egen selvfremstilling. Sybille og Sylvester opsummerer det på en sigende måde.

Sybille: *Sådan er det.*

Sylvester: *Det skændtes vi sgu aldrig om, for det er hendes.*

Selvom uddraget handler om at vaske tøj, så indrammer ordlyden meget godt denne analyses indsigt. Vi fik mange eksempler på, hvordan arbejdsfordeling og organisering af huslige pligter var afstemte og nærmest automatiserede.

2.4.2 Når naturlige 'kampe' om rutiner viser sig (forhandling og uenigheder om huslige pligter)

Rutiner er gode. Særligt når de fungerer optimalt, uden for meget modstand. Men det er en illusion, at man i en husstand kan leve som en symbiose, hvor husligt arbejde ikke bliver genstand for uenigheder eller forhandling. Vi kalder det her en 'kamp'. Det skal ikke forstås som en kampplads i bogstavelig forstand, men snarere som skjulte og kamuflerede uenigheder om hvordan man gør det ene og det andet. Vi kom ind på dette i afsnit 2.2.2, men for at opsummere, og tilføje det væsentligste, så handler det om, at vi alle bærer rundt på forskellige opfattelser af hvad der er den 'rigtige' måde at gøre noget på, som vi har opsamlet igennem et liv, for eksempel igennem opvækst, tidligere erfaringer og sociale relationer. Vi kan også for nemheds skyld kalde det (kropslige) vaner. Det er nemlig vigtigt at huske på, at disse vaner eller opfattelser ofte fungerer i det skjulte. Det er altså ikke noget man

normalt reflekterer over, og derfor kan 'kampene' om hvad der er den 'rigtige' måde at støvsuge også udfolde sig i det skjulte. Men måske kan vi alle genkende det; hvordan små, ubemærkede rutiner kan medføre en lettere irritation, når ens partner, bror, far, og svigermor gør noget på en helt 'forkert' måde. For at skære det ud i pap, så handler 'rigtigt' og 'forkert' her ikke nødvendigvis om, hvad der objektivt set er *rigtigt* og *forkert*, men i stedet hvad der opleves som sådan baseret på kropslige erfaringer. Lad os springe ud i nogle eksempler fra vores undersøgelse.

Morten siger det sådan set meget enkelt.

Morten: *[Rutiner] gør tingene nemmere, altså når man ved at ...*

[...] det er det man får ud af at leve sammen i mange år, det er at man finder ud af, at man har en eller anden ikke fortalt (usagt)... du spurgte til, om du havde aftalt, hvem der tænder ... nej, det har vi ikke aftalt, hvem der tænder den. Det er hvis den trænger, så bliver den tændt. Og hvis man bare lige skal sige det der med trænger, så har vi jo allesammen et forskelligt syn på...

Mette: *... på hvornår hvad trænger.*

Morten: *På hvornår hvad trænger. Og det kan være støvsugning eller vaske vinduer eller alt muligt andet, vi har et forskelligt syn på. Og der synes jeg i grunden, at vi giver plads til hinandens forskelligheder, hvad det angår. Så jeg synes ikke, at vi i grunden ikke aftaler så meget.*

Mette: *Ikke mere.*

Vi er ikke sikre på, hvad Morten henviser til i forhold til 'tænder den', men det kunne være opvaskemaskinen. Set fra et sociologisk perspektiv rammer dette interviewudsnit plet. For det første har Morten svært ved at færdiggøre sætningerne, hvilket ikke ligger normalt til ham. Det kunne tyde på, at det er svært at sætte ord på det usagte. For det andet henviser Morten til det at leve sammen i mange år, altså den fælles erfaring, men samtidig den løbende, og vedvarende, 'forhandling' om rutiner, for eksempel 'hvornår det trænger'. For det tredje er 'hvornår hvad trænger' et blændende eksempel på, hvordan noget enormt jordnært og diffust alligevel fremstår tydeligt og til forhandling. 'Trænger' er i familie med andre udtryk 'ordnes', 'klares', 'gøre det ordentligt' og mange andre (måske er der også en jysk overvægt i de valgte udtryk her). For det fjerde rammer Morten også plet med at beskrive det som 'vi har jo alle sammen et forskelligt syn på...'. For det er netop det, det handler om, og for teoriens skyld kunne 'syn' skiftes ud med 'måde at gøre noget på' eller 'opfattelser af hvordan noget gøres rigtigt og kompetent', men i hverdagsprog er 'forskelligt syn' en rigtig god beskrivelse. For det fjerde underbygger det de øvrige pointer, at Mette færdiggør Mortens sætning, som Morten så fortsætter på, samt at hun afslutter med at sige 'ikke mere', som antyder, at de tidligere har haft en eller anden form for forhandling eller diskussion (sagt eller usagt) om, hvornår noget trænger. Der kunne nok udledes mere om dette fra denne samtale, men en sidste pointe kunne være, at Morten beskriver, hvordan han oplever, at de giver plads til hinandens forskelligheder i forhold til syn på noget så jordnært som, hvornår der trænger til at blive støvsuget. I øvrigt havde vi efterfølgende en længere snak om, hvornår der trænger til støvsugning, om der gjorde det nu i Mette og Mortens hjem, hvorvidt sandaler eller bare tæer spillede en rolle og meget andet.

Vi har tidligere været inde på uoverensstemmelser over om elforbrug indenfor og udenfor spidsbelastningstidspunktet kl. 17 til 20. Det var blandt andet hos Nina og Niels i Nordjylland, og vi kan bruge denne diskussion til at forstå disse 'kampe' om daglige praksisser. Bemærk at det sker gennem handling og at udtryk som 'få det gjort' minder om 'trænger' ovenfor, samt at ægteparret hjælper med at hinandens svar, hvilket tyder på, at den beskrevne situation er velkendt.

Nina: *Det kan være, hvis nu jeg lige har vasketøj og ... Jeg ved ikke, om du så, ude på badeværelset, der havde jeg et ur, der stod op på hylden deroppe eller lå, altså så kommer man lige til at kigge der og sige; hold nej! Nej, det er nu vi ikke lige må sætte det over.*

Niels: *Og det er også, det jeg siger...*

Nina: *Og det er det, jeg synes der er...*

Niels: *Det er det, jeg siger, det kan godt være til lidt irritation det tidsforløb der. Og så siger jeg nogle gange, så er reglen sådan, men så afviger man fra den.*

Nina: *Så har der også været nogle gange, hvor jeg har sagt 'ind med skidt' og så kører vi bare.*

Interviewer 1: *Og hvornår er det du gør det?*

Niels: *Det er jo nok, der hvor du har samlet tingene sammen, og sagt 'nu skal det være'.*

Nina: *Og hvis nu der har været meget, og [vi] ikke har fået tingene gjort...*

Interviewer 2: *Så det har hobet sig op?*

Niels: *Ja, det er det.*

Nina: *Hvis jeg har haft mange vagter og sådan noget, så er det jo klart, så har jeg jo ikke gjort det samme, som hvis jeg har gået hjemme i to eller tre dage, vel. Så er tingene jo anderledes, ikke også, fordi så er der jo også mere energi, end hvis jeg har været på arbejde, så er jeg drænet for energi, så kan jeg godt komme hjem og sige: 'det gør vi i morgen, ikke', hvis I forstår hvad jeg mener.*

Uddraget fra interviewet med Niels og Nina viser i øvrigt, hvordan Ninas energiniveau kan ændre situationen. Det kan godt være, at tidspunktet for tøjvask er til diskussion, men når Nina er træt eller er der hvor 'nu skal det være', så 'vinder' argumentet om at få det gjort, selvom prisen er dyrere. Med fare for at overfortolke, så kan det betyde, at Nina og Niels opfattelser af 'at få tingene gjort' og 'nu skal det være' er helt i overensstemmelse. Nina og Niels har været gift i mange, men ikke så langt derfra i Nordjylland er Nikolaj og Nikoline godt på vej til at være gift i mange år (husk at det kun var Nikolaj, som vi snakkede med). Deres 'samarbejde' har imidlertid allerede været udfordret af mange forhindringer,

og fremstår også meget afklaret og erfarent. De giver os et godt eksempel på, hvordan det med at 'noget trænger' er en del af hverdagsamtaler.

Interviewer: *Er det noget I snakker om så? Dig og Nikoline?*

Nikolaj: *Vi kan godt sidde om aftenen og lige sådan lidt; 'okay vi skal virkelig have gjort rent'. Åh ha, vi skal virkelig have gjort rent (griner)[...] vi bemærker, at der lige pludselig begynder at være støvet og beskidt og striber. Men vi har ikke sådan nødvendigvis rengørings ... hysteri, øh, ting, og det skal gøres og sådan, men hvor vi også har meget, at hvis man vil mere end det her generelle niveau, [som] vi har, så må man også lige selv gribe kosten. Så det er sådan at hvis lige pludselig vores børn begynder at sige; 'ej skal vi ikke lige, kan vi ikke godt lige få gjort rent - jo!' Så vil vi sige; 'jo, lad os da lige få gjort lidt rent'. Og så; 'værsgo, her har I en kost, og jeg skal nok vise jer, hvordan man gør det', og vi deltager selvfølgelig i det.*

Hjemme hos Nikolaj og Nikoline lærer man altså, at hvis man vil have noget gjort, for eksempel hvis man synes 'det trænger', så må man selv skride til handling. De fremstår enige om den generelle standard for rengøring, men i et hjem med to børn og en travl hverdag,

så tyder det på, at der godt kan opstå en snak om, at nu 'trænger det'.

Billede 4 Et blik på Nikolajs stue med legetøj og robotstøvsuger.

Det er endvidere interessant at Nikolajs børn bliver draget ind i samtalen her. Indtil nu har vi fokuseret meget på samarbejdet i forhold til huslige pligter mellem par med hver deres vaner og erfaringer, men Nikolajs børn er også interessante i denne sammenhæng. De kan opleve rod, renlighed og 'trænger' på deres helt egen måde, som blandt andet er formet af, hvad de sensorisk oplever, hvilke teknologier, der benyttes (fx robotstøvsugeren på billedet), og hvad de bliver opdraget til, eller spejler sig til, hos deres forældre. I dette tilfælde lader det til at de ligesom deres forældre kan opleve sensorisk at det er tid til at få gjort rent, for eksempel i form af 'striber' fra robotstøvsugeren.

2.4.3 Når det kun er os to (børn og familie)

Når vi snakker om spidsbelastning i energiforbrug (energy peak), så er spidsbelastning i familielivet (family peak) et velegnet begreb. Det fungerer dog bedst på engelsk, og det er da også opfundet af to Australiske forskere (så vidt vi ved) (Nicholls and Strengers, 2015). En anden betegnelse for noget af det samme, som også fungerer bedst på engelsk, er 'hot and cold spots', som beskriver tidspunkter i løbet af dagen, hvor hverdagslivet giver mere (cold) eller mindre (hot) plads til aktiviteter (Southerton, 2020, 2003). Se også mere om det i afsnit 1.2.3. På dansk kan vi måske bedst snakke om 'ulvetime' eller travle perioder, og vi tør godt fastslå, at travlhed i hverdagen hænger sammen med antallet af personer, og her spiller børnen en særlig rolle. Magne, som nu bor alene på et værelse, har tidligere boet med sine (nu voksne) børn i en større familie, og beskriver forskellen til hans nuværende situation.

***Magne:** [...] hvis du bor i hus sammen med familie eller et eller andet, ikke også, så er der jo rutiner, ikke også; hvornår står vi op, og hvornår man går i bad og alt sådan noget der. Så ligger der ligesom en rytme igennem dagen. [...] nu er jeg her, og så tænker jeg, så skal der ikke være noget. Bare for at gøre noget andet.*

Interviewer 1: Hvordan vil du beskrive din rytme nu i forhold til før?

Magne: *Fleksibel.*

[...]

Interviewer 2: Så du har boet sådan tidligere, hvor det var mere rutineagtigt?

Magne: *Ja.*

Interviewer 1: Hvad var det særlige ved de rutiner og rytmer... dagsrytmer, der gjorde det anderledes?

Magne: *Det var, at du kan jo ikke bare ... normalt ville man sætte ting på plads og gøre det beboeligt og rydde op og vasketøj, lave mad og sætte i opperen [opvaskeren]. Alle de ting der. De eksisterer jo ikke rigtigt her jo.*

Interviewer 1: Før snakkede vi om det der med uenigheder og rutiner, der støder sammen...

Magne: *Ja, men det gjorde det jo dengang. Det gør det ikke her.*

Interviewer 1: Hvad betyder det for dig?

Magne: *Her betyder det, at det er meget rart. Det gør det.*

Magne lader til godt at kunne lide den frihed, som han oplever ved at være 'fri' af en husstands rytmer i forhold til hverdagsrutiner, og det udnytter han til at leve et mere spontant liv med større fleksibilitet.

Vi spurgte også Maren og Michael ind til livet med børn, som for deres vedkommende også er flyttet hjemmefra. Specifikt spurgte vi til koordinering og planlægning.

Maren: *Ja, der skulle det nok planlægges lidt mere i hvert fald.*

Nu har vi jo kun os to at tænke på, ikke.

Michael: *Så kunne børnene tømme opvasker også.*

Maren: *Ja, der var de en del af. Meget af det.*

Interviewer 1: Så de var involveret i planlægningen også eller var de ligesom ...

Michael: *Nej, de fik vel deres opgaver og sådan noget. De støvsugede ikke.*

Maren: *Jeg tror det var noget med, at de skulle skiftes til at gøre badeværelserne rene blandt andet, og det skulle være inden lørdag morgen.*

[...]

Interviewer 1: Var der behov for en strammere plan i forhold til, hvor lang tid tager det at rydde op efter mad og dens slags?

Maren: *Ja, helt sikkert for når vi var fire ikke, så både planlægningen af det og bagefter, var der jo meget mere, så jo. Det var der.*

Da Maren og Michaels børn boede hjemme, havde de altså huslige opgaver med præcise deadlines og instruktioner. De nævner, at tømme opvaskemaskine og gøre badeværelse rent, som to opgaver til børnene, mens støvsugning blev klaret af Michael. Mette og Morten lever også et hverdagsliv, hvor børnene (Mortens) er flyttet hjemmefra. Vi spørger dem ind til deres rutiner, og hvad der ville ske, hvis de bliver afbrudte.

Mette: *Jeg synes egentlig ikke ... fordi vi kun er os to, så er vores...*

Morten: *Så er det nemt, så det er ligegyldigt. Det betyder ingenting.*

Mette: *... så vores rutiner er ikke så fastlagte, at det betyder ikke så meget, hvis man skubber det en dag. Og skulle vaskemaskinen ikke køre den ene dag, så finder vi nok ud af en løsning på en eller anden måde. Så har jeg nok et eller andet andet, som jeg kan have på, hvis det skulle være, ikke også. Så jeg synes ... selvom vi har nogle faste rutiner, så er de jo ikke mere faste, end at vi været vant til at [køre] i øst og vest. Og Morten kørte til Randers og jeg kørte til Sjælland. Så jeg synes vi plejer at være...*

Morten: *Fleksible på en eller anden måde.*

Mette: *Ja.*

Morten: *Jeg synes ikke vi er bundet af vores rutiner.*

Mette: *Nej, det synes jeg heller ikke vi er.*

Morten og Mette oplever sig altså heller ikke bundet af deres rutiner, så mulige afbrydelser eller andre hændelser er de ikke bekymret for. De er vant til at agere fleksibelt i hverdagen, giver de udtryk for.

Det harmonerer med Sara og Sigurds hverdagsliv, hvor Sara netop peger på, at det med kun at være to i husstanden giver fleksibilitet.

Sara: *[...] måske en til to gange om ugen vasker jeg noget tøj. Nu er vi jo kun to mennesker, så det er begrænset hvor meget, vi har at gøre med, når der ikke er nogle små børn, der render ind og ud og ligger og roder rundt i en mudderpøl. Så jeg har måske ... jeg vil sige, når det går vidt for sig, så vasker jeg tøj tre gange på en uge, og så tørretumbleren ikke [...] som sagt, vi er to mennesker, så det er forholdsmæssigt hurtigt overstået [at vaske tøj], så nej det er ikke noget jeg... Og så bliver det taget ud af tørretumbleren, når jeg lige føler jeg har fem minutter og lige kan lægge det sammen og på plads, ikke. Det er jo ikke*

noget, hvor jeg tænker hold da op det skal planlægges flere uger i forvejen. Slet slet ikke. Det er piece of a cake vil jeg nærmest sige.

At være uden børn giver mindre behov for tøjvask for Sara, og dermed også mere fleksibilitet og mindre planlægning i hverdagen.

2.4.4 Når gæsterne kommer (uventet)

Hvad består en husstand egentligt af? Som forskere vil vi nok i første omgang pege på registreringer på bopælen i Bygnings- og Boligregistret (BBR) eller Det Centrale Personregister (CPR). Men en anden tilgang kunne være at besøge husstande, og måske endda begynde at snakke om familier og hjem. Man kan således argumentere for, at de personer, som frekventerer en husstand, betyder noget for hverdagslivet. Det understøtter vores undersøgelse i hvert fald, og det er ikke kun i form af besøget, at gæster har betydning. Det er også før besøget, efter besøget, og faktisk også når besøget måske kommer, at hverdagsfleksibilitet bliver udfordret.

I mange af de familier, som vi besøgte, havde vi en mistanke om at hjemmet var blevet gjort klar til at vi, som gæster, kom på besøg. I hvert fald var der flere eksempler på, at behovet for rengøring og oprydning blev stærkere, forud for gæsters ankomst. For eksempel hos Morten og Mette, hvor de beskriver, at der bliver støvsuget for gæsterne, men det afhænger af hvem der kommer.

Morten: *Man kan sige, at hvis vi har gæster igennem en dag, eftermiddagskaffe og aftensmad, så har vi brug for at tænde opvaskemaskinen. Og så støvsuger vi ... alt efter, hvem der kommer enten inden eller efter.*

Interviewer: *Kan du uddybe det?*

Mette: *Jamen, inden er det måske mere, hvis vi skal have gæster, som vi sådan har inviteret, sådan hvor man siger; 'nu kommer der nogen, der ikke kommer her så tit'. Og så trænger vi også til lige at få gjort rent, og nu har vi måske ikke støvsuget i 14 dage. Det sker jævnligt herhjemme, at vi ikke støvsuger i 14 dage. Så er det en god anledning til også lige at få det gjort. Men kommer drengene [Mortens børn] med deres unger, så støvsuger vi altså ikke inden, så støvsuger vi efter, fordi så ligger der alt muligt ud over det hele. Og så er det måske en lidt mere grundig støvsugning efter end den støvsugning vi ville lave inden, hvis det var, at det var nogen, der kom til aftensmad eller et eller andet.*

Når børnene kommer på besøg, får de altså ikke samme 'service', som hvis det er 'nye' gæster, der kommer til aftensmad. Omvendt kræver børnene, og børnebørnenes, besøg ekstra rengøring efterfølgende. Derudover peger Mette på, at besøg kan give en god anledning til at få støvsuget, som der måske allerede er et behov for.

Besøg fra børnene kan imidlertid også betyde, at der i forhold til madlavning bliver 'lavet lidt ekstra' og gjort lidt mere 'ud af det' end til hverdag, som Maren og Michael giver udtryk for.

2.4.5 Sociale relationer kan både muliggøre og besværliggøre hverdagsfleksibilitet

Sociale relationer er en naturlig del af et hverdagsliv. Både i form af partner, børn, gæster eller for den sags skyld interviewere, der kommer forbi. I forhold til fleksibilitet i hverdagen, så virker sådanne sociale relationer til at spille en vigtig rolle. For eksempel, tyder det på, at det giver større hverdagsfleksibilitet at bo alene, og særligt børns tilstedeværelse presser fleksibiliteten. Denne fleksibilitet kan opleves som frihed til at leve mere spontant eller til at tilpasse sig uventede forstyrrelser i hverdagen. Særligt børn virker til at presse hverdagsfleksibiliteten, for eksempel ved at øge behovet for tøjvask. Et indøvet samarbejde om de huslige pligter kan være løsningen, men som vi har beskrevet i dette afsnit, så kan der opstå 'kampe' om, hvordan man gør noget 'rigtigt', selv små ting som hvornår der trænger til at blive støvsuget.

Gæster kan give anledning til at få ryddet op, gjort rent og støvsuget, men visheden om at gæster kan komme hvert øjeblik, kan fremskynde denne 'anledning', men det er ikke alle gæster der får samme 'service'. Hvis børnebørnene kommer på besøg, så kan det betyde, at behovet for støvsugning og rengøring ligger efter besøget.

2.5 HVERDAGENS TING OG TEKNOLOGIER (eller hvordan påvirker ting, teknologier og 'mikro-infrastruktur' hvordan og hvornår vi forbruger energi?)

Ting og sager, teknologier og materialer. De ikke bare fylder mest i hjemmet (bogstaveligt talt), de udgør i høj grad et hjem. For hvad er et hjem og et hverdagsliv uden apparater, møbler og alt det andet fylder kvadratmeterne op med? Måske lyder det som et fjollet spørgsmål, men pointen er, at betydningen af disse 'ting' (bredt defineret) har en større betydning end de oftest tillægges. Endnu mere udtalt bliver det, hvis vi tager betydningen af relationen mellem *ting* med. Det vil sige, hvordan teknologier og apparater (vaskemaskine, lys og elkoger) sammen med ydre materielle strukturer (energiforsyning, bygninger og rum) og alle de andre 'ting' (nullermænd, legetøj og sko) skaber et materielt bagtæppe for hverdagsaktiviteter. Denne relation mellem ting, eller netværk, kan betegnes som hjemmets indretning, men i denne undersøgelse beskriver vi det som hjemmets 'mikro' infrastruktur. (Makro) infrastruktur kan defineres som det materielle arrangement, som muliggør og bliver en integreret del af udførelsen af hverdagspraksisser²⁹. På samme måde kan 'mikro' infrastruktur ses, som det der muliggør, og er en materielt integreret del af, hverdagspraksisser inden for hjemmets vægge.

Med dette blik forsøger vi at flytte fokus fra den *enkelte teknologis* og det *enkelte apparats* betydning for praksisser til *netværket* af forskellige former for materielle elementer grundlæggende betydning for hvordan og hvornår praksisser udføres. Dette blik kan være nyttigt. Ikke mindst når det handler om at forstå hverdagens fleksibilitet, energifleksibilitet og mulighederne for at respondere på elprissignaler.

For at være så tro som muligt overfor 'tingenes' betydning, så har vi forsøgt bedst muligt at lade 'det materielle', og relationen mellem disse 'tale' for sig selv. Igen lyder det måske lidt fjollet, men pointen er simpel; at flytte perspektivet til 'tingene' for bedre at forstå deres betydning for hverdagspraksisser. For eksempel beskrev vi i metodeafsnittet, hvordan vi har været inspireret af 'objekt interviews' (Holmes, 2020). Kogt helt ned så handler det om at tage udgangspunkt i '*tingen*', for eksempel mobiltelefonen eller elbilen, som skal lades op, fremfor *personen* som sætter den til opladning. Der er selvfølgelig nogen, der skal sætte disse til opladning, men 'tingen' og samspillet med andre ting forklarer stadig meget af udførelsen af energipraksissen og fleksibiliteten af denne. Det kan således fremhæve betydningen af den konkrete afstand der kan være mellem disse (telefon og oplader, oplader og stikkontakt).

Vi starter dog med at se på hvordan 'fleksibilitet' er mere eller mindre direkte indbygget i en række teknologier.

2.5.1 Batterier, timere og automatisering

Vi tør godt at påstå, at det typiske fokus, når teknologi og energifleksibilitet diskuteres, primært handler om det vi kalder 'indbygget' fleksibilitet. Oplagte eksempler på dette er '*timer*' funktioner, hvor igangsætning af hvidevarer kan udsættes, *batterier*, som er mere eller mindre god til at lagre energi og dermed er yder fleksibilitet i praksisser, og *automatisering*, som vi i stigende grad ser med styring af intelligente apparater (smart teknologier)

²⁹ Baseret på dette citat "[...] infrastructures as material arrangements that enable and become integral to the enactment of specific practices" (Shove et al., 2019). Se også (Coutard and Shove, 2019).

eller deciderede intelligente hjem (smart homes). Det handler altså om den 'fleksibilitet' som teknologier eller ting kan levere isoleret set.

Vi vil imidlertid også gerne åbne kategorien af 'indlejret fleksibilitet' for de mindre oplagte ting og teknologier, som også er med til at gøre hverdagen mere fleksibel. For eksempel termokanden, fryseren og mikrobølgeovnen, der gør tidspunktet for kaffepausen og aftensmaden mere fleksibel.

Signe og Svend fra Frederiksberg bruger både mikrobølgeovn og køleskab til at gøre madlavning fleksibel.

Signe: *Jo, så bruger vi mikroovnen for eksempel lige til at lune det.*

Svend: *[...] det vi også gør om morgen efterhånden [...] er, at lave de her koldhævede boller, hvor du lige blander sammen, og har stående i køleskabet, og så kan du lige lave friskbagt brød om morgen. Og det er selvfølgelig, du tænder ovnen det ved jeg da godt.*

Signe: *Og du laver jo ikke kun to vel?*

Svend: *Ja, så laver man til to eller tre dage.*

Signe: *Vi laver sådan en pose, så vi lige kan have.*

Hvor mikrobølgeovnen bruges til at lune mad, som måske er gemt fra dagen før, så udnytter de også at koldhævede boller er lette at blande sammen dagen før, og så have klar i køleskabet om morgenen. Det er ikke fordi der nødvendigvis spares eller flyttet energiforbrug i deres praksis, men pointen i at gøre selve bagningen af boller eller opvarmning af mad (mere) uafhængig af for eksempel hævetid og afkøling har indbygget en fleksibilitet. Det samme gælder hos Nikolaj og Nikoline, hvor Nikoline udnytter søndagen til at bage grovboller til sønnens madpakke ugen efter, som så kan tages op af fryseren om morgenen. Men Nikoline stopper ikke her.

Nikolaj: *[...] så bliver der lavet to rugbrød og så har vi typisk en af de større gryder i gang, med at lave et eller andet som vi pakker ned i nogle literbøtter, og så er der så, ellers sådan fire liter kødsovs og så kan der være fire liter 'curry' af en eller anden art, som man så kan proppe noget mere i altså [...] For at få hverdagen til at køre nemmere*

Som Nikolaj fortæller, så har denne forberedelse af mad om søndagen til formål at gøre hverdagen nemmere, og med det handler det i høj grad om at skabe rum og fleksibilitet i hverdagen.

Fryseren er indenfor sociologien tidligere blevet beskrevet som en 'tidsmaskine', fordi den kan hjælpe til at afhjælpe behovet for planlægning og koordination af andre aktiviteter (Shove and Southerton, 2000, som citerer Warde, 1999). Beskrivelsen som en tidsmaskine passer godt til Nikolaj og Nikolines forsøg på at få hverdagen til at køre, men det passer også godt til en anden nordjyde i 30'erne. Nicklas er kok, og med drivhus og stor have, har han gang i mange 'sjove' projekter.

Nicklas: *Ja, det bliver jeg nødt til fordi hernede [i fryseren], der ligger alle mine sjove projekter. Alle de her - det er vindruer fra vores lille vinstok herude, og der ligger lige pt nok et sted*

mellem 50 og 55 kilo vindruer, vi selv har dyrket og tomater vi også selv har dyrket.

Interviewer: *Så det skal i finde ud af hvad der skal se med?*

Nicklas: *Jamen, det er fordi jeg har et sjovt projekt med, at jeg skal i gang med at lave noget vin.*

Nicklas bruger altså fryseren til at sætte sine hobbyprojekter på pause (se billede 3). Analogien til tidsmaskinen er til at forstå når Nicklas kan tage vindruerne op og påbegynde sit vin-projekt når han er klar til det. Billedet herunder viser dog også, at druerne har selskab af frysepizzaer og andre madvarer, som Nicklas og Nikita bruger til hurtige og nemme måltider.

Der er ikke blot tid at spare, men også penge. Niels kommer nævner i hvert fald økonomien i at benytte termokande til at holde kaffen varm.

Niels: *Men jeg laver så meget kaffe, så der er kaffe over. Vi tænker lidt på økonomien der. Jeg laver otte kopper, og så er der varm kaffe til Nina stadigvæk.*

Interviewer: *Så står den og holder sig varm?*

Niels: *Nej nej, den står i termokanden.*

Sammenligningen med espressomaskinen på kontoret er slående. Den skal køre hver gang, og gerne i lang tid for en enkelt kop, men den får nok ikke en plads i Niels og Ninas hjem i Nordjylland.

2.5.1.1 Batterier

Det kan godt være espressomaskine eller robotstøvsuger ikke får adgang til Niels og Ninas hjem, men hybridbilen har indtaget deres parkeringskælder. De deler parkeringskælder med deres naboer, hvor flere også har fået bil med batteri, og Niels har endda været med til at sætte elinstallationer for flere naboer op. Vi spurgte derfor Nina og Niels om de oplader hybridbilen om natten, når elprisen generelt er lavere.

Nina: *Det gør han jo. Han lader den jo op om natten.*

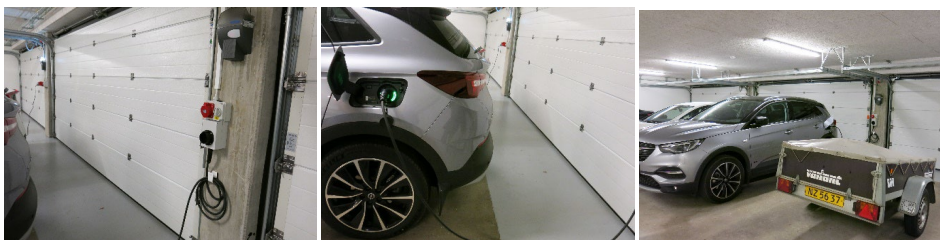
Niels: *Ja.*

Nina: *Eller klokken 12 [24]. Den er jo indstillet til klokken 12 [24].*

Niels: *Ja, det tidsrum der ikke også.*

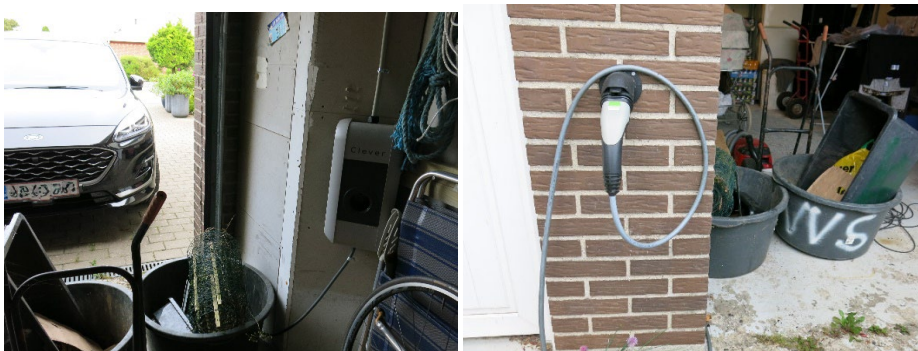
Nina: *Det passer jo også der. Men du kan jo ikke være sikker på, at hvis du havde fire eller fem, der også gjorde det.*

Hybridbilen er altså sat til at starte opladning ved midnat, og det er bemærkelsesværdigt, at Nina ved præcis hvornår den er sat til at starte, men at hun henviser til at det er Niels som gør det. Det tyder på, at det er en velovervejet beslutning, som de måske ofte snakker om. På billederne fra Niels og Ninas kælder herunder er det også tydeligt, at der ikke er forhindringer for opladning af elbilen. Opladeren er placeret lige ved siden af stikket i bilen. Der er ingen forhindringer, og ledningen kan endda gøres længere, formentlig i tilfælde af at bilen holder længere inde i parkeringskælderens eller udenfor.

Billede 5-7 Hybridbil og oplader i parkeringskælderen hos Nina og Niels (NJ2)

Michael og Marens hybridbil har også en oplader velplaceret, som vist på billederne herunder. Der anes dog også en del ting og sager inde i garagen, og parkering med opladning inde i garagen må kræve lidt forudgående oprydning. Det lod dog ikke til at genere opladning af bilen.

Billede 8-9 Hybridbil og oplader hos Maren og Michael (MJ2)

Disse to eksempler illustrerer, at fleksibilitet i opladning er mulig, og at det er muligt hjemme, hvor bilen hører til. Samtidig kan valget af hybridbiler fremfor elbil have noget at gøre med et større behov for fleksibilitet i brugen af bil, for eksempel i forhold til ønsket om at kunne klare længere distancer uden opladning.

Fra det store bilbatteri til de små batterier i lommen. Det kan være svært at vurdere, hvornår opladning af mobiltelefon er mest fleksibel, men der er et eksempel, som vi forestiller os kan give en fornuftig fleksibilitet og udnyttelse af billigere strøm. De fleste mobiltelefoner kræver opladning hvert døgn, og hvorfor så ikke gøre det om natten, hvor belastningen på elnettet er mindre og elpriserne generelt er lavere. Sådan gør Noa på 35 år fra Nordjylland også. Eller sådan næsten da. Han har i hvert skabt sin egen lille infrastruktur, som muliggør det. Som de to billeder herunder viser, så har han en trådløs mobiloplader på sit sengebord sammen med oplader til sit ur. Endvidere har han en timer sat på kontakten. Der er altså rig mulighed for fleksibelt energiforbrug.

Billede 10-11 Noas sengebord med trådløs mobiloplader og oplader til ur (NJ4)

Men Noas brug er tilpasset fleksibilitet i hans hverdag fremfor fleksibilitet i energibehov.

Noa: [...] jeg lægger den [telefonen] faktisk ikke på [op]laderen lige for tiden. Jeg prøver egentlig først at smide den på, når jeg står op lige nu. Dog kan det ikke siges for mit ur. Den smider jeg på så snart jeg kommer hjem eller egentlig først, hvis jeg har været ude og løbe, så kommer den på.

Noas rutine med en løbetur efter arbejdstid lader til i høj grad at bestemme, hvornår hans ur oplades, men opladning er noget han tænker over.

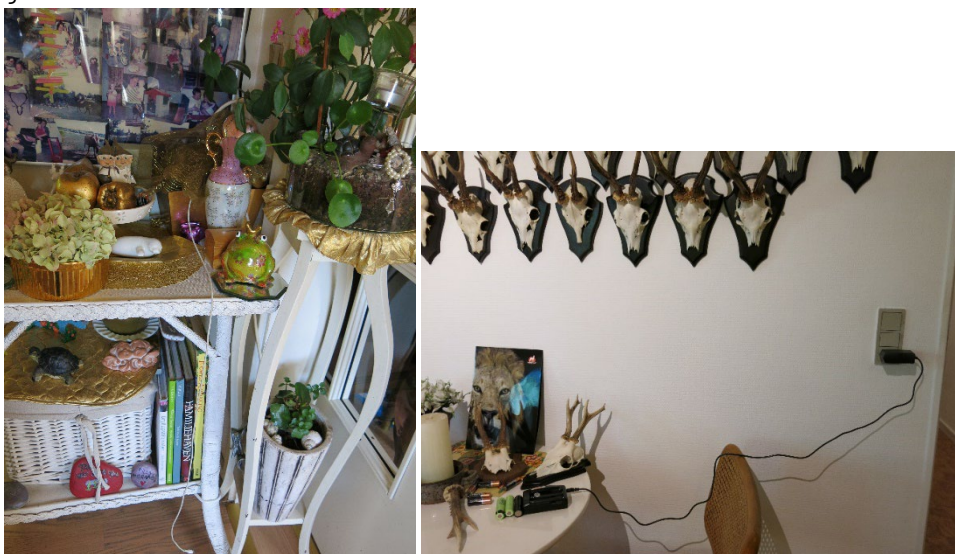
Noa: Jeg har dog prøvet, eller prøver at arbejde på, at ændre min vane i den sammenhæng. Jeg har i mange år opladt min telefon om aften, som en del af det jeg går i seng. Det har jeg prøvet at ændre, eller prøver stadigvæk at ændre, til at nu lader jeg sådan set kun, når jeg har behov for det.

Grunden til det [...] er ikke så meget et pengespørgsmål. [...] jo, du kan godt sige, det er et pengespørgsmål indirekte, men mere at være god mod batteriet, så og sige. Og det indirekte pengespørgsmål deri kan jeg så sige selvfølgelig, når den lader hele tiden ... jeg ved godt telefonen, den slår fra, men du har stadig din transformer, som står og 'snurrer' rundt derinde, men det er ikke penge, der har været fokus der.

For Noa handler det altså ikke direkte om økonomien i at oplade telefonen på bestemte tidspunkter, men snarere det at slide på batteriet. Noa er meget bevidst om, at transformeren 'står og snurrer', og derfor er han gået væk fra det.

Vi kan dog konstatere, at 'infrastrukturen' hos Noa er indrettet til at udnytte billigere strøm om natten. I andre af vores besøg virkede opladning mere tilfældig og uorganiseret. Vores

hensigt er ikke at udpege gode eller dårlige praksisser. Vi ønsker blot at beskrive hverdagen, som den er, og det tror vi er, hvad der afspejles i opladningen i de fleste hjem, hvor opladning hænger tæt sammen med andre hverdagspraksisser. Som hos Sylvester og Sybille, hvor opladning af batterier brugt i forbindelse med jagt sker tæt ved de apparater, som behøver disse batterier, også selvom opladeren må strække sig over en stol. Det er vigtigt for Sylvester, at powerbank også er helt opladt, når han skal på jagt, hvis telefonen 'er ved at gå ned' midt ude i skoven. Ligeledes kan en opladers ledning have behov for at kæmpe sig vej fra en stikkontakt igennem planter og pynt for at kunne ligge slapt ned mod gulvet.

Billede 12-13 Ledninger i Sylvester og Sybilles hjem, som er fyldt med pynt og dekorationer (SY1)

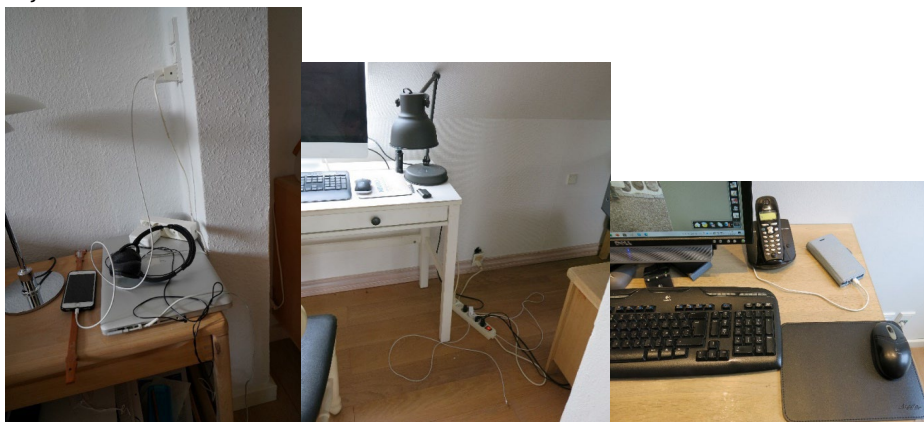
Vi fandt mange lignende eksempler på at ledninger måtte strække sig (se herunder). Stikkontakter og ledninger lader ikke til at være designet til opladning af apparater, og derfor må man selv skabe sin egen infrastruktur. Det gælder Maren og Michael som har en boks med plads til mange opladere, hvor tablets og telefoner kan 'sove' (i hvert fald Michaels). Den var ovenikøbet placeret i gennemgangen fra køkkenen til gang til værelser, hvor der er meget 'trafik'.

Billede 13-15 Opladning og ledninger hos henholdsvis MJ2, NJ4 og MJ3

Opladere er meget mobile, og kan flyttes rundt i huset efter behov. Men flere steder havde skete opladning også på faste 'opladerpladser', som Mette betegnede det. Vi fandt således

eksempler på placering af opladere tæt på anden elektronik, såsom computeren på arbejdsværelset (som billederne herunder viser).

Billede 16-18 Opladning placeres sammen med PC eller arbejdsstation hos henholdsvis SL1, MJ1 og NJ2

Men vi fandt også eksempler på opladere, som placeres i sofaen (som herunder), som måske passer til at man kan sætte sit apparat i strøm, når man alligevel placerer sig foran fjernsynet og skal tjekke telefon, ur eller tablet. Som Nikita beskriver det, så er det smart "[...] når man alligevel ligger og flader der. Fordi jeg streamer fra min telefon af og til tv'et".

Billede 19-20 Til venstre er Nikitas ur til opladning og til højre er det Noas tablet, som lader op foran PlayStation og fjernsyn (NJ3 og NJ4)

At lade telefonen 'sove' i opladeren kan dog også have praktiske fordele, som hos Nicklas, hvor telefonen sagtens kan oplades om natten fordi den så er klar om morgenen. Der kan imidlertid også være ulemper ved at telefonen følger med ind i soveværelset. Det kan både være i form af den distraktion en telefon kan medføre, som Niels beskriver, at man kan blive vækket af en 'notifikation'. Et andet eksempel er i forhold til sikkerhed ved at lade op mens man sover. Sabine tænker meget over ulykker og sikkerhed i forbindelse med at have stikkontakter siddende i når hun ikke bruger dem. Det gælder for eksempel elkedlen og radioen, men for mobiltelefonen er hun 'iskold'.

Sabine: *Jeg tror bare [...] hørt om opladere fra Apple, der går i brand og sådan noget. Der har jeg hørt historier, men jeg har aldrig hørt noget med en elkedel.*

Interviewer: Og hvordan i forhold til det der med at oplade ting om natten? Det er ikke sådan...

Sabine: Der er jeg iskold. Det gør jeg bare. Men jeg sover også så let, så hvis der skete noget, så er jeg overbevist om, at jeg ville vågne før, at det ville blive alvorligt.

Interviewer: Så det er ikke sådan noget du går og bekymrer dig over sådan?

Sabine: Nej.

Interviewer: Det er lidt mere bare en vaneting måske?

Sabine: Ja, det er meget vane tror jeg. Og så kan jeg godt tænke over, okay, der er ikke nogen grund til, at den her sidder i. Jeg hiver den lige ud. Men det er også mere netop, for hvis jeg havde ladet mine stik sidde i, i morges da jeg gik, så kan jeg godt blive nervøs for sådan, okay, kortslutter de - går der brand i dem. Men det tænker jeg slet ikke over med radioen og fjernsyn.

Selvom Sabines bekymring for brand og kortslutninger ikke gælder opladning af telefon, så er sikkerhed i forbindelse med opladning noget vi stødte på flere steder.

2.5.1.2 Timer

Hvad er en 'timer' egentligt? Ifølge Den Danske Netordbog er det en funktion, som "nogle elektroniske apparater [...] kan indstilles til, hvis man ønsker, at apparatet skal tænde, slukke eller lignende på bestemte tidspunkter". Det er altså nærmest definitionen på energifleksibilitet, og timere lyder i teorien også fantastiske hvis målet er at tidsforskyde energiforbrug. Men det afhænger som med batterier og automatisering af hvordan de integreres i praksis.

Billede 21-22 To eksempler på el timere med analogt ur (NJ3 og MJ2)

Timere kommer i mange former. Igennem vores besøg fandt vi nogle såkaldte el timere med analogt ur (se billede herover), som kan sættes i kontakten og styre hvornår,

eller hvor lang tid, den er tændt. Men det gjaldt for begge to, at de ikke var i brug, og det lod ikke til at de havde været det i noget tid.

Billede 23 Morten viser timer-funktionen på deres opvaskemaskine (MJ3)

Langt mere udbredt er integrerede timere i vaskemaskiner, opvaskemaskiner og andre hvidevarer, som det bliver vist på billedet herunder. Vi fik imidlertid ikke mange indikationer på, at disse funktioner blev brugt, men Sybille gav os en god forklaring på, hvorfor de ikke brugte timer-funktionen. Det er for ungdommen, mener de.

Interviewer: Kunne I finde på at bruge det [timer] til vaskemaskinen og opvaskemaskinen, så I ikke selv skulle tænke over, hvornår det var billigst at sætte det over?

Sybille: Det er for ungdommen. Det har vi ikke råd til.

Interviewer: Råd til det og så peger du på hovedet? Altså du tænker det kræver for meget planlægning eller energi? Det er ikke lige. Kan du sætte nogle ord på? For jeg tror godt, jeg ved hvad du mener. Det er der ikke noget.

Sybille: Nej for igen altså, for jeg synes, vi vasker jo ikke op hver dag i en opvaskemaskine eller noget vel. Altså, nej det kunne jeg sgu ikke finde på at putte timer på. Nej, det synes jeg ikke.

Selvom Sybille giver klar besked om, at det ikke er noget hun bruger, så peger begrundelsen i lidt forskellige retninger, og måske er det blot et udtryk for, at Sybille sætter sin maskine til, når der er brug for det. Hun har måske ikke nødvendigvis så meget interesse i tidspunktet eller de forskellige funktioner maskinen har.

Solvej og Sami ville nok være enige med Sybille. Da vi spørger dem til om timeres evne til at tidsforskyde start, så svarer hun, at det er for kompliceret.

Solvej: Ved du hvad, jeg tror det bliver for kompliceret for os at sætte os ind i. Det tror jeg. Det er ligesom, at jeg ved man også

kan få ... årh jeg har sådan hold i nakken ... jeg ved at man kan få sådan nogle el skinner også, men det eneste vi har som er på standby - det er jo egentlig fjernsynet.

Sami: Også højtalerne?

Solvej: Og højtalerne. Ja, det der Sonos anlæg. Men og slukke det hver gang, så slukker vi også for internettet. Nej, det er for kompliceret.

Sami: Men hvis man laver kun en knap, der samler alle sammen. Det kunne være meget nemmere for os.

Solvej: Ja, men det kan det med sådan en...der findes sådan nogle skinner du kan få og så kan du trykke på en knap på væggen også slukker du det hele.

Sami: Ja, det er rigtig nok.

Timere og el skinner kommer i kategorien for besværlige teknologier. At slukke på én knap på væggen, som styrer det hele, det taltaler Sami og Solvej.

2.5.1.3 Automatisering

På en måde er trinene fra batterier over timere til automatisering en stige op ad teknologisk kompleksitet. Det tyder det i hvert fald på i vores interviews. Men i vores undersøgelse er forskellen på timere og automatisering ikke lang. For eksempel hos Maren og Michael, så består forskellen i, at de ikke blot 'timer' starten på deres robotstøvsuger, men at den er programmeret til regelmæssig start igennem en app.

Maren: Den er programmeret til, at den kører den der faste...

Michael: Det tager du bare på appen. Hvis jeg er på arbejde, så kan jeg simpelthen bare sætte den til og sige nu kører du lige ind og tager de tre rum og start. Så får den bare besked herhjemme.

Interviewer: Er det også efter elpriserne at i lige har vurderet, at det skulle være klokken 10.

Maren: Nej det var bare praktisk.

Det er ikke det eneste 'smarte' teknologi Maren og Michael har. De har nemlig også Google Home.

Michael: Så hvis jeg råber nu 'hey Google tænd fem'.

Maren: Yes.

Interviewer 1: Så sker der noget.

Maren: Ja, det er mest det, vi bruger den til. Det er til at styre lys og sådan noget.

Michael: Og så kan jeg så råbe 'hey Google godnat'.

Interviewer 1: Arh...

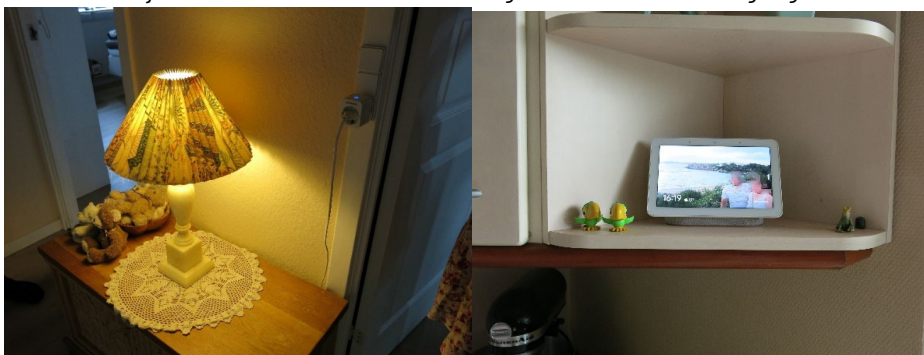
Michael: 'Hey Google godnat'.

Maren: Men så slukker den alt, hvad der er inde i stuen også og køkkenet. Alt det vi har sat til det der, så slukker den det hele på en gang.

Interviewer 2: Er det? Nårh, nej jeg glemmer mit job. Må jeg tænde den igen? Kan man også bare tænde den på knappen?

Interviewer 1: Ja ja.

Interviewerne kommer måske til at virke en kende for interesserede i dette udsnit fra interviewet, men Michael demonstrerer altså hvordan de bruger Google Home. Sekvensen overfor svarer til billedet til venstre nedenfor, hvor Google Home er knyttet til kontakten. Billedet til højre er fra deres køkken, hvor de ligeledes kan 'tale med' google home.

Billede 24-25 Billeder af Google Home hos Maren og Michael (MJ2)

Vi spørger herefter ind til, hvordan de fik Google Home, og de fortæller videre om, hvordan det kan bruges.

Michael: Det var en julegave. Det var svigersønnen og datteren, der havde en købt en hjem til, så manglede...vi vidste de ikke hvad de skulle købe i julegave til mig, så fik jeg sådan en.

Maren: Det var faktisk vores datter, der ville give hendes kæreste [en]. Det var da en god ide, sådan en skal din far da også have. Jeg vidste ikke om han ønskede sig den eller kunne bruge den, men ja så prøvede vi det, og nu synes vi faktisk, det er meget fint. Vi styrer mest inde i stuen og sådan...

Michael: Skal du finde noget på fjernsynet en musikvideo, så beder du bare Google om at finde et musiknummer eller med Kim Larsen eller et og andet. Og så finder 'hun' det her på YouTube eller afspiller det. Film og alt muligt finder hun også til os.

Interviewer 2: Så 'hende' er i blevet glade for?

Maren: 'Hende' er vi blevet meget glade for.

Interviewer 1: Og I kalder hende Google og ikke Alexa eller hvad?

Michael: Det er Google for Home.

Interviewer 2: *Det er forskelligt slags ikke?*

Maren: *Vi siger bare hey Google, og så kommer, kan man sige, den kommando man skal. Ja.*

Google Home kom altså ind ad døren som gaven til 'manden der har alt', og de er siden begge blevet glade for det. Det er imidlertid mest til lys og musik, at de bruger Google Home, og således ikke direkte til styring af strømforbrug. Hvor Michael og Maren taler til deres google home, så er det censorer, der udgør det smarte ved Mette og Mortens robot-plæneklipper, som har en regn censor, og lyset hos blandt andre Sylvester og Sybille. Hos Svend og Signe består det smarte i, at de kan forvarme deres sommerhus ved at fjernstyre varmepumpen.

Signe: *I gamle dage var der jo elradiatorerne og sådan noget, så vi er gået over til at bruge varmepumpe.*

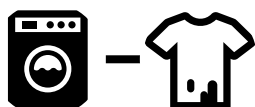
Svend: *Vi har den kørende sådan set på lav temperatur og så kan vi jo via telefonen, når lad os sige, vi kommer der op på fredag eller lørdag, så tager vi måske et par dage før og skruer den op på 20 grader, så der er lunt når vi kommer. Det er jo dejlige ved den teknologi, ikke.*

Signe og Svend udnytter altså teknologien til at skabe komfort i sommerhuset, og styrer via en app, hvilken temperatur de ønsker i sommerhuset, når de ankommer.

2.5.2 Teknologier og ting

Teknologien har i sig selv nogle egenskaber. Den kan være indbygget timer og være automatiseret, som vi beskrev det i sidste afsnit. Men vi beskrev også, hvordan teknologiens egenskaber skal forstås i forhold til de praksisser, som de muliggør. Altså skal vaskemaskinens evne til at vaske stof rent ses i forhold til husstandens hverdagspraksisser relateret til for eksempel at være 'præsentabel' klædt eller fritidsinteresser, og dermed behovet for tøjvask. Tullia Jack har i ti år forsket i, hvordan sociale konventioner for, hvornår tøj og påklædning anses som socialt accepteret i forhold til at være 'rent' og 'præsentabel'. Blandt andet har hun sammen med kollegaer vist, hvordan en musikfestival midlertidigt kan tilsidesætte gængse normer for påklædning i forhold til renlighed (Hitchings et al., 2018). Hun har også tidligere fået 31 personer fra Melbourne til at gå i de samme jeans i tre måneder uden at vaske dem. Forsøget viste, at det nye accepterede måder at udføre praksisser på kan ændres gennem opmærksomhed på et område, samt ikke mindst udførelsen og gentagelsen af en praksis, som i dette tilfælde med uvaskede jeans (Jack, 2013b). Hun har også vist, hvordan repræsentationen i medier, har en stærk indflydelse på kollektive opfattelser af, hvad der anses for rent, ulækkert og så videre. Deltagerne i hendes interviewundersøgelse kunne godt identificere gængse normer for renlighed i reklamer, men de pegede særligt på 'andre', som blev mere 'narret' af disse reklamers underliggende budskaber (Jack, 2022).

Vi har beskrevet, hvordan teknologi (vaskemaskine) skal ses i relationen til dens brug (vaskespraksis), men i forlængelse af Jacks studier er det vigtigt at tilføje endnu et aspekt i form af andre tings (tøj) egenskaber. Grunden til at hendes forsøgspersoner kunne gå med uvaskede jeans i tre uger skyldes, at den slags bukser er mere eller mindre designet til netop at holde til det.

Når vi skal forstå (energi)flexibiliteten af tøjvask, så skal vi altså forstå (energi)flexibiliteten ud fra forbindelsen mellem vaskemaskinen, og dens egenskaber såsom kvik-programmer og timer, og tøj, og dets egenskaber. Vi fandt flere eksempler på dette i vores undersøgelse, men vi vil blot fremhæve et enkelt tydeligt bevis på sammenhængen. Mette og Morten snakker ofte om tøjforbrug eller nærmere Mettes tøjforbrug. Som Mette giver udtryk for, så er hendes forbrug af tøj "nok lidt atypisk i forhold andre piger", og med det mener hun, at hun ikke har så meget tøj og ikke er "... ret god til at komme ud og få købt noget mere tøj". Det går ifølge hende ud over vaskemaskinen, og brugen af denne. Mettes praksis er derfor at vaske ofte fremfor at købe mere tøj. Den praksis er Morten ikke enig i. Han starter med at opsummere, at sammenhængen mellem tøj og (vaske)rutiner.

Morten: *I hvert fald [bliver] rutinerne påvirket af, hvor meget tøj man har til rådighed. Så i den her situation, så gå da ud og køb et par nye bukser. Ellers må jeg tage dig med ud og købe dem.*

Herefter spørger vi ind til forskellige måder, at vaske og tørre tøj med indirekte henvisning til Tullia Jacks studier, som beskrevet ovenfor. Det bringer forskelligheder i fysiologiske behov for vask frem i lyset.

Morten: *Nu er forskel på ... Mette hun sveder meget og det gør jeg ikke. Jeg kunne godt klare mig...*

Mette: *Du lufter jævnligt dit tøj.*

Morten: *Jeg kunne godt klare mig med en gang luftning, og det gør jeg også nogle gange på mine ting ... på skjorter især lufter jeg, fordi typisk så gør jeg det nu også fordi jeg fryser ad helvede til, så jeg går altid med en undertrøje eller t-shirt og hvis der er noget der kommer til at lugte, så er det jo den.*

Dette korte udsnit fra interviewet med Morten og Mette opsummerer meget godt pointen med at energifleksibilitet og vaskebehov skal ses i forbindelsen mellem teknologi, ting og praksis, samt ikke mindst kropslige behov. Mettes vaskepraksis handler om at vaske og tørre tøj ofte, hvilket skyldes kombinationen af et aktivt fritidsliv, manglende lyst (eller behov) for at købe mere tøj, og fysiologisk tendens til at svede i forbindelse med det aktive fritidsliv. Det står i kontrast til Mortens meget praktiske vaskepraksis, hvor han ifølge ham selv sørger for at have tilstrækkeligt tøj, og forsøger at slide mindst muligt på det ved at lufttørre skjorter, mens han i stedet har en undertrøje indenunder, som tager sved og andet. Mortens fysiologiske behov er i mindre grad styret i forhold til at svede, men i stedet at han har tendens til at fryse.

2.5.3 Teknologi og ventetid

Noa spørger om vi skal vente på kaffen, og vi aftaler, at vi starter og holder pause for at hente kaffen, når den har trukket nok. Jeg bemærker, at han sætter ur til på sin telefon for hvor lang

tid kaffen skal trække. Da den ringer går han direkte ud og henter kaffe (Feltnote, Noa).

De 10 minutter som Noa venter på at kaffen har 'trukket' er et eksempel på hvad (Spurling, 2021) kalder 'konverteringstid' (vores oversættelse fra 'conversion lag'). Betegnelsen beskriver den tidsforsinkelse, som der er, fra en person har *gjort* noget, til *virksomheden* af det personen har igangsat. I dette tilfælde handler det om tiden fra Noa først hælder kogende vand over en afmålt mængde groftmalede kaffebønner til kaffen har 'trukket' (ekstraheringen er slut), stemplet trækkes ned, og kaffen serveres. Den forudgående proces med at fylde elkogeren med vand, tænde den og vente på at vandet er kogt, er måske et endnu bedre eksempel på til beskrivelse af den tid det tager teknologien, elkogeren, at omforme koldt vand til kogende vand.

Spurlings pointe er, at denne ventetid fyldte meget mere i tidligere tiders hverdagspraksisser, for eksempel henviser hun til såkaldte 'twin-hub' vaskemaskiner, som tidligere var meget udbredte i England (studiet foregår i Stevenage). Disse vaskemaskiner skulle bruge en time på at starte op, og dermed havde stor betydning for organiseringen og timingen af udførelsen af vaskepraksissen. Et andet eksempel, som også er kendt fra Danmark, er vandvarmer kombineret med vandtank, som kræver opvarmning før bad (såfremt man ikke ønsker sig en kold skyller).

Nutidige eksempler på dette bliver altså færre eller ventetiden bliver kortere. Til forberedelse af interviews i dette projekt benyttede vi en lamineringsmaskine. Denne skal ligeledes varme op, og selvom det går hurtigt, så er det et fint eksempel på levn af sådan ventetid. Et andet kendt eksempel er kogeplader, som både skal varme op og køle ned igen, hvor denne ventetid har indvirkning på madlavningspraksissen.

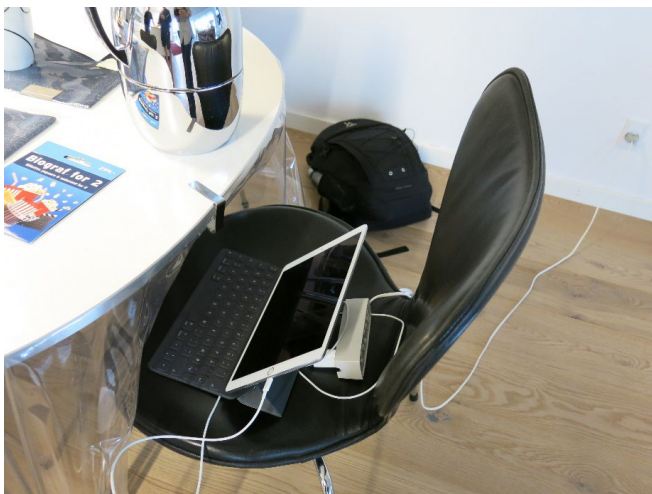
Vi vil gerne fremhæve et par eksempler, som relaterer til den indbyggede bekvemmelighed, som meget teknologi og materialitet kommer med i dag. For det første har vi det åbenlyse eksempel fra Michael og Maren, som har et spabad i deres have. Hvor man her kunne forestille sig en tydelig 'konverteringsventetid', så fortæller de os, at det virkede til at den var tændt mere eller mindre hele tiden. De fortalte os således om, hvordan de godt kunne lide en spontan tur i spabad, og det kræver netop, at den allerede er opvarmet. På denne måde fjerner det ventetiden, og giver den "hverdagsluksus", som de prioriterer at bruge strøm på. Med andre ord giver den en fleksibilitet i forhold til den afslapning og nydelsespraksis det lader til at være for Michael og Maren at hoppe i spabadet. Det er kun hvis det regner og blæser meget, som kan holde dem væk, som Michael siger: "Altså frostvejr det kan ikke holde os væk".

Billede 26-27 Til venstre Nicklas og Nikita har også spabad, dog på deres badeværelse (NJ3). Til højre Michael og Marens spabad og tørrestativer (MJ2)

Både i forgrunden og i baggrunden af spabadet ses der hos Michael og Maren tørrestativ. Det er imidlertid kun det forreste transportable tørrestativ, som Maren fortæller hovedsageligt bliver brugt. Netop tørring af tøj udenfor er et andet interessant eksempel på en ventetid, hvor materialet (tøjet) skifter form (fra vådt til tørt). I dette tilfælde har vejret meget betydning for effekten, hvor Michael og Maren ikke går i spa når det blæser, så er dette godt for udendørs tøjtørring (så længe stativet ikke vælter). Det koster imidlertid lidt på bekvemlighedskontoen. Hos mange af vores informanter blev tørretumbler brugt til tøjtørring. Sammenlignet med tørrestativet giver det en væsentlig mere bekvem vaskepraksis. For det første kan de ofte placeres lige ved siden af vaskemaskinen, som billederne herunder illustrerer, som gør, at det våde tøj kan flyttes direkte fra vaskemaskinen til tørretumbleren. Derudover er processen med at tørre i tørretumbler hurtigere og ikke afhængig af vejret. Selve teknologien (tørretumbleren overfor tørrestativet) og placeringen af denne (ved siden af vaskemaskinen overfor udendørs) bidrager altså til en stor fleksibilitet i vaskepraksissen, og dermed behovet for energi relateret til denne.

Det sidste eksempel på teknologi og 'konverteringstid', som vi vil fremhæve, er opladning af telefoner. Den overordnede betragtning i forhold til dette er, at telefonerne for vore informanter ikke var slukkede. De var således tilgængelige for brug hele tiden, men dog alligevel mere eller mindre bundet til en stikkontakt (sted). Vi fandt dog mange eksempler på, at også oplader flyttes med rundt. Det gjaldt også tablets, computer og andre apparater. Hos Nina og Niels havde deres iPad, på trods af dens mobile design, en fast plads i stikkontakten ved spisebordet. Således kunne den fungere som et lille fjernsyn midt i rummet.

Billede 28 Ipad og oplader hos Nina og Niels (NJ2)

Til at forstå tidsligheden relateret til ting, teknologier og relationen mellem disse, benytter (Spurling, 2021) sig også af et andet begreb, som hun kalder 'Pre-practice conversion'. Dette begreb henviser til, hvordan nogle praksisser kræver en omdannelse af ting og rum. Hun bruger igen eksemplet med at vaske tøj og 'twin-hub' vaskemaskinen. I hendes studie brugte folk tidligere denne ved at sætte den frem i køkkenet, hvor der først skulle gøres plads til den. Dermed var rummet (køkkenet) nu omformet til vaskerum, og ligeledes peger hendes studier på, hvordan rum også kunne omdannes til tørrerum, hvilket besværliggjorde andre aktiviteter i det rum.

Billede 29-30 Vaskemaskine og tørretumbler hos henholdsvis Michael og Maren (MJ2) og Mette og Morten (MJ3).

Lignende 'pre-practice conversion' gør sig gældende i vores danske eksempler. Når tørretumbleren er placeret lige ved siden af vaskemaskinen, så er der i udgangspunktet ikke behov for nogen omformning af rummet, da gangen (eller bryggers) er indrettet netop til denne praksis. Selv gulvet er i de ovenstående eksempler udgjort af fliser, som kan tåle lidt vand og let kan vaskes rene. At tørre tøjet udenfor kræver imidlertid en del indretning forud, i hvert fald i udgangspunktet. For at tage Michael og Maren som eksempel, så var deres vaskemaskine placeret relativt langt fra terrassen, hvor ovenstående foto viser, at tørrestativet var sat. Vejen går igennem køkken, stue og udestue, hvorfor det også kan inkludere at flytte stole og andet på vejen. Til gengæld var tørrestativet sat lige uden for

terrassedøren, hvilket formentlig på en varmere dag med mere udendørs aktivitet ville have besværliggjort andre praksisser. Morten og Mette havde god plads i den ene ende af deres nybyggede hus. Derfor havde de gæsteværelse, som var ryddeligt og ikke blev brugt ret meget. Derfor blev det også brugt til at tørre tøj i. Dette er et eksempel på, at de ikke behøver at omdanne værelset fra gæsteværelse til tørrerum, da det at det står ryddeligt gør det praktisk for begge dele.

I (Spurling, 2021) tretrinsraket om vaskepraksissen fremhæver hun til sidst koordineringen mellem ting og teknologier på den ene side og personers aktivitet på den anden. Her vil vi springe direkte ud i et eksempel fra vores undersøgelse. Det drejer sig om Sabine, som er den eneste i vores undersøgelse, der bor i lejlighed, og ikke har egen vaskemaskine (Magne deler også vaskemaskine med de øvrige beboere på gården). Sabine vasker tøj i et fællesvaskeri, hvor man skal booke en tid forud. Der er tre vaskemaskiner i fællesvaskeriet, hvor én af dem er en "chancemaskine". Det betyder, at den ikke kan bookes, og Sabine kan således tage "chancen", og se om den er ledig. Denne ekstra "chancemaskine" uden booking giver altså en øget fleksibilitet i planlægning af vaskepraksisser for beboerne. Ifølge Spurlings (2021) eksempel (se også (Mylan and Southerton, 2017), så krævede vaskepraksissen tidligere mere planlægning fordi det krævede mere brugeraktivitet. Ligeledes kunne man forestille sig, at Sabine ville afsætte en afmålt tid til vask. Hun fortæller da også, at det særligt er en gang om ugen, og særligt i weekenden, at hun vasker tøj. Men hun fortæller, at hun har rigtig meget tøj, og derfor ikke behøver at vaske så ofte, særligt ikke om sommeren (formentlig fordi der behøves mindre tøj, når vejret er varmt). Mængden af tøj, som materialitet, giver således også en fleksibilitet til vaskepraksissen, og typen af tøj kunne være et andet fleksibelt element, men det vender vi tilbage til. For at blive ved Sabine, så fortæller hun, at hun nogle gange organiserer sin vaskepraksis efter at undgå kø ved fællesvaskeriet.

Sabine: *[H]vis jeg har ferie eller noget, så kan jeg godt finde på at sætte mit vækkeur til klokken syv, hvor det [fællesvaskeriet] åbner og så gå ned og sætte en vask over. Jeg vågner generelt tidligt. Jeg kan godt [lide at] få det ud af verden, så er der ikke lige så meget rift om det klokken 11. I weekenden åbner det klokken ni, der kan jeg også godt finde på at være dernede klokken ni for at vaske tøj.*

I Sabines tilfælde tyder det på, at det er hendes eget behov for effektiv planlægning ("så er der flueben ved den") og ikke fællesvaskeriets begrænsninger som former hendes vaskepraksis. Ikke desto mindre er det et godt eksempel på, hvordan tilgængeligheden til teknologier, som her vaskemaskine og tørretumbler, har betydning for fleksibiliteten af praksissen, og dermed energiforbruget.

Den sidste pointe omkring teknologi og ventetid er Michael og Marens brug af aircondition, som gør det muligt at holde soveværelset komfortabelt koldt.

Maren: *Vi har jo en aircondition der hænger deroppe.*

Interviewer 1: *Og den kører hele natten eller?*

Maren: *Det er jo mest om sommeren. Det er ikke så meget nu her. Men ellers så bruger vi den flittigt i de der meget varme perioder.*

Michael: *Det er kun hvis der er rigtig varmt.*

Interviewer 1: Jeg tager lige et billede, hvis det er okay. Men så kører den kun om natten eller hele dagen.

Maren: Faktisk fra måske vi plejer at tænde den ved syv-otte tiden eller sådan noget.

Michael: Vi har haft en uge i år, der hvor det var rigtig varmt. Det er den periode den kører, ellers så bruger vi den ikke.

[...]

Maren: Den er rar, at have hvert fald til de rigtig varme somre, så man kan køle det ned til de 20 grader, ikke også, inden man skal i seng.

Aircondition giver altså en behagelig temperatur om natten på de meget varme sommerdage. På den måde skaber det et øget elbehov på de dage, hvor vejret er varmest. Grunden til at vi har placeret det under 'konverteringstid' er, at den bedste effekt fås ved at køle rummet ned inden sovetid.

Michael: Ja, det er de dage hvor det er varmt nok, så går jeg lige ind og tænder den omkring seks-syv stykker om aften også når jeg...vi kommer ind, så køler vi det hele ned herinde, så er der koldt herinde.

Maren: Ja, så lukker vi ud til derude, så er det kun er herinde, hvor vi skal sove at der er kølet af.

Interviewer 1: Så den kører hele natten?

Maren: Ja, så kører den faktisk hele natten.

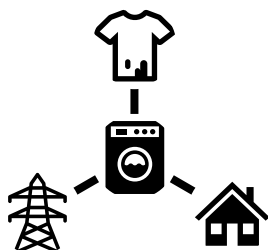
Det kræver altså nogle timer at køle rummet ned til en behagelig temperatur, som så fastholdes i løbet af natten, ved at aircondition forbliver tændt.

Billede 31 Aircondition i Maren og Michaels soveværelse (MJ2)

2.5.4 Hjemmets 'mikroinfrastruktur'

Vi har været inde på teknologiers egenskaber i relation til (energi)flexibilitet (batterier, timere, og automatisering), og vi har beskrevet hvordan forbindelsen mellem teknologi (vaskemaskine) og andre ting (tøj) er vigtig for (energi)flexibilitet i (vaske)praksis. Det sidste led er det vi kalder 'udvidet energiflexibilitet' (eller 'networked' på engelsk). Som ikonerne herunder viser, så handler det om, at (energi)flexibilitet også handler om de myriader af ting, teknologier og infrastrukturer, samt alle de praksisser, som understøttes af netværket af for eksempel energiinfrastruktur. Det kan være i form af huses design, udformning og indretning, samt deres (uindskrænket og sikre) forsyning af el, varme og varmt vand (Spurling, 2021).

I dette afsnit vil vi fremhæve tre eksempler på sådanne ydre materielle forhold, som skaber en form for 'udvidet' materiel energiflexibilitet.

Men først vil vi beskrive det mest oplagte eksempel på dette. Mette og Morten har nemlig selv tegnet deres hus, og da vi spurgte ind til det, så viste det sig, at de faktisk havde tænkt meget i hvilke praksisser, som ville passe til hvilke rum.

Mette: [...] da vi bestemte os det til at være, så satte vi os simpelthen ned - det er nok også lidt atypisk ... forsøgte at tale os igennem hver eneste rum og hvad vi skal bruge det til, sådan så vi fik den funktionalitet med som vi gerne ville have.

Morten: Man skulle bruge det til at tænke, hvor stort det skulle være.

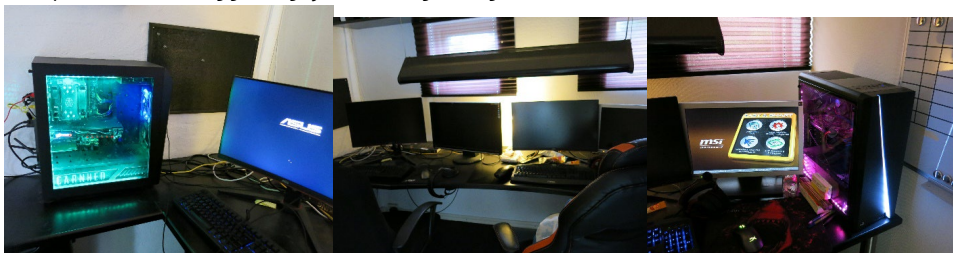
Mette: Jeg tror vi har nogle lidt større badeværelser end hvad folk har generelt. Men det tror jeg er, fordi Morten er så stor, som han er... Høj og drengene som kommer her i huset, da vi byggede det. De er jo også nogle store tumlinger og sådan lidt, så det tog vi også højde for.

Mette og Morten har altså netop indrettet sig efter deres hverdagspraksisser og behov fremfor omvendt at tilpasse deres behov og praksisser til den fysiske udformning af huset. Vi forventede dog, at de nu havde fundet en masse ting, som de gerne ville have gjort anderledes eller som havde formet deres praksisser i andre retninger, men det gav de ikke udtryk for.

Men den almindelige historie er, at praksisser tilpasses til de fysiske omgivelser og 'mikro-infrastruktur', som er givet i forvejen, og som man oftest har lille indflydelse på. Det første eksempel på det er plads.

2.5.4.1 Plads

Et vigtigt eksempel på dette er plads. De fleste af de boliger, som vi besøgte, havde god plads. En havde 3 toiletter (2 med bad). Et havde "bibliotek" (tidligere børneværelse). Et havde rum med væv og min rokke. Vi var tidligere inde på, hvordan 'god' plads kan betyde mindre behov for 'Pre-practice conversion', som Mette og Morten, der har et kombineret strygerum, træningsrum og opbevaring, samt et gæsteværelse, som også bruges til tørretøj-rum. Derudover har det et viktualierum, som Mette beskriver bruges til: "... opbevaring af store gryder og sådan nogle ting. Hvis man hamstrer lidt med mel eller et og andet og sådan nogle ting...og kaffe og så noget. Det har vi stående derinde. Men derudover bruger vi ikke det her rum ret meget". Hos Nikita og Nicklas har de indrettet et rum til at spille på computer. De er begge begejstret for 'gaming'.

Billede 32-34 Gaming hos Nikita og Nicklas (NJ3)

Pointen med at fremhæve eksempler på 'god plads' er at det betyder noget for energifleksibilitet og energibehov, men at fokus ofte kan være på selve brugen af teknologier. Som hos Nicklas og Nikita, hvor plads betyder, at de kan have adskillige skærme og computere i et separat 'gaming-rum', mens de gerne holder lyset tændt i resten af huset til når de skal på toiletet. Desuden havde de indrettet 'gaming-rummet' med et lille køleskab. Nikita og Nicklas beskrev også, hvordan de har en ekstra ovn, som de kan tage i brug, når der er ekstra behov for madlavning, for eksempel i forbindelse med jul. En anden måde Nicklas og Nikita midlertidigt udvider deres plads på, er ved brug af terrassevarmere.

Nicklas: Det er en terrassevarmer. Dem er der...en, to, tre..

Nikita: Tre af.

Nicklas: Fire styks.

Interviewer: Bruger i dem om vinteren eller?

Nicklas: Ja, det gør vi faktisk.

Interviewer: Og det er når der kommer venner over eller?

Nikita: I ny og næ, så har vi en fest herude.

Nikita: Lidt som en bodega.

Nicklas: Vi tager aldrig i byen eller i Jomfru Ane Gade. Vi har vores egen bar. Det var inden for fjorten dage, at vi var flyttet ind, så fik jeg bygget min bar.

På den måde kan terrassevarmere gøre en udendørs 'fest' mere komfortabel, og for Nicklas og Nikita, så er det alternativet til at tage på bar i Aalborg.

2.5.4.2 Energikapacitet

I første del af rapporten beskrev vi, hvordan der er strøm 99,999% af tiden i Danmark. Derfor er kapacitet i energiforsyning formentlig ikke noget de fleste bekymrer eller tænker over. Det er imidlertid ikke mindre vigtigt i forhold til 'udvidet' energifleksibilitet. Med et fremtidigt elnet, som ser ud til at blive presset yderligere af større elbehov og den periodiske nedgang i elproduktion fra vindmøller og solceller, så bliver indflydelsen af tidsligheden i kapacitet måske mere aktuelt. Vi fandt et godt eksempel på dette hos Sabine. Fra vores feltnoter refererer vi til Sabines bekymring. Hun har nemlig 'lært' af begrænsningen af kapaciteten i hendes tidligere lejlighed.

Sabine feltnote: I sin gamle lejlighed prøvede hun en gang imellem at sikringen gik, hvis hun fx lavede mad, havde lys tændt, tv kørende og tørrede hår samtidigt. Hun forklarer, at hun følte det som en reminder om, lige at tage en slapper. Da vi spørger ind til, hvad det handler om, bliver Sabine lidt i tvivl om det er det at have gang i for mange ting, eller have et stort strømforbrug. Hun bliver enig om, at det nok er det første, men at det fører hende til at reflektere over det sidste.

Det er således interessant, at begrænsningen i kapacitet fra tidligere får Sabine til reflektere over om hun har gang i for mange praksisser på samme tid. På den måde bliver selve elbelastningen af disse praksisser mere nærværende og tydeligt for hende.

Adgangen til elektricitetsforbrug handler om kapacitet, men også om hvor let det er at komme til at forbruge energi. Stikkontakter er vigtige i den forbindelse, og ikke mindst hvor mange af dem og hvor de er placeret.

Nina og Niels har stikkontakter alle vegne i deres relativt lille lejlighed. Det bemærker vi også i løbet af rundvisningen.

Interviewer 1: Jeg synes, det er interessant, at der er to stikkontakter.

Niels: Jamen, det er sådan nogle fremtidige ting. Nu skal I se, vi har nogle henover her ... det er bevidst. Vi har nogle heroppe ... den her og henover vinduerne...

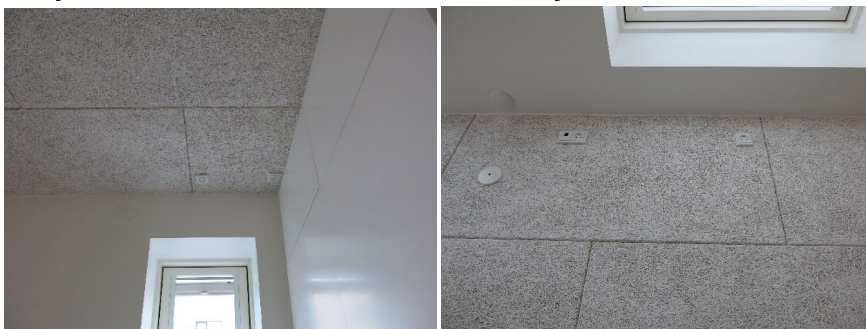
Interviewer 2: Der er mange.

Niels: ... det er til sådan noget med julestjerne vi har. Det er selvfølgelig kun i december, man har det, ikke også.

Interviewer 2: Men det er nogle du selv har sat op?

Niels: Det er nogle jeg selv har sat op i forbindelse med, at [vi fik] sat et loft op også.

Niels' interesse for elinstallationer og det, at de selv har været med til at bestemme meget i forhold til den fysiske indretning af den nybyggede lejlighed, gør at der helt bevidst er mange stikkontakter. Billederne herunder viser nogle af disse.

Billede 35-36 Mange stikkontakter er installeret mange steder i Nina og Niels' nyopførte lejlighed (NJ2)

Det kan være svært at tage retvisende billeder af stikkontakter og deres placering, men måske dette uddrag fra interviewet kan eksemplificere det. Vi finder nemlig flere stikkontakter rundt om i lejligheden.

Interviewer 2: Ja, både i loftet, i gangen og i køkkenet.

Interviewer 1: Ja, der er en, to, tre, fire, fem, seks...

Nina: Der er rigtig mange.

Interviewer 1: Otte.

Interviewer 2: Der er hele vejen rundt i kanten.

Nina og Niels forklarer, at de mange stikkontakter kan være brugbart til jul, hvor der skal mange lys op, men at det er sjældent det hele kommer til spil. Det handler nok i sidste ende om, at Niels er uddannet elektriker og selv har sat det hele op. På samme vis har han sat mange spotlys op i badeværelset, som giver lys præcis som Nina og Niels vil have det. Hos Sabine er det de tidligere beboere i hendes lejlighed, som har indrettet med mange stikkontakter til deres forbrug af el.

Sabine: De har hvert fald tilføjet nogen, fordi alle dem der sidder oppe, der har de haft højtalere. Alt var tilpasset [til], hvordan de havde indrettet [det].

Interviewer: Arh, for jeg tænkte, hvorfor er de der oppe i hjørnet.

Sabine: Også badeværelset og inde i soveværelset. Det er fordi, de har haft højtalere. Der sidder de der stikkontakter midt på væggen, fordi herovre havde de kun et stort fjernsyn hængende, så alt er tilpasset, hvordan de har indrettet sig.

Interviewer: Så da du flyttede ind, tænkte du; okay det bliver nødt til at være fjernsynspladsen.

Sabine: Ja, altså der sad stikkontakter midt på den der væg.

Interviewer: ja, det kan jeg godt se.

Sabine: Jeg har aldrig oplevet at have så mange stikkontakter i mit liv.

Interviewer: Tror du, at du kommer til at bruge dem?

Sabine: Nej, ikke de øverste. Nej, så skal det være, fordi jeg selv en dag for sådan et højtalersystem, der går rundt, ikke. For det var jo sygt lækkert, fordi de også har ude på badeværelset, soveværelset, herinde.

Interviewer: Kunne du overveje det?

Sabine: Ja, men det er slet ikke noget. Det er slet ikke aktuelt. Der er mange andre ting, jeg hellere vil bruge penge på end det. Men ja, lige nu sidder der bare stikkontakter, hvor jeg tænker; hva' fanden laver den der? Det ser sygt underligt ud. Der sidder bare en stikkontakt mit oppe i hjørnet af lejligheden, men det er fordi så har de haft sådan nogle højtalere også har højtalerne dækket stikkontakterne.

Interviewer: Arh også slipper man for ledningerne?

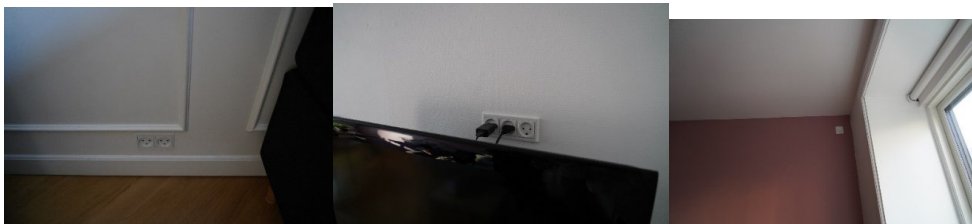
Sabine: Ja, præcis, så har der ikke hængt ledninger ned og sådan noget.

Interviewer: Det er der nærmest ingen, der synes er sjovt at kigge på.

Sabine: Så det er jo skidesmart egentlig. Men det kræver, at man har højtalere oppe, ellers ser man stikkontakterne ikke.

[...] Ja, der er nogle stikkontakter nogle mærkelige steder.

Sabine kan godt se det 'smarte' i at have stikkontakter de mange steder, hvis man får højtalere, som skal sidde netop der, men ellers synes hun, at det er lidt mærkeligt med alle de stikkontakter alle vegne. Billederne herunder viser nogle af disse, og til højre er den stikkontakt, som bliver omtalt i interviewuddraget.

Billede 37-39 Stikkontakter hjemme hos Sabine (SJ1)

Sabines eksempel viser, at 'mikro-infrastrukturen' fra en tidligere husstands behov for elforbrug bliver givet videre til den næste beboer (Sabine), som ikke nødvendigvis har samme behov. Selve muligheden for at udnytte denne tilgængelighed til elforbrug kan dog føre til større elbehov eller måske til mere eller mindre fleksibelt forbrug af el. Dette er på den måde en god overgang til det sidste eksempel på betydningen af 'udvidet' energifleksibilitet, nemlig indretning.

2.5.4.3 Indretning

Vi har allerede været en del inde på betydningen af indretning, da det både hænger sammen med stikkontakter og plads. Men der er lige et par eksempler, som vi gerne vil beskrive, også selvom de ikke nødvendigvis hænger sammen med fleksibelt energiforbrug. Pointen er således stadig, at selvom det ikke umiddelbart har betydning for måden at forbruge energi på, så kan små detaljer i forhold til indretning og adgang til elforbrug have betydning for hvor meget og hvornår el forbruges.

Interviewer: Og her kan jeg se, at der lægger en telefon og iPad.

Maren: Det er her [billedet til højre] de [ipads] samles om aften ja.

Interviewer: De samles her, men sover herude [billedet til højre].

Indretning handler i høj grad om komfort. Sådan er det i hvert fald for Maren og Michael. Billedet herover viser deres favoritpladser i stuen. Foran dem er der et stort fjernsyn, men det er ikke nødvendigvis fjernsynet lænestolene er placeret for.

Interviewer 1: Og så kan jeg se, at der er høretelefoner også til.

Bruger I det til iPad eller til telefon?

Maren: Det er til begge dele.

Michael: Jeg ser tit noget film om aften på iPaden og Mary ser på fjernsynet.

Maren: Vi har ikke helt sådan samme smag i musik og film. Så vi ser tit noget forskelligt.

Interviewer 2: Kan i så godt stadig sidde i det samme rum?

Maren: Ja ja, sagtens.

Interviewer 1: Men det er jo en smart løsning til det.

Billede 40 Maren og Michaels lænestole i stuen (MJ2)

Maren: Så nogle gange hvis han sidder med dem så sidder jeg og vifter, hvis jeg lige skal i kontakt.

Michael: Så sidder jeg med fodbold eller et og andet. Det burde jo være mig der havde den store skærm til fodbold.

Maren: Altså engang i mellem ser vi også en film sammen, men det er tit så finder vi lige et eller andet hver for sig også når ja.

Interviewer 2: Og du får altid lov til at have den store...

Maren: Jeg har som regel fjernsynet ja.

Michael: Så der ro.

Maren: Men han jo så de bedste hvad er det hedder høretelefoner, så det er nok lidt derfor at jeg tænker det er okay.

Michael: Hun har næsten altid fjernsynet. Det er tit jeg er ude og spille golf alligevel.

Indretningen af Maren og Michaels stue muliggør at de kan se deres favorit TV (film, fodbold mv.), mens de stadig er i samme rum, selvom Michael slutter af med, at han ofte er ude af huset for at spille golf. Noget andet bemærkelsesværdigt er at bordet i midten er indrettet til at have høretelefoner og tablet liggende klar. Det var vores indtryk, at disse apparater ofte havde deres faste plads der.

Komfort er også centralt for Noa, når han spiller playstation. Som billederne herunder viser, så har han en gyngestol, som er placeret lige foran fjernsynet.

Billeder 41-42 Noas 'gamer'-gyngestol (NJ4)

Noa: Ja, det er sådan en der har fulgt med mig.

Interviewer: Ja, det tænkte jeg nemlig nok.

Noa: Jeg sidder dejligt behageligt i den. Det er jo med at gøre sig komfortabel når det er.

Interviewer: Så det skal være spillerum herinde eller hvad?

Noa: Ja lige præcis. Det var hvert fald hensigten.

Gyngestolen er en der har fulgt med Noa, og man fornemmer tydeligt, at stolen er vigtig for Noas spillepraksis. Desuden har han tablet og høretelefoner tæt, hvis der skulle blive brug for det. Han kommer dog ind på, at han gerne vil have et rum indrettet til at spille i,

men inden han kommer helt på plads, så har det været vigtigt at indrette sig med PlayStation og gyngestol.

2.5.5 Og alle de andre ting og sager

Signe: Ej, nu skal jeg flytte min zebra. Jeg er zebra-fan.

Undervejs i vores besøg rundt til informanterne snakkede vi meget om alle de elektriske apparater, som stod ubrugte og glemte hen i garager og værelser, og vi bemærkede alle de sjove ting, der stod rundt omkring. Citatet herover fra Signe er en sjov bemærkning om, hvordan disse ting fylder i hjemmet, og det var selvfølgelig ikke en levende Zebra, der stod i vejen.

Måske har disse apparater ikke den store betydning for energifleksibilitet i husstande, men alligevel synes vi, at de fortjener en plads i en rapport som denne, og måske siger de alligevel noget om, hvordan og hvornår energi forbruges. De kan således henvise til flere af emnerne i dette afsnit, for eksempel (bekvemmelig) indretning og brug af plads.

Hos Nicklas og Nikita var der god plads, og den blev også brugt til at have mange ting. Herunder har vi forsøgt at illustrere noget af dette. Vi kunne have vist mere, men vi har valgt at begrænse os til et gammelt musikanlæg, et gammelt køleskab, en bar og et selskabslokale.

Billede 43-46 Nicklas og Nikitas garage, værksted og alt muligt rum (NJ3)

Hos Sybille og Sylvester var der fyldt med pyntegenstande, jagttrofæer, og andet nips. Det er sådanne ting, som er med til at gøre et hjem helt unikt, men det kan også have betydning for energifleksibilitet i hjemmets praksisser. Det kan være et tema for fremtidige studier. Men i dette tilfælde kan vi konstatere, at for eksempel 'hønen' foran mikrobølgeovnen ikke begrænser brugen af denne.

Billede 49-51 Sybille og Sylvesters hjem var fyldt med genstande (SY1)

Brugen af mikrobølgeovnen fik vi således spurgt ind til i interviewet.

Interviewer: *Og hvordan den her mikrobølgeovn er det en i bruger?*

Sybille: *Ja.*

Sylvester: *Ja, den bruger næsten også ... ikke hver dag, men det er ikke 'møgt' derhen, hver anden dag.*

Interviewer: *Til rester?*

Sybille: *Ja.*

Sylvester: *Det tror jeg er billigere at bruge den, som bruger kogepletterne på gammeldags maner.*

Interviewer: *Er det noget, der er med i jeres overvejelser omkring at bruge den?*

Sylvester: *Ja det er det.*

Interviewer: *Må jeg tage et billede?*

Sylvester: *Ja, det må du.*

Sybille: *Skal jeg flytte hønen?*

Interviewer: *Nej, helst ikke. Jeg vil meget gerne have det hele med.*

Sylvester: *Den er sgu da ved at lægge æg. Den kan du da ikke flytte.*

Denne bid fra interviewet beviser også, hvordan vi forsøgte at få billeder af hverdagen, som den ser ud med 'pyntehøns' og hvad der ellers hører til. Et andet eksempel på ting, som skaber hjem, er hos Niels og Nina, hvor Niels efter mange års venten fik fat i telefonen på billedet herunder. Deres hjem var meget mere minimalistisk indrettet end hos Sybille og Sylvester, men denne 'samtale-station' var der altså blevet plads til på Niels' arbejdsværelse.

Billede 52 'Samtale-station' til udsmykning hos Niels og Nina (NJ2)

Til sidst vil vi pege på to eksempler fra hverdagen med ting og teknologier, som illustrerer hvordan hverdagspraksisser ofte fungerer.

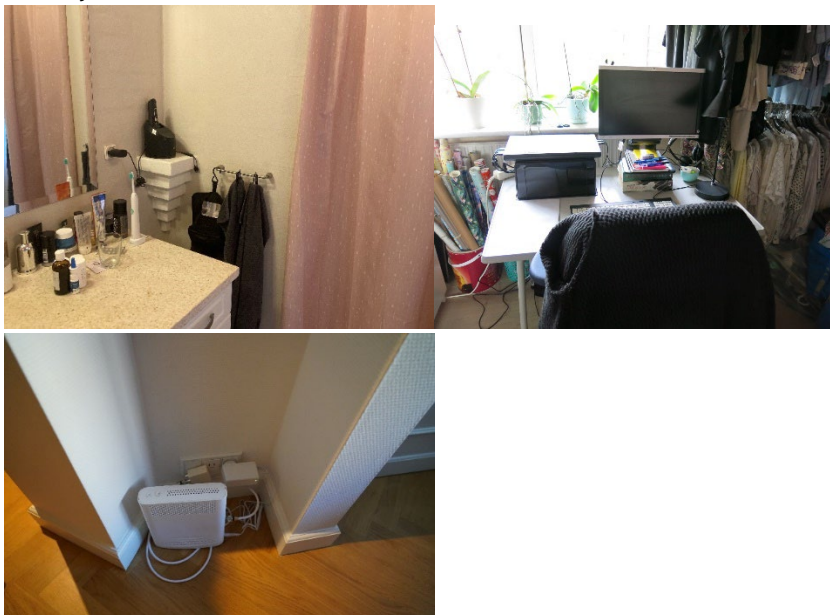

Billede 53-54 Kabelrodekasse hos Noa til venstre (NJ4) og badeværelsesrodekasse hos Michael og Maren til højre (MJ2)

Det første eksempel er omkring rodekasser og dermed også om tilgangen og organisering af elapparater med videre. Billedet ovenfor til venstre er fra Noa i Nordjylland, som viste os en kasse fyldt med ledninger, kabler og stikdåse. Vi fandt lignende kasser i stort set alle hjem, og i de hjem, hvor vi ikke fandt det, så har de måske blot været gemt lidt væk. Billedet ovenfor til højre er fra Michael og Marens badeværelse. I første omgang var Maren tøvende overfor at vi tog billede af hylden, men vi fik lov, og dermed muligheden for at vise lidt af hverdagen og dens ting, som de ser ud, også når det ikke er præsentabelt eller

tiltænkt 'gæster'. Maren fortalte os således også, at hun "[...] faktisk tit [pakker den] væk, når vi får gæster, fordi jeg synes sådan en tandbørste skal bare ikke stå der og fylde. Det ser da træls ud, så ryger den tit ind i skabet".

Det andet eksempel er hvordan ting kan få andre funktioner. Vi fandt ligeledes mange eksempler på det i de fleste hjem, men her har vi vist to eksempler. Til venstre er en udbygning i væggen perfekt til oplader af elapparat, mens arbejdsværelset til højre viser, hvordan bøger kan bruges til at løfte skærmen op, og at 'kontoret' i øvrigt kan kombineres med tøjskab.

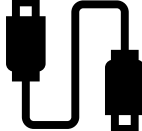

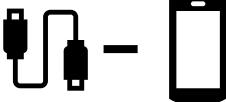
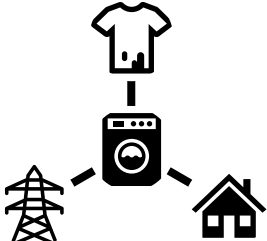
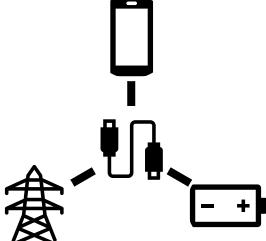
Billede 55-57 Billedet til venstre viser, hvordan udbygning i væggen er perfekt til at stille elapparat til opladning hos Morten og Mette (MJ3), i midten er det arbejdsværelse hos Maren og Michael (MJ2), og til højre er det et indhak hos Sabine (SJ1).

Hos Sabine er der et lille indhak mellem to vægge (billedet til højre), som passer perfekt til modem og tilhørende ledninger.

2.5.6 I sidste ende bliver energifleksibilitet trumfet af komfort og bekvemmelighed

Som vi beskrev i indledningen, så får energifleksibilitet på forbrugssiden stadig større opmærksomhed, særligt i forhold til at sikre bedre energibalancé i energisystemer. I den sammenhæng er det vigtigt, at der bliver taget hensyn til hverdagens ting og teknologiers betydning i hverdagspraksis. Det gælder ikke blot teknologien i sig selv, men altså brugen i praksis, samt relationen til andre teknologier, ting og praksisser.

Dette afsnit har fremhævet tre måder (blandt andre) som materialitet (ting, teknologier og ressourcer) kan betyde noget for energifleksibilitet i hverdagen. Vi refererer til disse som 1) 'indbygget', 2) 'forbundet', og 3) 'udvidet'. Gennem eksempler med vaskemaskine og oplader, samt deres tilhørende hverdagspraksisser, eksemplificerer vi de tre former for materiel energifleksibilitet. Figur 5 viser hvordan 'indbygget' energifleksibilitet handler om selve teknologien og dens mulighed for at skabe energifleksibilitet i den umiddelbare praksis. 'Forbundet' energifleksibilitet handler om, hvordan den fleksibilitet som teknologien (vaskemaskine og oplader) kan levere afhænger af, hvordan den er forbundet til andre ting og teknologier i praksisser. 'Udvidet' energifleksibilitet handler om, hvordan den enkelte teknologis energifleksibilitet skal ses i forhold til ikke blot direkte forbindelser til andre teknologier og ting (fx smartphone, tøj), men også det netværk og de systemer, som leverer strømmen, og dermed også alle de praksisser, som skaber behov og service i de forskellige processer.

<p>1) 'indbygget' materiel energifleksibilitet</p>		
<p>2) 'Forbundet' materiel energifleksibilitet</p>		
<p>3) 'Udvidet' materiel energifleksibilitet</p>		

Figur 5 Tre måder at forstå materialitet (fx ting, teknologier og ressourcer) i forhold til energifleksibilitet. Figurer fra ikon-database i Microsoft PowerPoint.

Baseret på vores undersøgelse ser det imidlertid ud til, at den bekvemmelighed og komfort som forskellige typer af teknologier og ting i hverdagen leverer til praksisser risikerer at overtrumfe samme teknologier og tings evne til at levere energifleksibilitet. Det vil sige, at selvom en vaskemaskine har en timer-funktion, så har den samtidig et kvikprogram, som kan passe bedre til, hvornår og hvordan tøjvask klares i en specifik husstand. Samtidig er en vaskemaskines, eller andre apparater og hvidevarers, funktioner og egenskaber med til at skabe nye forventninger i praksisser, for eksempel i forhold til hvornår tøj er rent, og hvad en komfortabel hverdag er.

Derfor opfordrer vi til at stille spørgsmål ved funktioner og services i forhold til om de skal levere komfort, bekvemmelighed eller fleksibilitet. Såfremt (energi)fleksibilitet skal prioriteres, så kan det være, at der skal skrues ned for den komfort og bekvemmelighed, som de samme apparater leverer, eller den kapacitet, som er tilgængelig igennem forsyning af el.

Måske er det ikke så slemt med lidt ventetid, for eksempel til at telefonen bliver opladt (får en pause), at vi ikke har muligheden for at vaske hele tiden, meget bekvemt, men i stedet samler (nødvendige) vaske til et bestemt tidspunkt, hvor det hele klares uden at forstyrre andre igangværende praksisser. Måske er det fint, at det tager lidt tid at varme et spabad op eller lade en bil op. Måske er det en naturlig 'begrænsning' af den fleksibilitet, som brugen af teknologier, infrastruktur og energiproduktion giver.

Under alle omstændigheder viser dette afsnit, i tråd med internationale studier (Mylan and Southerton, 2017; Shove et al., 2015; Spurling, 2021), hvordan materielle omgivelser former fleksibiliteten af hverdagspraksisser. Med andre ord, ønsker vi at ændre eller forstå fleksibiliteten af hverdagspraksisser, så må vi (også) forstå, hvordan teknologier, infrastrukturer og øvrige materielle omgivelser former og reproducerer hverdagspraksisser. Selvom brug af 'timere' og automatisering er vigtig, så handler det om langt mere end det. Mange eksempler fra dette afsnit understreger hvordan rum, indretning og organisering af ting spiller sammen med teknologiers indbyggede muligheder for 'fleksibelt' forbrug.

3.0 RESPONS PÅ DYNAMISKE ELPRISER

I del 3 af denne rapport undersøger vi responsen på (dynamiske) elpriser. Vi har valgt at gøre dette ud fra tre vinkler. Først fokuserer vi på *elprisprodukter*, dernæst på *elkunder*, gennem blikket fra vores informanter. Som beskrevet i afsnit 1.1, så har der de seneste år kommet et større pres på energiforbrugere for at agere mere aktive og engagerede i forhold til energiforbrug og energiprodukter. Derfor stiller vi først skarpt på tre aspekter af den udvikling for at forstå responsen, eller reaktionen, på dynamiske elpriser.

3.1 ELPRISPRODUKTET (eller hvad mener elforbrugere om deres elprisprodukt?)

3.1.1 Spot, flex ... eller hvad kalder du det?

Dynamiske elpriser har mange navne. I en tidligere rapport gav vi et overblik over betegnelser og definition (Hansen et al., 2021b)³⁰. Blandt de mest populære hos elhandelsselskaberne var noget med 'spot' med reference til spotpriser, som er en gængs omtaleform i branchen. 'Flex' var også populært, som i Norlys Energis produkt FlexEl, der også deler navn med et produkt fra AURA Energi. Derudover blev der også henvist til indkøbspris eller timepris, samt til klimahensyn. Blandt netselskaberne er det dog den mere jordnære betegnelse 'tidsdifferencierede priser', som er den gængse. Derfor var vi interesserede i at få svar fra informanterne på hvad de kalder deres dynamiske elprisprodukt. Det var imidlertid svært at spørge dem uden først at præge dem eller afsløre vores primære betegnelse(r). Alligevel kan vi godt konkludere, at der ikke var én fast betegnelse, og de langt de fleste så undrende på os, når vi stillede spørgsmålet. Det lod til at langt hovedparten af informanterne ikke vidste eller havde tænkt over hvad de skulle kalde deres elprisprodukt. Overordnet set kan der identificeres to former for respons på hvad elforbrugere kalder deres elprisprodukter: 1) den faktuelle og 2) 'ikke svaret' ('jeg kalder det ikke noget'). Den første gruppe er karakteriseret ved at referere til deres elprisprodukt med en faktuel og pragmatisk facon. Nogle elforbrugere kalder deres elprisprodukt det, som elhandelselskabet selv omtaler deres produkt på. For eksempel interviewede vi Noa på 35 år fra Nordjylland, som har SEAS NVEs produkt 'Variabel pris'.

Noa: *Jamen jeg ville nok kalde det dynamiske elpriser. Jeg har ikke en fast aftale i min el i dag, så jeg ville kalde det eller et bedre ord er nok variabel pris så at sige.*

Interviewer: *Og ved du hvad dit produkt hedder?*

³⁰ Se også vores opfordring til at finde fælles definitioner og betegnelser for centrale begreber <https://elforsk.dk/nyheder/projektresultat/hvordan-kan-dynamiske-elpriser-vaere-med-til-sikre-lavere-elforbrug> (16. juni 2021).

Noa: Ja, det tror jeg sådan set bare hedder 'variabel pris' hos

SVE, hvad er det nu de hedder?

Det skal siges, at Noa senere i interviewet får helt styr på navnet på selskabet, og når også hurtigt at rette sig selv. Lignende respons har Nikolaj på 37 år, også fra Nordjylland. Nikolaj siger "jeg kalder det bare timeafregning", mens Morten på 60 år fra Midtjylland udtaler "[j]amen så er flexafregning jo et godt ord i grunden for det". Michael på 51 år fra Midtjylland fortæller "Det er jo FlexEI (...). Ja, jeg kalder det bare det, som det egentlig hedder. Jeg tror det hedder FlexEI". Det er altså en del eksempler, som peger på, at de omtaler deres dynamiske elprisprodukt efter en rationel tankegang, hvor de kalder produktet det, som de synes beskriver produktet bedst eller giver bedst mening for dem. Det er desuden svært at bemærke, hvordan alle disse eksempler kommer fra mandlige informanter, hvor nogle kan øre-prisen på el på fingrene.

Fælles for den anden gruppe af informanter var, at de ikke kaldte eller refererede til dynamiske elprisprodukter på nogen bestemt måde, for de talte ikke med andre om produktet. Derfor var elprisprodukterne ikke en del af informanternes vokabular. Et eksempel på dette er fra vores besøg hos Magne, der er 57 år og bor i Midtjylland. Her kom vi lidt skævt ind i spørgsmålet, da Magne hverken var særligt interesseret i elprodukter eller vidste om han havde et dynamisk elprisprodukt.

Interviewer: Som sagt så handler vores projekt om varierende elpriser og nu lyder det som om du ikke går så meget op i...

Magne: Ikke det ringeste.

Interviewer: Men har du eller kalder du det noget bestemt eller snakker du med andre om det eller hvad bruger du selv af ord for...

Magne: For el?

Interviewer: Ja for den her form?

Magne: Hvad for en form?

Interviewer: Fleksibel afregning? Hvis du overhovedet taler om det?

Magne: Jeg aner ikke. Jamen det jeg jo ikke. Jeg går ikke hen til folk og siger davs du hvordan går det? Er din elregning i orden? Det gør jeg jo ikke.

Samtalen med Magne er både et eksempel på hvordan elprisprodukter kan fremstå ukendte og fremmede for elkunderne af flere forskellige årsager. I Magnes tilfælde er bor han til leje i et hus, hvorfor han ikke selv har været inde over valget af elhandelsselskab eller elprisprodukt. Derudover er samtalen også et tegn på, at Magne finder det uinteressant at tale med andre om elforbrug og elpriser. En del af informanterne deler samme synspunkt, altså at elforbrug og elpriser ikke er noget man som sådan spørger ind til. Et andet eksempel er Mette på 51 år, der bor sammen med Morten på 60 år i Midtjylland. Her er Mette dog noget mere tilbageholdende og siger til os "[a]ltså jeg kalder det ikke så meget. Jeg ved ikke så meget om det" og Sabine på 31 år fra København, der siger "det var bare et eller andet hvor jeg skiftede over [til] ellers siger det mig ingenting og jeg går ikke op i det. Jeg har det bare". Der er også eksempler på hvor forbrugerne starter med at sige, at det

ikke er noget de snakker om, men hvor de ender med at foreslå afregning time for time, som er en meget præcis beskrivelse af produktet, som for Sylvester på 70 år.

Sylvester: *Nej, vi snakker sgu aldrig om det. Det er jo egentlig lige gyldigt [...] Vi kan jo ikke bestemme noget som helst om det der alligevel. Vi kan skifte selskab engang i mellem for at få priserne til at gå op eller ned, men det er sådan set det eneste. Men hvad kalder vi det, vi kalder det her omkring siger man afregning time for time.*

De ovenstående eksempler tyder på, at forbrugerne ikke bruger eller taler om deres elprisprodukter med andre i en sådan grad, at der er behov for en begrebsafklaring. Fordi der ikke er et officielt begreb, som alle energiselskaber bruger og fordi mange af energiselskaber har forskellige betegnelser for produkter, så kan der opstå forvirring omkring produktets navn.

For de af vores informanter, som taler med andre om deres elforbrug og elpriser er det for de fleste elkunder, som har valgt at få solceller og/eller el- eller hybridbil. De informanter har ofte nogle erfaringer i forhold til hvilke elprodukter, der giver bedst mening at have, når man enten har egen elproduktion eller har en bil, der kræver en del mere strøm end en almindelig husholdning.

Interviewer: *(...) Når nu vi har snakket om dynamisk elafregning eller time for timepriser. Var det noget i kunne anbefale til naboer hvis det var? (...)*

Mette: *Vi snakker da jævnligt med... specielt omkring elbil taler vi jo om dem med dem som spørger til elbil og sådan nogle ting. Hvordan gør I det og sådan noget. Og der taler vi da om vores strømforbrug og måden vi afregner på og også det, at vi har et abonnement og at vi får nogle penge tilbage og hvordan passer det ind i resten af strømtingene og sådan noget. Det gør vi da. Så ja. Og fortæller også om, at vi ikke er hos standardleverandøren, men har valgt at gøre noget andet og sådan nogle ting. Det snakker vi også om (...).*

I Mettes og Mortens tilfælde er de i højere grad nødt til at tænke over deres elforbrug og elpriser, fordi de har en elbil, som skal bruge strøm for at kunne køre. Men Mette og Morten har også solceller, hvilket betyder at de kan producere deres egen strøm. På den måde kan man sige at elproduktion og elforbrug spiller en meget synlig rolle i deres husstand, hvorimod at hos mange af de andre informanter uden egen produktion og elbiler er elproduktion og elpriser uhåndgribeligt og spiller derfor en mere usynlig rolle (men vigtig rolle) i deres hverdagsliv.

3.1.2 Timepris, to-delt tariff og fastpris

Oftentimes kan energipriser, energiprodukter og i denne sammenhæng dynamiske (eller fleksible) elpriser være en udfordring for elkunderne at forstå eller relatere til. Derfor valgte vi i samarbejde med Norlys at udarbejde fire forskellige figurer, som illustrerer fire

forskellige potentielle elprisprodukter. Flere af elhandelselskaberne sælger tre ud af fire elprisprodukter, der er vist i de fire figurer. Figurerne er ikke en én-til-én fremvisning af eksisterende produkter, men skal illustrere idealtypiske produkter, som har samme gennemsnitlige pris i løbet af en dag, hvor det så er tidspunktet af forbruget, der bestemmer udgiften til en dags forbrug af el³¹. Disse fire figurer præsenterede vi for vores informanter undervejs i vores interview for at få viden og indsigt i hvilke produkter, der appellerer mest til dem og deres hverdag. Figurerne viser den rene elpris uden afgift og er angivet i øre. Alle figurerne er tænkte eksempler, derfor har informanterne ikke kommenteret på de bestemte pris-øre, men kun på modellernes illustrative prisudvikling. Det samlede elforbrug for informanterne ville altså være det samme i alle de tænkte prismodeller medmindre man skubbede sit elforbrug til tidspunkter hvor strømmen var billigst. Følgende afsnit vil fremhæve centrale udsagn og udtalelser fra informanter om de fire forskellige potentielle elprisprodukter.

3.1.2.1 Timepriser (eller Real-time Pricing)

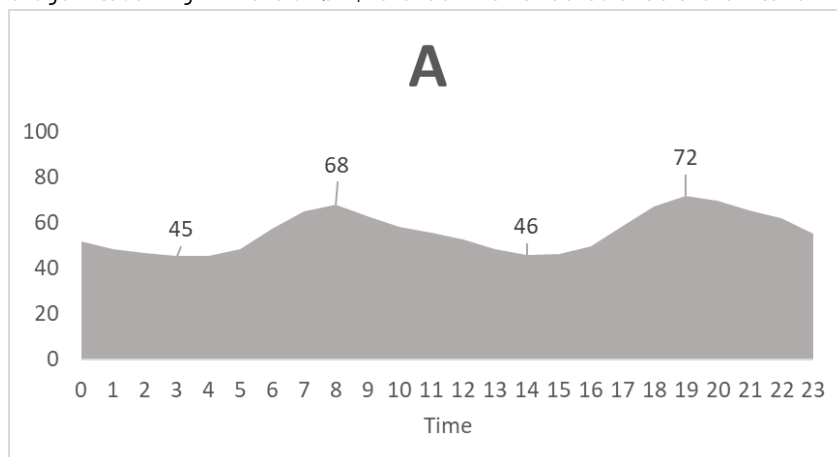
Informanterne i undersøgelsen er blevet rekrutteret på baggrund af deres elprisprodukt. Derfor har alle informanterne bortset fra én person et dynamisk elprisprodukt i deres husholdning, som svarer til det der er illustreret i Figur A, nemlig 'real-time pricing' (RTP), hvor elprisen skifter på timebasis i forhold til engrosprisen på strøm fra Nordpool. Mange informanter i dette studie finder dette produkt fordelagtigt, fordi de oplever et større incitament for at flytte og sprede deres elforbrug udover døgnets timer. Særligt de informanter, som har el- og hybridbiler, lader til at være positive overfor deres dynamiske elprisprodukt, fordi det betyder, at de kan spare penge ved at lade op om natten, hvor elpriserne som oftest er lave. På en måde kan man sige, at det understøtter antagelsen om, at jo større et elforbrug, desto større incitament til at udnytte RTP. Derudover viser vores materiale, at de informanter som er positivt indstillede over for at bruge timere til deres elapparater f.eks. når der skal vaskes tøj, lader til at være mere positive over for RTP. Ifølge Noa fra Nordjylland er der en række fordele, men også tydelige ulemper forbundet med at have et RTP produkt.

Noa: Der er i hvert fald en ulempe i [at] der hvor jeg typisk [...] laver mad eller vasker tøj eller støvsuger for den sags skyld. Det er typisk i det tidsrum fra klokken 17 og fremefter, hvis jeg kigger på min hverdag hvert fald [...] men den model jeg har, at det er der strømmen er dyrest. Det giver også lidt sig selv for folk er kommet hjem fra arbejde og det er der, der er belastning på nettet. Fordelene...ej jeg ved ikke om det er en fordel. Hvis man tager udgangspunkt i den måde jeg har mine ting koblet op på hvor at jeg ikke slukker eller hiver stikket til modemmet hverken, når jeg går i seng eller tager på arbejde. Jamen, så kan vi sige, så betaler jeg hvert fald i formiddags- og middagstimerne en lavere pris for at de bare står og sluger strøm kontra en

³¹ Som vi forklarede i afsnit 3.2, så var der fejl i model C, hvor den gennemsnitlige pris bliver højere end de andres. Det opdagede vi dog først efter interviewene var færdige, og ingen informanter bemærkede det.

model, som er på fast pris. Der er det det samme uanset hvad hvornår.

Som Noa fortæller, er der faste hverdagsrutiner i hans hverdag, som foregår fra kl. 17 og frem, hvor strømmen er dyrest, hvilket er en ulempe ud fra et økonomisk synspunkt. Som han beskriver det, kan det ses som en fordel, at de teknologier, som han har sat til strøm hele døgnet, betaler han mindre for, når han ikke er hjemme. Det er altså en del elapparater i hans husstand (og andres), som bruger strøm hele tiden f.eks. i form af køleskabet og fryseren. Disse elapparater vil formentlig koste mindre, hvis man har et RTP produkt. Et andet eksempel på, hvordan elkunderne responderer på dynamisk elafregning, er fra Sami og Solvej. De har elradiatorer, som den primære varmekilde i deres hus. Derfor har de gjort sig nogle overvejelser ift. at have dynamiske elpriser, som er blevet fremskønnet pga. de stigende elpriser³². For det første mener Sami og Solvej, at det kan give mening at have en fast pris (se figur D) i vinterhalvåret, fordi deres elradiatorer er tændt hele vinteren og derfor forudser de, at det kan blive dyrt og uforudsigeligt med varierende timepriser. For det andet vil ægteparret skifte over til varierende elpriser om sommeren, hvor de bruger væsentligt mindre strøm, fordi de ikke har deres elradiatorer tændt.

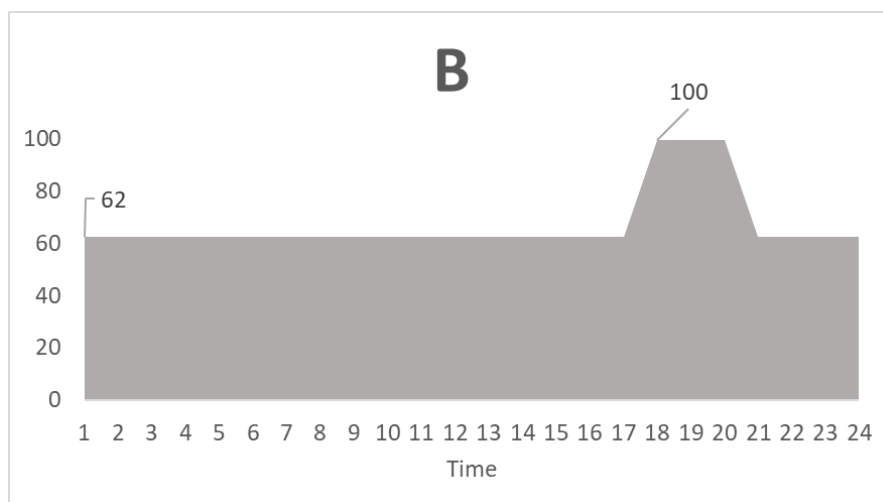
Figur 6 Dagligt prisvariationseksempel baseret på real-time-pricing (RTP), altså hvor prisen skifter time for time i forhold til Nordpool priser

3.1.2.2 Fast pris med højere elpris i spidsbelastningsperiode (Time-of-Use)

Figur B viser en tænkt prismodel, hvor der er fast pris størstedelen af døgnet, men en højere elpris, hvor der er mest pres på elnettet (spidsbelastning), og derfor er prisen væsentligt højere i den periode. Tanken er, at prisen på el uden for spidsbelastningsperioden skal være lidt lavere end hvis man havde fast pris abonnement hele døgnet³³.

³² I efteråret 2021, hvor vi foretog interviews, steg prisen på el meget. Se også baggrundsafsnit.

³³ Som beskrevet tidligere, så har vi lavet en fejl i Figur B, da den gennemsnitlige pris er højere end for de andre figurer. Vi opdagede det dog først efter interviewene, og vi vurderer, at det ikke har påvirket vores informanternes svar, da figurerne blot har været med til at illustrere forskellige prismodeller uden, at vi er gået ned i de forskellige pris-øre.

Figur 7 Dagligt prisvariationseksempel baseret på Time-of-Use (ToU), altså hvor prisen i én bestemt spidsbelastningsperiode er højere end resten af dagen

En mindre del af informanterne finder Figur B relevant og appellerende ift. deres hverdagsrutiner. Informanterne oplever, at prismodellen for Figur B kolliderer med deres hverdag. For nogle af informanterne er bestemte tidsrum på dagen forbundet med en aktivitet, som de finder glæde ved f.eks. madlavning, hvorfor de finder det svært at skubbe deres forbrug til andre tidspunkter. Det gælder for eksempel for Noa. Han er villig til at rykke sin tøjvask (vaskemaskine), tøjtørring (tørretumbler) og støvsugning fra tidsrummet, hvor Figur B angiver at strømmen er dyrest, men ikke når det gælder madlavningen.

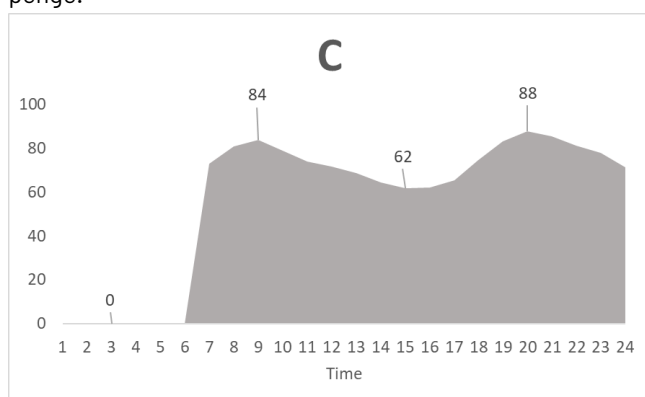
Noa: Hvis vi tager B'eren i hvert fald, der ville jeg nok begynde at tænke over, at jeg ændrede, hvornår jeg bruger min vaskemaskine, og hvornår jeg bruger min tørretumbler. Komfuret nej. Det ville jeg ikke. Også fordi jeg er en person der elsker at lave mad, hvis jeg har nogen at lave mad til. I hverdagen gør jeg som sagt ikke. Aftensmaden det er et stykke rugbrød eller sådan noget, men er min kæreste her og sådan nogle ting og vi synes vi skal have noget godt og spise og sådan noget, så ville jeg ikke bruge to sekunder at tænke over at nu koster det mig måske 50 procent mere i det her tidsrum. Der ville jeg prioritere at få noget godt mad i den sammenhæng og det inkluderer typisk hvert fald for mig at du bruger kogepladerne eller ovnen. Så kan man sige støvsuge og alle sådan nogle ting. Det tror jeg heller ikke for igen at støvsuge det tager måske hvad ti minutter eller et kvarter og sådan noget. Og hvad ville det koste mig? En krone? Det tror jeg ikke engang det ville.

Eksemplet viser også, at selvom det kan være fornuftigt at tidsforskyde elforbrug, er det ikke et økonomisk fornuftigt valg. Noa er en type, som tænker meget økonomisk, og derfor virker det vigtigt for ham, at der er penge at spare ved at flytte vigtige hverdagsrutiner.

Andre informanter finder prismodellen for Figur B relevant, fordi pristypen passer godt med deres arbejdsliv. I Nordjylland bor Nikita og Nicklas. De arbejder begge i restaurationsbranchen, hvilket betyder at deres arbejdstider ofte er fra sen eftermiddag til sen aften, altså i det tidsrum hvor en stor del af befolkningen har fri fra arbejde. Parret er ofte ikke hjemme om eftermiddagen og aftenen, hvor elpriserne som oftest er høje, men til gengæld er de hjemme i de tidsrum, hvor priserne er lavere. Dog skal de nævnes, at Nikita og Nicklas har egen produktion af el fra deres solceller, hvilket kan have betydning for deres udsagn om prismodellen.

3.1.2.3 Gratis elpris om natten og timepriser om dagen (eller RTP kombineret med ToU)

En større del af informanterne finder prisudviklingen for figur C interessant særligt el- og hybridbilssejerne, fordi de ser en stor fordel i at oplade deres bil om natten for at spare penge.

Figur 8 Gratis elpris om natten og Real-Time pricing om dagen.

Figur C findes kun i lille grad på det danske elhandelsmarked. Det skal i denne sammenhæng forstås som et tænkt eksempel, hvor vi ønsker at undersøge, hvad elforbrugere siger til en prismodel, hvor strømmen er gratis om natten, og dermed giver en 'gulerod' til at flytte energiforbrug. Flere af informanterne peger på figur C, som en interessant og tiltalende prismodel, som de godt kunne tænke sig. De informanter, der er særligt interesseret er el- og hybridsejerne samt informanterne med elapparater, som kører over hele døgnet f.eks. en opvarmet spa.

Michael: Men den her [peger på C], den er jo meget interessant, hvis det er gratis fra et til seks. Fordi der kan vi lade bilen og spa'en kører meget om natten... Kunne vi lade om natten her på bilen for eksempel, så kunne vi jo få 1 krone og 88 [øre] tilbage. Så ville vi jo tjene penge på det.

Citatet er et godt eksempel på, hvordan nogle elforbrugere er blevet meget interesseret i elpriser efter, at de har erhvervet sig elapparater, som bruger meget strøm. Udtalelsen fra Michael viser, at han har et indgående kendskab til elpriser, da han hurtigt regner ud, at de ville tjene 1 krone og 88 øre, hvis de havde gratis strøm om natten. Det skal dog siges, at det senere går op fra Michael at det jo blot er elprisen, mens eltariffer, skatter og afgifter stadig udgør en væsentlig udgift.

Fælles for de el- og hybridsejere, som finder figur C tiltalende, er ønsket om at kunne tidsforskyde elforbrug. Det er ikke overraskende, da der i så fald åbenlyst vil være penge at spare. Nikolaj ser figur A og figur C, som interessante, fordi de to prismodeller har et mulighedsrum for at spare penge og gør, at nogle elforbrugere begynder at reflektere over

hvordan man smartere og billigere kan forsyne ens familie med strøm. I Nordjylland hos Nikolaj og hans familie er de begyndt at tænke over, hvordan de kan få tilført billigere strøm og derved gøre en god forretning. Nikolaj fortæller at hans elhandelselskab N1 (han kalder det Norlys i interviewet) har indført en ny vinterspidskogsafgift, som har betydet at Nikolaj er begyndt at overveje solceller og hvordan det eventuelt kan times med udskiftning af nyt tag. Derudover siger Nikolaj; *”[f]ordi det der med at jeg har den samme pris, det gider jeg åbenlyst ikke”*. Samme tankegang har Morten og Mette fra Midtjylland.

Morten: (...) Altså hvis der var meget mere dynamik i det, så ville det få en meget større interesse for vedkommende.

Mette: Så er det jo næsten ligesom at sidde og handle med aktier i bund og grund.

Interviewer: Ja.

Morten: Helt sikkert. Man kan sige motivationsfaktoren er, hvor kan jeg tjene penge. Og ikke for at tjene en krone, men for at tjene ti kroner eller 100 kroner eller 1000 kroner.

Mette: Der hvor det kan betale sig at lægge sin tid i det kan man sige.

Morten: Lige nøjagtigt.

Som det fremgår i citatet, skal det kunne betale sig at lægge tid i at ændre ens forbrug og gå op i hvornår man bruger strøm. Dynamisk eller fleksibel elafregning kan generelt ses som et produkt hvori forbrugeren har et mulighedsrum. Derfor vil produktet i højere grad appellere til, at forbrugerne taget ejerskab og nogle aktive valg ift. elforbrug i modsætning til den faste prismodel, hvor forbrugeren i højere grad bliver passiviseret (oftest efter eget ønske). Men ikke dermed sagt, at man nødvendigvis som elforbruger griber muligheden for at nedjustere ens elforbrug eller begynder at tage stilling til ens elforbrug. Langt de fleste af vores informanter er uinteresserede i deres elforbrug og elpriser også efter, at de har fået fleksibelt elafregning. Senere i rapporten kigger vi på informanterne forskellige interesser i fleksibel elafregning.

For nogle af vores informanter er figur C med gratis strøm om natten helt udelukket, fordi de er utrygge ved at have f.eks. vaskemaskinen kørende, når de sover eller når de er ude, hvis nu apparaterne skulle gå i brand eller andre ubehagelige situationer. Det er situationen hos Niels og Nina i Nordjylland, hvis venner har oplevet at deres hus brændte ned pga. en fejl i vaskemaskinen. Det har gjort stort indtryk på parret fra Nordjylland. Mange af vores informanter er usikre ved at sove imens eller gå fra deres vaskemaskiner og opvaskemaskiner i frygt for, at der udbryder brand enten fordi de kender nogle det er sket for (dog de færreste) eller fordi de har hørt eller læst om det i avisen. Derfor er det paradoksalt, at det er opvaskemaskinen og vaskemaskinen, som på papiret er de elapparater, der med fordel kan skubbes til andre tidspunkter, men som af elforbrugerne opleves som elapparater, der skal ”overvåges” imens de er i gang. Det udfordrer i den grad det fleksible elforbrug.

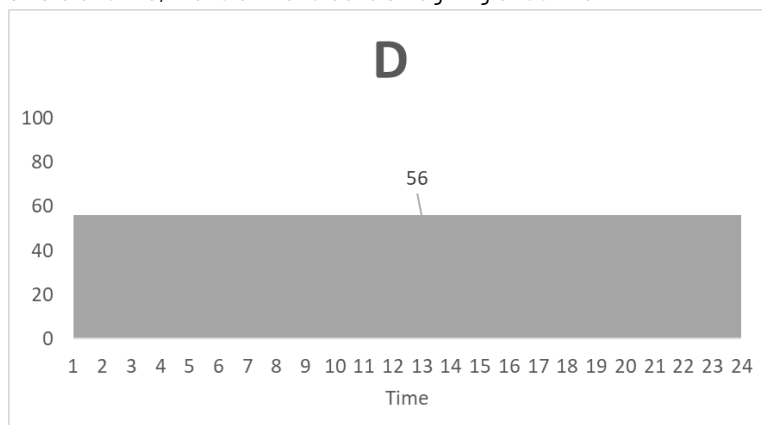
3.1.2.4 Fast pris hele dagen

En række af vores informanter peger på Figur D, altså fast pris modellen, som et tiltalende abonnement. Det gør de fordi de oplever, at de mere dynamiske prismodeller (A, B og C) kræver for meget planlægning og ændring i vaner. Informanterne, der ønsker fast pris tiltales ved, at det er nemt og overskueligt at have en fast prisaf tale, fordi prisen pr. kWh er den samme lige meget hvornår du bruger el. Mange af informanter, som ønsker en fast

prisaftale, kan godt se ideen i, og fordelene ved, en fleksibel, dynamisk elafregning, men stabilitet og nemheden vinder oftest over muligheden for at spare penge eller tænke bæredygtigt. Det er tilfældet hos Sabine, der bor i Storkøbenhavn.

Sabine: *Jeg kan godt se fordele og ulemper, men det bliver for meget planlægning for mig, så den her [figur D] klart. Men jeg kan godt se det her kunne mening netop og kører en masse om natten, men får jeg ikke gjort det, så får jeg glemt det. Så skal jeg alligevel gøre det her, hvor der står meget, så det er bare nemmere og mere overskueligt for mig at vide – det er det samme hele vejen igennem.*

I materialet ses der eksempler på hvor valget af elprisaftale bliver sammenlignet med andre brancher eller betalingsmetoder. For eksempel ytrer Sigurd (og Sara) fra Midtjylland; "(...)[j]eg har det sådan med livrem og seler også med banklån at tingene det skal have en fast pris og det er det vi kører efter". I Sara og Sigurds tilfælde vinder erfaringen, trygheden og deres personlige ønske over muligheden for at spare nogle penge eller ved at tænke på miljøet. Udtalelsen opstiller på mange måder en kendt skelnen, hvor en fast pris-aftale er sikre, mens en fleksibel elafregning er usikker.

Figur 9 Fastprisaftale. Timeprisen er den samme hele døgnet.

Noa fra Nordjylland har reflekteret over om det kunne give mening at skifte elprisaftale, altså at gå fra en fleksibel timeafregning til en fast pris-aftale. Det har han fordi de stigende energipriser udfordrer, at man kan få en større økonomiske gevinst ved at vælge fleksibel elafregning. Derfor overvejer Noa om de kan betale sig at gå over til en fast pris-aftale.

Noa: *Fastpris ligger lige nu, nej det er forkert at sige, for lige nu tror jeg egentlig godt det kan betale sig at gå over på fast pris. Men sidste gang jeg kiggede var det gennemsnitligt en merudgift for mig at køre over på en fast pris-aftale end det var for en variabel pris. Men ja, jeg har ikke kigget i det sidste stykke tid hvert fald. Det skal jeg gerne indrømme om det kan betale sig at komme over på en fastpris aftale nu.*

Ud fra vores interviews tyder det på, at fastpris på el tiltaler kunder ved at være et 'sikkert' valg. Man ved hvad man får, ligesom et banklån med faste renter. Det er til at forstå, og hvis man ikke har et meget højt energibehov, for eksempel ikke har elbil eller elvarme, så er fastpris det 'lette' valg. Blandt vores informanter var dette nok det mest efterspurgte, næstefter ikke at interessere sig for det, og det er vel at mærke blandt en gruppe med dynamiske elprisprodukter (RTP).

3.1.3 Pisk, gulerod, eller livrem og seler?

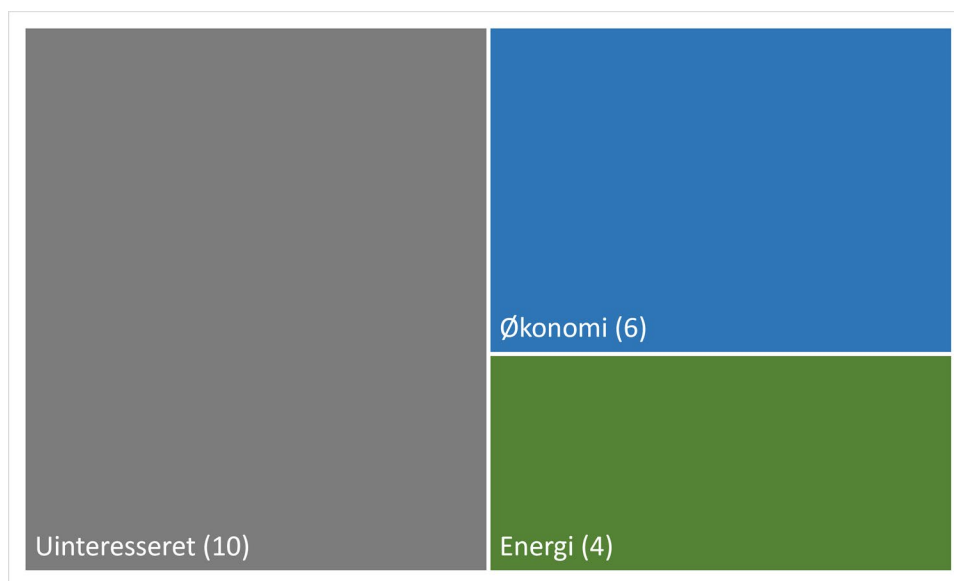
Vi har interviewet 12 husstande med dynamiske elprisprodukter (FlexEl og Variable Priser), og derfor er det interessant, at sproget om 'spot', 'flex' eller bare 'dynamiske' priser ikke er mere grundfæstet i vores undersøgelse. Set fra denne analyse er det imidlertid helt forståeligt. Kunderne (for)bruger deres strøm og lever deres hverdagsliv, og tænker ikke nødvendigvis over deres elprodukt på daglig basis. Samtidig afspejler uklarheden egentligt blot energibranschens egen uklarhed omkring begreber og ord til at beskrive energifleksibilitet og dynamiske elpriser. I de tilfælde, hvor informanterne havde kendskab til dette, så svarede det direkte til deres eget produkt.

En ting er begreber og betegnelser, noget andet er forståelsen af betydningen og formålet med dynamiske priser, og mønstret i deres variation i løbet af en given dag. Her findes samme skelnen mellem de kunder, som ikke skænker det en tanke, og hvis de bliver adspurgt, har tendens til at pege på det 'sikre' valg, som i dette tilfælde var fastprisprodukt, og de kunder, som har sat sig ekstra godt ind i produkterne. Igen er denne skelnen fuld forståelig ud fra konteksten, men det er ikke desto mindre interessant, hvordan denne 'variation' eller 'dynamik' i elpriser kommunikerer og internaliseres, såfremt det er formålet.

3.2 ELKUNDEN (eller hvordan er elkunderne ifølge deres egne beskrivelser?)

Vi er alle elforbrugere, og dermed alle sammen elkunder. At der kommer strøm ud af kontakten, er afgørende for vores *hverdag*. Men for langt de fleste er det dog formentlig ikke *hver dag*, at vi tænker over, at vi er elkunder, og hvordan det nu lige er med afregning af strøm, og hvilket selskab er det nu lige vi har? Det forstyrres selvfølgelig, når endnu et selskab ringer, og spørger, om ikke det er tid til at skifte til et selskab, der næsten bogstaveligt talt lover guld og grønne skove. Eller som det seneste år, hvor prisen på el er steget markant, og medierne har bragt mange historier om det. I dette afsnit går vi tæt på livet som elkunde som forholdet mellem at forbruge el og betale et elhandelselskab for at levere strømmen, og fokuserer på de andre aspekter end blot elprisproduktet.

Når vi stiller skarpt på denne undersøgelses informanter, som individuelle elkunder, så er det oplagt at kategorisere dem ud fra deres primære interesse på elforbrug, og dermed også elforbrugsprodukt. Selvom det egner sig bedre til en kvantitativ undersøgelse, så har vi alligevel gjort forsøget, og denne kategorisering efterlader få overraskelser. Vi identificerer således fire idealtypiske elforbrugertyper, som mange formentlig ville kunne genkende. Vi antog således også, at flere af disse typer ville dukke op, men forklaringen på dem, samt fordelingen mellem dem er værd at dvæle lidt ved. Hvor to af dem er karakteriseret ved deres interesse i enten energi (herunder klima og miljø) og økonomi, så er der en meget klar gruppe, der ikke giver udtryk for nogen interesse i energiforbrug eller elprodukter. På den måde kan kategoriseringen, om ikke andet, kaste et blik på den store gruppe af uinteresserede, som energibranchen er bevidste om, men som alligevel kan gå under radaren, for eksempel i sådanne undersøgelser.

Figur 10 Forskellige elforbrugere ud fra interesse (eller mangel på samme) i elforbrug og elprodukter

De typer, som vi har identificeret, skal forstås som idealtyper. Det vil sige, at vi ikke (nødvendigvis) har sat én informant/individ i én gruppe. I princippet kan informanter tilhøre flere grupper, og overordnet set er formålet at udlede forskellige typer, som afspejler forskelle blandt informanterne. Alligevel har vi forsøgt i figur 10 at illustrere størrelsen på grupperne, og herunder beskriver vi interesserne enkeltvis.

3.2.1 De energibevidste

Vi har valgt at samle interessen for temaerne klima, miljø og energi sammen i kategorien 'energi'. Det skyldes, at disse ofte overlapper og kan være svære at skelne mellem i informanternes fortællinger om dette. Tilsammen beskriver det en bevidsthed omkring 'aftrykket' af at (for)bruge energi i hverdagen.

Det er en mindre del af informanterne som fremhæver dette tema, som en interesse eller baggrund for daglige praksisser eller valg af elprisprodukt. For den del af vores informanter, hvor klimaet er en af deres primære motivationer for at forskyde deres forbrug, er de generelt meget bevidste om deres klimaaftryk i mange andre henseende end kun ifm. deres elforbrug. I nedenstående eksempel kommer dette ved et spørgsmål om hvorvidt Nikolaj (og Nikoline) fra Nordjylland involverer deres børn i, hvorfor de som forældre har interesse i at forskyde deres elforbrug.

Interviewer: Så det er ikke noget I involverer børnene i så meget, det her med at forskyde...

Nikolaj: Nej, ikke andet end at fortælle at i dag, der vasker vi så lidt senere eller lidt tidligere. Så der bliver fortalt om, at der er billigere strøm der. Det er ikke sådan...

Interviewer: Er det noget de interesserer sig for? Når I fortæller det?

Nikolaj: Ja, altså de synes, de er jo... bevidste om, [at] der er noget med noget 'klimating'. Fordi det fylder. Og når vi snakker om, at der er nogle ting, vi skal gøre for at passe på ting, og der

er en grund til at vi ikke bare skifter vores bil ud, eller der er... vores bil holder i indkørslen, fordi vi ikke bruger den. Så skal vi ikke have en ny bil (griner). Men vi har den til når vi... til weekenden. Og skal noget. Og vi prøver at sådan... der med haven tænker jeg, prøver at være lidt selvforsynende, altså vi prøver at dyrke noget vi selv kan spise også. Udover det ser fint ud, så kunne det også være hyggeligt at... at gøre det. Så vi prøver at få noget bevidsthed ind i deres hoveder om at... at hvad vi også bruger af penge, er også med til at have nogle effekter på andre ting. Så der er ting vi ikke gør. Og der er ting vi gør.

Citatet tyder også på, at i valget om at forskyde ens elforbrug ligger der også en iboende behov for at forklare ens børn, hvorfor man forskyder sin vask til tidligere eller senere. Det er der formentlig behov for, fordi der er en kollektiv vane om, at man vasker, når man har muligheden for det, f.eks. ofte når familierne kommer hjem fra deres arbejde og aktiviteter.

Et andet eksempel er fra Solvej og Sami i Nordsjælland, hvor klimaet også er en stærk motivationsfaktor i forhold til, hvorfor de helt er holdt med at bruge tørretumbler til tørring af deres tøj. Parret lufter primært deres tøj udendørs hele året både pga. klimaet, men også på grund af et sanseligt behov for at tøjet dufter af frisk luft.

Et tredje eksempel handler om hvordan klima og miljø kan være en motivation for valget af dynamiske elpriser. Svend og Signe fra København fortæller, at de er meget bevidste om deres el- og varmemeforbrug og lægger vægt på, at de er opdraget til at spare på varme og vand. Parret har tidligere i deres liv gået til spejder, og de refererer ofte til deres tid som spejdere, og hvordan de derigennem har fået en 'spejder-mentalitet', som har medført, at det for dem er helt naturligt at mindske deres elforbrug. Dog fortæller Svend og Signe også om deres glæde ved at rejse ud i verden og besøge anderledes kulturer, hvorfor de altså også flyver en del. Derfor opstår der et paradoks i deres principper om klima og forskydning af elforbrug, når de også fortæller om deres flyrejser. Eksemplet kan være et tegn på, at selvom man har en interesse eller motivation for at være opmærksom på klimaet og miljøet, kan det være svært at gå på kompromis med nogle af de glæder, som man har haft, men som vi i dag er blevet klogere på, koster dyrt på CO₂-regnskabet.

3.2.2 De økonomiske

For en tredjedel af vores informanter fremstår *økonomi* som den primære interesse og motivation for at vælge et dynamisk elprisprodukt. Fælles for mange af de informanter, hvis interesse primært er økonomisk, oplever vi, at de har undersøgt og sat sig meget ind i elpriserne og abonnementer i en sådan grad, at de kan fortælle os om hvad de præcist spare i kroner og øre. Det virker endvidere gennemgående, at de informanter som var meget optaget af økonomiske forhold, også virkede til at være det i forhold til andre forbrug, for eksempel valg af bil.

Hos Nina og Niels i Nordjylland har økonomi ikke været altdominerende i forhold til beslutning om at få et dynamisk elprisprodukt, men deres overvejelser tyder på, at spare alligevel har haft en betydning.

Interviewer: Det jeg fisker lidt efter, var om det stadig var motiveret lidt af det faglige - det interessante i el og elforbrug eller om det mere var det økonomiske, der var det nysgerrige?

Nina: *Ej. det tror jeg ikke. Det tror jeg ikke du havde, altså både ... altså man kan jo aldrig sige aldrig, fordi der er jo ikke nogen der ikke vil spare vel, hvor man kan spare. I er kommet til to jyder, ikke også, altså vi vil jo spare, og det sætter vi jo pris på, men det var ikke økonomisk på den måde.*

Niels: *Nej fordi...*

Nina: *Det var ikke om vi sparede 50 kroner eller hvor meget det nu kostede. Nej, det vil jeg ikke sige.*

Niels: *Det er sådan en kombination af flere ting. Også fordi at man kan sige, at når man ser på elpriserne, så ved vi også godt, at det der er at spare, det ligger omkring fra nul til 60 til 80 øre, ikke også jo, når vi snakker om den pris vi har sparet i forhold til det. Det er så lille en margin ift. elprisen generelt, hvis elprisen er 2,5 krone, så ligger det måske 20-30 kroner man kan spare på en kilowatt hvis det var sådan, ikke også.*

Udover at eksempel giver indblik i hvordan Nina og Niels har sat sig ind i de økonomiske mulige gevinster ved at skifte til dynamisk elpris, så fremgår det også af samtalen, at det der kan spares ved at flytte elforbruget ifølge Nina og Niels er for lille en margin til, at det giver mening i det store billede. På den måde viser interviewet på den ene side, hvordan økonomisk fornuft ('vi vil jo [gerne] spare') fremstår vigtig for retfærdiggørelse eller begrundelsen for et valg. Det ligger på en måde til forbrugspraksissen, at det er fornuftigt at spare, hvor man kan. Derfor behøver det ikke være afgørende for valget, men stadig være nødvendigt med en eller anden form for økonomisk fornuft i forbrugsvalget. Det så vi ved flere af husstandene i undersøgelsen. På den anden side viser dette interview, hvordan Niels hurtigt kan regne på hvor meget man mere eller mindre præcist vil kunne spare. Sabine, som bor alene i København, erkender at hendes prioriteringsrækkefølge i forhold til dynamiske elpriser er; "[...] økonomi først og så bæredygtighed, og så den teknologiske del til sidst". Hun fortæller løbende i interviewet, at hun tænker det er 'marginalt', hvad hun kan spare, og derfor har hun ikke tænkt sig at ændre sine vaner for de små penge, der formentlig er at spare. Dette giver en tredje måde at økonomiske overvejelser indgår i forbrugspraksissen; nemlig ved at oplevelsen eller opfattelsen af om der er noget at spare eller tjene er lille eller stor. I forhold til at regne så præcist som muligt i kroner og øre, så er forestillingen om, hvad en sådan beregning vil give betydningsfuld. Det er ikke fordi det ene nødvendigvis er mere økonomisk fornuftigt end det andet. Forbrugere står overfor enormt mange forbrugsvalg, og mange af disse er måske ikke 'valg' i gængs forstand, men snarere handlinger, som udføres per automatik (se afsnit 1.2.1). Disse handlinger kan således være styret af et meningselement, såsom 'at der er noget at spare/tjene' eller 'det er (økonomisk) fornuftigt at handle sådan'. I vores undersøgelse har vi kun med relativt ressourcestærke husstande at gøre. Vi spurgte ikke til indkomst eller økonomisk råderum, men vi antager alligevel, at vi for eksempel ikke snakkede med nogle økonomisk fattige husstande. Økonomiske forhold spiller sammen med 'hvad der giver mening' i en given forbrugspraksis (se afsnit 1.2.5), og således er økonomisk fornuft kun et af flere styrende pejlemærker i en praksis. Ved nogle fylder det så mere end hos andre, men altså generelt virker det økonomisk fornuftige valg at være vigtig for retfærdiggørelsen af et 'forbrugsvalg' eller handling.

Et godt eksempel på, hvordan økonomisk fornuft kan fungere side om side med noget, som informanterne selv anerkender er økonomisk ufornuftigt, finder vi hos Michael og Marlen. De er klart motiveret af økonomiske årsager til at undersøge forskellige elpriser og elprodukter, men har samtidig valgt at have et strømslugende spabad i haven. Hos dem spiller de to ønsker tæt sammen, fordi ønsket om komforten ved et spabad tilskynder til at undersøge en fornuftig økonomisk løsning, som igen måske er med til at retfærdiggøre valget af komfort.

Michael: *Jamen, det begyndte jo at interessere mig en lille smule, da vi fik spa'en, med strømpriser. Ellers så har vi haft et forbrug, der har været meget lavt. På omkring 2.600 kilowatt om året. Og så tænker jeg, så ringer vi til elfirmaerne. Jamen, jeg vil godt have noget rabat, og jeg vil godt have noget. Og så siger de jamen FlexEl, det er jo det gode. Så kan vi jo, altså nu har jeg jo sådan, at jeg kan gå ind på computeren eller telefonen, og se hvad priserne er lige nu altså ... strømmen lige nu. Der er lavet en kurve. Der er nok lige kommet en for i morgen hvordan kurven den ser ud der. Og så kan vi jo egentlig planlægge vores elforbrug efter at bilen ... den sætter vi til at lade om eftermiddagen eller så om aften. Klokken et om natten, der starter bilen med at lade derude, hvis vi har sat stikket i. Og så bliver den ladet op i mellem et og fem hvor strømmen er billigst. Altså, hvis vi havde brug for at lade nu, så havde vi også gjort det. Det havde kostet os lidt mere, men altså det betyder jo ikke så meget, men jeg ved ikke hvor meget på et år. Så sparer vi jo lidt. Og spa'en den kører, når den har brug for det - hele døgnet. Så den tænker ikke på priserne.*

Billede 58 Michael og Marens spabad i haven i overdækket tilstand (MJ2)

Hos Maren og Michael bliver spabadet prioriteret over andre forbrug, og er dermed et godt bevis på hvordan økonomi er altså uden tvivl en vigtig faktor både hvad angår valg af elprisprodukter og daglige praksisser, men formentlig fungerer 'økonomisk fornuft' også ofte som en form for retfærdiggørelse af forskellige forbrugsvalg og -handlinger. På den måde giver det en oplevelse af 'fornuft' og 'mening', som kan være vigtig i en given praksis.

3.2.3 De uinteresserede

I interviewene spurgte vi ind til forskellen mellem overvejelser i forhold til miljø, energi, klima, og økonomi, og vi kunne nok have spurgt til meget andet, men det var det uinteresserede perspektiv, som fyldte mest. Generelt viste det empiriske materiale mange eksempler på informanter, der har undskyldende adfærd, når vi taler med dem om elforbrug. De fleste gav udtryk for, at de burde bruge noget mindre energi eller flytte deres elforbrug til tidspunkter, hvor strømmen er billigst, eller i det mindste interessere sig mere for energiforbrug. Vores metode bærer nok meget af forklaringen på dette, da vi jo netop besøger dem for at snakke med dem om emner relateret til energiforbrug, og vi kan heller ikke sige os fri for, at vores gruppe af informanter samlet set var en smule mere optaget af elpriser og elforbrug end den gennemsnitlige dansker. Derfor var vi også tilfredse med at have en relativt stor gruppe af 'uinteresserede' informanter, for vi finder det vigtigt at belyse det perspektiv. Der kan være mange fornuftige og forståelige grunde til ikke at interessere sig for energi. En af dem er at dele det op imellem hinanden indenfor husstanden. I Midtjylland hos Maren og Michael var dette tilfældet.

Maren: *Jamen, jeg forholder mig jo ikke særlig meget til det [dynamiske elpriser], som jeg siger, ikke også, men jeg kan da godt se at i forhold til, at vi har fået noget mere strømforbrug, efter vi har fået elbil, og vi har fået spa'en derude. Så skal man da kigge mere på, hvornår det er billigst at lade. Helt sikkert, men altså jeg interesserer ... altså, som jeg siger, jeg stoler bare på, at det klarer Michael. Det kigger han jo på, så jeg forholder mig faktisk ikke til det.*

Marens udtalelse indikerer, at der kan være flere årsager til, at hun ikke er interesseret i dynamiske elpriser. For det første fortæller Maren, at det er fordi det ikke interesserer hende. For det andet er det noget de har aftalt, at Michael tager sig af. Derudover er det interessant, hvordan Maren undskylder hendes manglende interesse for billige elpriser. At producere el selv (såkaldte 'energiprosumers'), for eksempel via et solcelleanlæg, bliver ofte set som noget der i sig selv kan 'engagere' elforbrugere (se afsnit 1.2.4 for mere om det). Men i Niklas' tilfælde har deres solcelleanlægs elproduktion, at han går mindre op i elforbrug. Dette er i øvrigt også velkendt fra tidligere studier (Hansen et al., 2019)

Nikita: *Altså efter vi selv producerer [el], så betyder det ikke så meget for mig. Altså det gør det ikke. Dengang vi selv betalte alt, der gik jeg mere op i at få slukket lyset og sluk nu computeren, hvis du ikke bruger den og sådan nogle ting. Men altså på det område er jeg blevet lidt doven, hvis man kan sige det sådan. Altså for vi kommer jo ikke af med pengene som sådan.*

Det skal tilføjes at Nikita (og Nicklas) har købt huset med solcelleanlægget, og derfor ikke selv investeret i anlægget, hvilket kan have betydning for, hvilken betydning det får for husstanden (Hansen et al., 2022).

Andre informanter er uinteresserede i elforbrug og elpriser, fordi de oplever at interessen kræver for meget af dem, når de har fri. Sara, der bor med sin mand på Midsjtjylland, har til dagligt et kontorjob, hvilket betyder, at hun bruger mange timer ved sin computer i løbet af dagen.

Interviewer: (...) Kendte du til det [variabel pris] Sara?

Sara: *Nej, jeg må indrømme det interesserer mig absolut ingenting, så det er ikke noget jeg sidder og nørder i og kigger i eller undersøger. Jeg har en hverdag hvor jeg synes jeg sidder og taster rigeligt i forvejen, så jeg sidder ikke og bruger min tid, når jeg er hjemme på computer eller telefon eller noget som helst på alle mulige mærkelige ting og sager. Det gør jeg simpelthen ikke.*

Saras udtalelse indikerer at elforbrug og elpriser for hendes vedkommende ikke er værd at bruge sin tid på, når hun kommer hjem. Der er altså mange årsager til, at elforbrugere er uinteresserede i deres elforbrug og elpriser, og vi fandt elementer af manglende interesse i stort set alle interviews.

3.3 ELHANDELSSELSKABET (eller hvad mener elforbrugere om elhandelsselskaberne?)

At være elkunde er en nødvendighed for alle husstande, der har apparater, som skal bruge el for at kunne fungere f.eks. køleskabet. Derfor vil der være mange forbrugere, som har erfaringer med at være tilknyttet et elhandelsselskab, fordi det kræves at man finder et elhandelsselskab, der kan levere ens strøm til hjemmet eller ens arbejdsplads. Men hvordan opleves livet som elkunde?

Størstedelen af vores informanter har erfaringer med forskellige elhandelsselskaber. For det første fordi informanterne, som tidligere beskrevet, er rekrutteret på grund af deres elprisprodukt, hvorfor vi antager at nogle af informanterne har taget et aktivt valg om at

skifte elprisprodukt til variable elpriser. Dog er der en del af vores informanter, som ikke viste, at de havde et dynamisk elprisprodukt, fordi de ikke aktivt selv havde valgt det. For det andet har vi forsøgt at rekruttere informanter i forskellige aldersgrupper, men størstedelen af vores informanter er i den midaldrende generation, hvorfor de fleste har en del erfaring med elhandelselskaber.

3.3.1 Elhandelsselskabet: 'Gebyrgribene', 'en jungle' og 'som at tro på julemanden'

Titlen til dette afsnit gør det tydeligt, at elkunders beskrivelse af elhandelsselskaber kan være mindre flatterende. Flere informanter fandt elhandelsselskabernes produkter uigenemskuelige og var direkte mistroiske overfor dem. For eksempel oplever Svend og Signe som bor i København, at de gerne vil flytte deres forbrug til tidspunkter, hvor der er mest klimavenlig strøm, og hvor det også er billigere, men de kan ikke gennemskue hvad strømmen består af og finde frem til hvornår, det er billigst.

Svend: *Jamen, vi aner ikke jo ikke, om det er billigere.*

Signe: *Vi kan ikke se, om det er grøn energi. Det er det, jeg siger, det kan du ikke se på stikkontakten, om det er kul, eller det er grøn energi.*

Interviewer: *Men hvis I fik en adgang til at se det, så i ligesom kunne se, okay på den her periode af dagen, der er der grøn energi. Kunne I så finde på at ...?*

Signe: *Ja, selvfølgelig. Det er jo noget, vi går op i på den måde. Det er derfor jeg siger, at det er lidt ligesom at sige; tror du på julemanden eller et eller andet ikke. De kan jo bilde os hvad som helst ind. Vi kender det jo med affaldssortering og andet, hvor det pludselig viser sig, at det ender i et eller andet land i stedet for. Uhh, her vi gået og sorteret med syv skraldespande for at tingene skal være i orden, så bliver man sådan lidt bitter ikke. (...) Jeg tror det er så indgroet i os med, at man tænker sig om. Men man føler sig også lidt snydt fordi man ikke kan gennemskue alt det der.*

Eksemplet her siger måske noget mere interessant om tiltroen til energiselskaberne, og fordi affaldssortering også bliver flettet ind i det, så kan det tyde på, at kunder ikke nødvendigvis skelner mellem om det er kommunen eller et selskab, som leverer en service. Det kan også ses som et eksempel på en informationskløft, der er, men særligt har været mellem forbrugerne og elhandelsselskaberne. Det skal nemlig for god ordens skyld nævnes, at stadigt flere af elhandelsselskaberne apps tilbyder denne mulighed for at se hvad energien er produceret af på et bestemt tidspunkt, samt giver mulighed for at kunder kan følge med i deres elforbrug og prisudviklingen. Lignende apps, som er uafhængige af elhandelsselskaberne findes også på markedet.

Men citatet antyder fortsat udfordringen med at sikre gennemskuelighed og gennemsigtighed hos forbrugerne, så de ikke føler sig sårbare og snydt. Samtalen med Svend og Signe fortsætter herunder:

Interviewer: *Så det er måske også et spørgsmål om gennemsigtighed?*

Signe: Ja, hvis de ville være ærlige og ligesom sige ting. Ja vi har perioder, hvor vi er nødt til at få strøm fra Sverige, for eksempel, og alle de der ting, som vi jo godt ved sker og så noget bytten rundt med ting og sager. Og så er ærlige om det, i stedet for at det er sådan noget gemt inde under, ligesom også med bankerne, så er det et tillæg og alt mulig andet. Vi er så og så billige med alle de her ting. Nårh okay, så kommer der lige 27 ekstra gebyrer.

Svend: Ja, eller også kommer der lige ... hver gang du sender en opkrævning ud, kommer der lige et gebyr på, på halvanden hundrede kroner.

(...)

Svend: Gebyrgribene som jeg kalder det, ikke.

Interviewer: Gebyrgribene?

Signe: Det er jo sådan nogle ting, som jeg synes, der gør, at jeg bliver lidt bitter, når man selv prøver at spare på tingene, at man så ikke har nogen chance for netop som du siger; jamen hvis jeg nu ved, at der er grøn energi klokken syv om aften, jamen, så ville [jeg] da gå næsten fra min aftensmad for at sætte vaskemaskinen over eller et og andet. Men det ved jeg ikke.

Interviewer: Så I ville være klar til at gøre det, hvis der var klarhed omkring hvordan og hvornår?

Signe: Ja, hvis vi var sikre på, at det var rigtigt. Og ikke bare nogle der prøvede at bilde os julehistorien ind, ikke.

Svend: Og når du så regner ud, [hvor]når året er gået, så har du givet 2.000 kroner mere for det.

Svend og Signe oplever, at elhandelselskaberne skjuler noget for dem som forbrugere, hvilket for dem til at blive mistroiske og usikre på om elhandelselskaberne er oprigtige. Parret oplever en meningsløshed og bitterhed ved, at de gør hvad de kan for at spare på strømmen, mens dårlige mediehistorier dukker op samt flere gebyrer, hvilket udfordrer deres tillid til elhandelselskaberne. Signe og Svends historier står frem i denne sammenhæng, og selvom det måske ikke repræsenterer alle vores informanter, eller den gennemsnitlige dansker, så kan vi godt spore samme elementer om mangel på gennemsigtighed eller tillid i flere interviews. Hos Nikolaj fra Nordjylland har det været afgørende for valg af elhandelselskab. De tilbød således en profil, hvor man har adgang til ens egne data og kan følge ens forbrug. I øvrigt beskriver han i sin gennemgang af elhandelselskaber, markedet 'jungle', "[...] fordi de forskellige eludbydere er virkelig komplekse omkring, hvad [man] betaler [for]".

Hvis synet på elhandelsselskaberne ikke er unik for Svend, så er hans alternative tilgang til telefonsælgerne måske.

Svend: *Jeg vil sige, det er lidt rodet med de elpriser for at sige det rent ud sagt. Jeg bliver altid så glad, når nogle ringer og siger; du betaler for meget el. Nårh ja du har betalt 550 kroner for meget i el. Når det er fint. Bare send pengene. Jamen ... Jamen, men du siger, jeg har betalt for meget, hvorfor sender du så ikke pengene til. Jamen, hvor ringer du fra spørger jeg. Jamen, han ringer så fra et andet selskab. Jamen, hvorfor fanden siger du så ikke det med det samme. Og hvorfra ved du, at jeg har betalt 550 kroner for meget i strøm? Ja, æh ...øh. Ved du hvad; 'ring til en anden' siger jeg så. Det er også, det jeg siger. Det er efterhånden blevet sådan, at du får fast næsten ugentlige opringninger. Det er lidt irriterende for at sige det rent ud sagt.*

For at blive i den muntre tone fra Svends udsagn, så kan man sige, at han som elkunde nok heller ikke er tillidsvækkende. Men hvad der er mere væsentligt er, at dette er den kontakt til elhandel, som mange kunder oplever, og det virker i hvert fald ikke til at tiltale en potentiel ny kunde som Svend.

Et andet sted el kunderne møder elhandelsselskaberne er igennem medierne. Sylvester mener ikke selv han er dygtig nok til systematisk at følge med i elpriser, men han beskriver, hvordan han tilfældigt kan støde på noget i pressen.

Sylvester: *Der har været nogle sager med firmaer fra Nordjylland, som ikke har haft rent mel i posen. Jamen, når man føler det er sådan noget, så er det klart, så skifter man, hvis man har været med i et af deres systemer jo.*

Nyhedshistorien, som Sylvester henviser til, er formentlig relativt ny, og derfor lettere at huske. Alligevel kan det godt tænkes, at sådanne historie er med til at skabe et dårligere ry på længere sigt også.

Også Noa fra Nordjylland er stødt på dårlig omtale på Facebook, hvor elselskaber er blevet beskrevet som "meget aggressive", der "ringer hele tiden". Han har imidlertid ikke selv oplevet noget, og har heller ikke undersøgt det nærmere.

3.3.2 Elforbrugeren: Aktive, prisbevidste eller ligeglade

I afsnit 1.1 beskrev vi også, hvordan den aktive og engagerede elforbruger bliver mere efterspurgt af energibranchen. Aktive elforbrugere kan bruges som betegnelse for forbrugere, som gør brug af forskellige apps og andre tekniske apparater, samt forbrugere, der aktivt henvender sig til elhandelselskaberne for at få en bedre pris på deres elpris aftaler. Flere elhandelsselskaber har således udviklet digitale apps, hvor forbrugerne kan følge med i elprisudviklingen i løbet af døgnet, se deres elforbrug, se deres regninger, få gode tips og tricks til at minimere ens forbrug og meget mere. Det fandt vi også eksempler på brug af i vores interviews.

Michael fra Midtjylland kan godt betegnes som en aktiv elforbruger. Han følger elprisens udvikling via sit elhandelsselskabs app (se billede 59), og han giver gerne en fyldig beskrivelse af prisudviklingen.

Interviewer: *Er du inde og kigge hver dag så?*

Michael: *Ja, lige i starten her er jeg. Nu interesserer det mig*

lige lidt, og det irriterer mig lidt, for elprisen er rimelig dyr lige pt. Altså klokken seks-syv om morgen, der ligger den ... det er den dyreste i dag. [...] Hvis jeg bruger strømmen klokken seks om morgen hvorimod at hvis jeg så om natten. Det jo så her fra klokken et, hvor jeg lader (bilen). Der er jo stor forskel på, om jeg lader bilen der eller omkring middagstid. [...] Og priserne i morgen de ser sådan der ud i løbet af døgnet (viser app som på billedet).

Billede 59 Michael viser priskurven fra Norlys' app på sin telefon (MJ2)

Citatet indikerer at Michael aktivt bruger sin app til at følge elprisens udvikling. I Michaels tilfælde ligger der også en undertone af irritation over at energipriserne stiger, hvilket formentlig har været drivkræften for at begynde at interessere sig for elpriserne op og nedture i løbet af dagen. Vi spurgte ham til hvad han kan bruge det til, at han følger priserne så nøje.

Michael: Fordi så kan jeg jo lære, at når jeg så kommer hjem, så [er] det måske dumt at sætte den [bilen] til at lade nu.

Herefter følger endnu en beskrivelse af de mønstre i elprisen, som Michael forsøger at få til at passe med hans daglige opladningspraksis. Disse udsnit af interviewet er dog nok til at understrege, at app er et godt værktøj for Michael. Den hjælper ham således med at lære, hvornår det giver bedst mening at oplade, i parrets tilfælde, deres hybridbil. At Michael kan fortælle os præcist, hvad de får refunderet på grund af deres fordelagtige ladeabonnement, indikerer at Michael har en stor indsigt og viden om deres elforbrug og elprisudviklingen. Citatet er også et tegn på at Michael finder den dynamiske elprisaf tale som en relevant og økonomisk god elprisaf tale.

En del af informanterne fortæller, at de af og til skifter elhandelsselskab i et forsøg på at sænke deres udgifter til el ved at få en bedre aftale. Nogle elhandelsselskaber lokker med billig strømpriser, præmier og diverse nedslag i prisen de første par måneder, hvilket appellerer til nogle af vores informanter. Som Sylvester fra Sønderjylland udtaler:

Sylvester: (...) Det er sundt at skifte engang i mellem.

Interviewer: Ja, hvordan kan det være?

Sylvester: *Jamen, hvis du kan spare noget. Hvis du læser om at nogle firmaer de snyder folk med det ene og det andet også er strømmen for dyr i det selskab. Jamen det påvirker mig. Jeg vil tjene de penge jeg kan tjene, hvis jeg har mulighed for selv at påvirke det.*

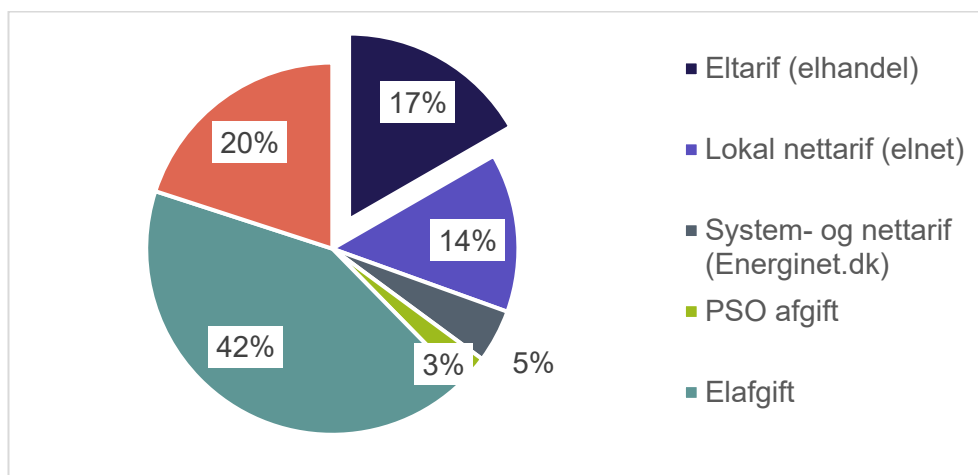
Hvis man som forbruger, gerne vil spare penge, er man nødt til selv at gøre noget aktivt. For eksempel at henvende sig direkte til elhandelselskaberne. Som det fremgår i citatet, er Sylvesters proaktive tilgang, til at se om han kan spare penge, tilskyndet af dårlige medieomtale af energiselskaber og deres elprisprodukter.

Niels følger også regelmæssigt med i hvad der sker blandt elhandelselskaberne.

Niels: *Så var jeg inde på Norlys hjemmeside her den anden dag, eller jeg fik en nyhedsmail netop omkring forbrug i forhold til el-biler og sådan, så jeg følger stadig med, men det jeg så tænker lidt omkring, hvad hedder det...elselskaber i forhold til netop det her med også at sælge strømmen, ikke også jo, så skulle man måske have et eller andet produkt, som måske tilgodeser almindelig forbruger, som måske kun har en elbil, fordi dem som har solcelleanlæg eller dem som har varmepumper, de får jo refunderet kroner...masser af kroner. Det gør vi jo ikke, fordi vi har jo ikke noget vi kan trække fra. Jeg kan jo ikke sætte nogle solcelleanlæg på loftet her. Det bliver svært. Det kunne jeg måske godt gøre på et tidspunkt, men det kræver virkelig noget bearbejde for at overtale folk til, at det er en god ide.*

Niels understreger her, at han er en engageret elforbruger. Ikke nok med at han følger med i, om der er kommet nye gode produkter på markedet, så har han også gjort sig tanker om, hvordan selskaberne kan målrette deres produkter mere efter 'almindelige' kunder, og han kommer med forslag til det. Hvis repræsentanter fra elselskaber følger med, så er de gode råd hermed givet videre.

I tråd med de ovenstående beskrivelser, så kommenterede flere informanter kommenterede på selve elregningen, der fremstår svær at forstå. Når vi præsenterer vores forskning om danskernes elforbrug i udlandet, så er vi da også ofte nødt til at starte med figuren herunder, som blandt andet viser, at eltariffen, altså en del af betalingen for en kWh, som ender hos elhandelselskabet er 17%. Det vil sige, at det er cirka deromkring. For selvom denne figur har til formål at forenkle elregningen, så er den allerede upræcis i forhold til da vi beregnede den, og måske har forholdene igen ændret sig, inden du læser dette. Derfor er det vigtigste at få med herfra, at 1) vi godt tør fastslå at den danske elregning er kompleks, og 2) at den del, der vedrører elhandelselskaberne ligger omkring 20%, som en tommelfingerregel.

Figur 11 Fordeling af poster på en gennemsnitlig elregning. Kilde: Forsyningstilsynet og (A. R. Hansen, Trotta, Thybo, et al., 2021).

Tidligere fortalte Svend om hans frustrationer i forhold til elhandelsselskaberne, men det gælder også elregningen.

Svend: Men det der er lige så irriterende (som at elselskaber ringer) [...] jeg kan ikke rigtig komme ind på fakturaerne. [...] Når man sidder og læser op, ja så skriver de jo ikke rigtig hvad elprisen er, for det er jo ikke sammenligneligt. De forsøger at skjule. I stedet for at kalde en spade for en spade og en skovl for en skovl, ikke, så er der pludselig noget her ikke, hvor jeg sad og smågrinte på den ene her på de fakturaer der er inde her. Så står der her basisel. Det er et fradrag på 117...det er så 117 kroner. Hvad er basisel?

Svend fortsætter med at komme med eksempler fra regningen, og spørge; hvad mener de med det? Og hvad er den reelle pris?

Men vi springer videre til et af de mere positive eksempler. Oversigtssiden Elpris.dk, som administreres af Forsyningstilsynet, giver gode muligheder for at sammenligne produkter i forhold til pris, men også i forhold til mere eller mindre klimavenlige valg. Vi har selv benyttet denne side i vores projekt, og det har Noa fra Nordjylland også.

Interviewer: Elpris.dk måske?

Noa: Ja, den der oversigtsside i hvert fald, hvor man kan prøve at taste ind, hvilken leverandør har du i dag, hvor bor du, og hvad din husstand består af, og ser om der er noget at spare. [...]

Jeg kan godt lide at bruge at undersøge mine egne ting selv [...] hvis jeg skal have et produkt, så bryder jeg mig ikke om, i den sammenhæng det opsøgende salg, så vil jeg mere søge dem, hvis det er baseret på mine egne fakta.

Elpris.dk leverer en service lige i Noas ånd. Noa går systematisk til værks og undersøger et marked grundigt før han tager et forbrugsvalg. Det gælder også i forhold til elprodukter. På den måde fremstår han som en aktiv forbruger i forhold til mange (større) forbrugsvalg. I vores materiale så vi også eksempler på informanter, som blot følger med i deres forbrug, når de modtager en regning fra deres elhandelsselskab. Det er som vi beskrev i afsnit 3.2 formentlig den mest udbredte type af kunde. En stor del af informanter er altså uinteresserede i deres elforbrug og elpriser. De følger derfor ikke med i deres elforbrug hverken via apps, hjemmesider eller lignende. Derfor slutter vi af med en meget ramrende opsummering fra Sybille fra Sønderjylland.

Sybille: Ja, det er da smart nok for dem, der går op i sådan noget, ikke også. (...) Jeg er sgu da ligeglad. Det interesserer mig ikke.

3.4 Dynamiske elpriser er kommet for at blive, men har endnu ikke indtaget de danske hjem

Hovedparten af informanterne har ikke deres dynamiske elprisprodukt, som en del af deres vokabular. De informanter, som har et navn for deres elprisprodukt, bruger oftest elhandelsselskabets eget produktnavn, mens andre slet ikke har et navn for deres elprisprodukt, som oftest fordi de ikke taler med andre om deres elforbrug.

Overordnet set oplever informanterne fordele og ulemper ved de forskellige tænkte elprismodeller (figur A, B og D). Størstedelen af informanterne finder den fleksible elafregning tiltalende, fordi der er en mulighed for at spare penge, hvis de skyder nogle af hverdagsaktiviteter til tidspunkter hvor prisen er lavere. Det er dog oftest ifm. tøjvask og opvask, at informanterne mener det giver mening at skubbe forbruget. Madlavning er for stor og vigtig en hverdagsrutine og behov, som er svær at flytte ved. Særligt elforbrugere, der er el- eller hybridsejere finder den fleksible elafregning for interessant, fordi de ser en fordel i at oplade deres biler om natten, hvor strømmen oftest er billigst.

Størstedelen af vores informanter er uinteresseret i deres elforbrug og elpriser. Det er de enten, fordi der er en anden i husstanden, som interesserer sig for elforbrug og elpriserne eller fordi forbrugerne oplever, at det kræver for en stor indsats at sætte sig ind i elpriserne. Flere af vores informanter er økonomisk interesseret, fordi de ønsker at spare på deres elforbrug og derfor er de villige til at flytte deres forbrug til andre tidspunkter, hvor prisen på strøm er billigst. Få af vores informanter var klima og miljø interesseret i en sådan grad, at det fik dem til at skubbe deres forbrug til når der var mest klimavenlig strøm. Nogle af vores informanter oplever elhandelsselskabernes produkter og priser, som uigenkuelige og uigennemsigtige. Informanterne oplever, at de bliver negativt påvirket af den dårlige medieomtale, som elhandelsselskaberne nogle gange får, hvilket medfører manglende tillid til elhandelsselskaberne. Informanter oplever manglende indsigt og information om hvad strømmen består af (kul, biomasse mv.) og hvornår priserne er lave. Den information tilbyder mange af elhandelsselskaberne og andre virksomheder i dag.

Om det er økonomiske overvejelser, energibevindstthed eller teknisk interesse, så kan det ofte i praksis blive en form for retfærdiggørelse af valg og handlinger. Det skal forstås sådan, at begrundelsen overfor sig selv (og/eller familie) i forhold til at det er et 'fornuftigt' valg eller handling er vigtig for om praksissen giver mening. Det er således ikke så vigtigt, hvorvidt handlingen eller valget er præcist, for eksempel i forhold til besparelser, men hvorvidt det overfor en selv giver mening til en praksis eller et hverdagsliv. På den måde kan det også være et led i at 'retfærdiggøre' andre beslutninger, som måske ikke sparer i lige så høj grad på penge og energi.

4.0 Konklusion

Da danske herrelandshold i fodbold mødte op til EM i England i 1996 som forsvarende europamestre var forventningerne så store, at daværende landstræner, Richard Møller Nielsen, så sig nødsaget til på gebrokkent engelsk at bede om at sænke forventningerne til den danske indsats. Tidligere bedrifter på de svenske græs fire år tidligere forpligtede.

Vi er måske europamestre på nogle punkter i forhold til energiproduktion, for eksempel i forhold til andel af vindkraft i elproduktionen (48% i 2021³⁴), men vi må passe på, at vores tidligere 'sejre' og historiske 'grønne' selvforståelse, ikke puster forventningerne til en succesfuld grøn omstilling af energiforbruget for højt op. Det gælder ikke mindst danskernes energipraksisser, nye afregningsformer og (mulige) fremtidige begrænsninger i adgangen til energi.

Med baggrund i vores forskning tror vi, at danskerne forventer en sikker, pålidelig, og (relativ) billig energiforsyning, også i fremtiden. Desuden fremstår danske husstandes behov for el højt. Det kan blive svært at imødekomme disse behov, når det samtidig forventes at det samlede danske behov for el stiger, som følge af elektrificering (se del 1), og der er sat ambitiøse politiske mål i forhold til grøn energiomstilling (Regeringen, 2016, 2011), som fortsat opdateres. Øget elforbrug og større andel af vedvarende energiproduktion vil presse elnettet og den øvrige energiinfrastruktur i Danmark. Derfor kan husstandes energipraksisser komme til at spille en afgørende rolle.

Her kommer energifleksibilitet og dynamiske elpriser ind i billedet. På baggrund af

denne rapport, og dette projekts øvrige undersøgelser, vil vi gerne opfordre til lave forventninger til den 'aktive' energiforbrug, det 'fleksible' energiforbrug, og virkningen af dynamiske elpriser. Lave forventninger handler både om, *hvordan* og *hvor hurtigt* forandringer i danskernes energipraksisser kan skabes.

Der sker hele tiden forandringer i samfundet og hverdagslivet, som er svære at forudse, og endnu sværere at styre. Det seneste år har vi oplevet stigende elpriser, som øjensynligt har haft stor effekt på danskerne elforbrug. Med baggrund i vores undersøgelse, så tror vi på, at vi må forsøge at forstå hverdagspraksisser med al deres kompleksitet og uforudsigelighed, og derigennem forsøge at 'styre' energiforbruget ved at udnytte de dynamikker, som hele tiden omformer og udvikler behovet for el (Geels et al., 2015).

Vores undersøgelse understreger, at det er svært, men ikke umuligt, at påvirke fleksibiliteten af praksisser med dynamiske prissignaler. Der er så mange faktorer og mekanismer, som styrer hvordan praksisser forandrer sig over tid, og det er en lille del af dette, som vi kan håbe på at skubbe til med initiativer og indsatser. Men opfordringen til elbranchen (og andre med indflydelse) er klar; undersøg, test og analyser. Hvad virker i netop jeres kontekst, for jeres produkt, med jeres kunder? Lad ikke en god undersøgelse gå til spilde. Hvis I skal lancere et produkt, indsats eller lignende, så afprøv det på en gruppe kunder og sammenlign med en anden lignende gruppe kunder, og mål gerne deres energiforbrug og praksisser før og efter I giver dem 'pillen'. Med et sådan design, behøves

³⁴ OurWorldInData.org/energy

der ikke mange observationer, før vi kan få ny betydningsfuld viden om danskernes energipraksisser. Men uden at teste, så bliver vi ikke klogere. Vi vil også gerne selv tage dette på os. Vi søger også hele tiden at forbedre vores undersøgelsesdesign, og vi har gjort os nyttige erfaringer i arbejdet med dette projekt.

I gennem projektet er det særligt tre emner, som har været omdrejningspunkt i diskussionen med følgegruppe og samarbejdspartnere. Som illustreret i figur 12, så handler det om 1) priser og produkter, 2) forbrug og forbrugere, og 3) infrastruktur og teknologier.

Ud fra disse tre emner kan budskabet om at sænke forventningerne til at skabe forandring specificeres. Sænk forventningerne til, 1) at prisprodukter og prissignaler har en effekt på elforbrug, 2) til at forbrugere agerer aktivt og engageret, og 3) at teknologier og smart styring kan løse ovenstående ved at sikre effekten af prissignaler (1) og gøre forbrugere aktive (2). Hvis danskernes energipraksisser og forbrugsmønstre for alvor skal ændres, så kræver det mere strukturelle ændringer. Det kan være i form af begrænsninger i den fysiske infrastruktur (fx elnettet), ændringer af samfundets tidsmæssige strukturer (fx butiksåbningstider) eller institutionelle rytmer (fx skolestart) og mere generelt samfundsnormer for forbrug og hverdagsliv (fx forventninger til sikker og ubegrænset energiforsyning). Vores anbefalinger har grund i vores forskning og særligt i denne interviewundersøgelse, og altså ikke funderet i en viden om markedsføring, design af prisprodukter, kundekommunikation eller lignende. Det overlader vi til eksperterne.

Mange steder i energibranchen er disse budskaber formentlig allerede en del af samtalerne og udgangspunktet for kommunikation af kunder og udvikling af nye produkter. Men måske kan vores oversættelse af tre alternative prisprodukter fra energiøkonom konsulenten Ahmad Faruqi (2010) give inspiration til det videre arbejde:

- **Den opportunistiske:** Forbrugeren har mulighed for at optjene rabat i løbet af spidsbelastning ved at forbruge mindre.
- **Den beregnende:** Forbrugeren vælger selv et abonnement med en basispris og betaler forskellen i forbrug fra basispris til realtidspis. Basisprisen kan være højere for forbrugere med svingende forbrugsprofil og lavere for forbrugere med fladere forbrugsprofil.
- **Den forsigtige:** Forbrugeren er sikret, at regningen ikke bliver højere end andre typer tariffer, og efter noget tid, så kunne denne sikring gradvist blive udfaset. For eksempel ved at prisen ikke må være højere end 5%, dernæst 10%, og til sidst vil beskyttelsen af elregningen blive helt ophævet, eller erstattet med et ekstra gebyr.

Vi håber også at rapportens resultater og anbefalinger (placeret i starten af rapporten) har bidraget med nuancer, eksempler og argumenter for strategier. Vi vil til slut gerne give et sociologisk indspark til de ofte økonomisk-prægede diskussioner. Indenfor den sociologiske energiforskning er to principper om energiforbrug blevet populære de seneste årtier. Det første princip refererer til, at energi ikke forbruges for dets egen skyld, men i stedet forbruges for at muliggøre udførelsen af hverdagspraksisser (Warde, 2005). I forlængelse af det første princip, handler det andet princip om, at vi skal spørge 'hvad energi er til for', altså igen hvilke praksisser og hvilken service energi tilvejebringer, for eksempel i form af komfort, bekvemmelighed og fornøjelse (Rinkinen et al., 2020; Shove and Walker, 2014). Grundlæggende bygger det på ideen om at flytte fokus væk fra energi og over på de ikke-øjnefaldende rutiner og praksisser, såsom madlavning, rengøring og tøjvask, som på mere eller mindre skjult vis behøver energi for at kunne udføres (Shove and Warde, 2002).

Med udgangspunkt i dette perspektiv, har vi flere gange i denne rapport beskrevet, at

sådanne hverdagspraksisser, som forbruger energi, er karakteriseret ved at være *rutineprægede, vanemæssige* og i det hele taget fungere lidt på *autopilot*. Men hvordan ændres sådanne energipraksisser så? Svaret kan måske guides af centrale pointer i dette praksisteoretiske perspektiv (se også Gram-Hanssen, 2022, for grundigere indføring)

1. Fra energiforbrug til hverdagspraksis: Fremfor at fokusere på energi(forbrug) i sig selv, så flyttes blikket mod 'hvad energi bruges til', fx at gøre rent, lave mad og blive underholdt (Shove and Walker, 2014; Warde, 2005)
2. Fra valg til rutiner: Fremfor at se energiforbrug som et resultat af reflekterede og velovervejede valg, så ses energiforbrug som rutinepræget og vanemæssigt, som kører på 'auto-pilot' (McMeekin and Southerton, 2012; Warde, 2017, 2005)
3. Fra det individuelle til det kollektive: Fremfor at fokusere på individuel forbrugeradfærd, så flyttes fokus til kollektive forbrugspraksisser, som dækker over den klare tendens til at energiforbrug følger samme mønstre, for eksempel på grund af delte sociale konventioner, infrastruktur og meget andet (Gram-Hanssen, 2011; Shove et al., 2012)
4. Fra stort og småt til midt imellem: Fremfor at sætte sin lid til store, grundlæggende strukturændringer, eller små adfærdsjusteringer, så kan fokus med fordel flyttes til de sociale praksisser, som placerer sig imellem de 'store' strukturer og de 'små' adfærdsændringer (Geels et al., 2015)
5. Fra energipolitik til ikke-energipolitik: Fremfor at fokusere på energipolitik i forsøget på at ændre energiforbrug, så flyttes fokus i højere grad til de politikområder, som ikke direkte har noget med energi at gøre (Rinkinen et al., 2020; Royston et al., 2018), for eksempel 'lukkelov' eller skolereformen.
6. Selvom at dette perspektiv bygger på at forstå ændringer i kollektive praksisser, så er individet ikke overset. Den etiske forbruger, hvis forbrug er drevet af overvejelser om hvad der er 'rigtigt' og 'forkert' at gøre, eksisterer (Gram-Hanssen, 2021). Pointen er blot, at den etiske forbrugers handlinger og forbrugsmønstre også har en tendens til at ligne andres. Fra en helikopter-, eller sociologisk-, perspektiv er en individuel forbrugers handlinger sjældent unikke. Dermed er det med fordel strukturen, i form af materialer og sociale normer, omkring praksisser, der skal ændres, hvilket også kan betegnes 'praksis infrastruktur' (Kemmis, 2019).
7. Et bud, som vi beskriver i afsnit 1.2, kommer fra Nicola Spurling (og kollegaer) (Spurling and McMeekin, 2014; Spurling et al., 2013), som fremsætter tre mekanismer (se også Khalid and Sunikka-Blank (2020)). Det første henviser til at *udskifte et 'element' i en praksis*. Hvis formålet er at reducere forbrug af el til madlavningspraksis under aftenspidsbelastning, så kan det materielle element skiftes ud, fx ved at spise kold ret fremfor en varm eller købe mad udefra, eller man kan ændre betydningen af praksissen igennem økonomiske incitamenter. Det seneste års energiprisstigninger kan således have medført, at udgiften til el og opvarmning har fået en vægtigere plads i tilhørende praksisser, for eksempel i form at tænke sig om en ekstra gang inden vaskemaskinen sættes over. Den anden mekanisme handler om at *udskifte praksissen*. For eksempel kan madlavningspraksissen udskiftes med en anden, fx at spise ude eller gøre det til en social begivenhed med venner, naboer eller familie. Den tredje mekanisme handler om at *ændre sammenhængen mellem praksisser*, så forandring kan sprede sig fra én praksis til den næste. Det kunne være at man ved at servere varm mad

på skoler og arbejdspladser, (måske) kunne ændre energibehovet i løbet af spidsbelastningen i forbindelse med aftensmad. Dette er tænkte eksempler, som måske kan have utilsigtede konsekvenser, men den grundlæggende pointe er, at se ændring af energiforbrug ud fra processer, som ikke direkte handler om energi.

5.0 Litteraturliste

- Aagaard, L.K., 2022. When Smart Technologies Enter Household Practices: The Gendered Implications of Digital Housekeeping. *Housing, Theory and Society* 0, 1-18. <https://doi.org/10.1080/14036096.2022.2094460>
- Alkemeyer, T., Buschmann, N., 2016. Learning in and across practices, in: Hui, A., Schatzki, T., Shove, E. (Eds.), *The Nexus of Practices: Connections, Constellations, Practitioners*. Taylor & Francis.
- Anderson, B., 2016. Laundry, energy and time: Insights from 20 years of time-use diary data in the United Kingdom. *Energy Research & Social Science* 22, 125-136. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2016.09.004>
- Backhaus, J., Wieser, H., Kemp, R., 2015. Disentangling Practices, Carriers, and Production-Consumption Systems: A Mixed-method Study of (Sustainable) Food Consumption. *Putting Sustainability into Practice: Applications and Advances in Research on Sustainable Consumption*, Edward Elgar Publishers, Cheltenham 109-133.
- Blue, S., Shove, E., n.d. #3 Stephen Kemmis On Learning. *Practice Theory Podcast*.
- Blue, S., Shove, E., Forman, P., 2020. Conceptualising flexibility: Challenging representations of time and society in the energy sector*. *Time & Society* 0961463X20905479. <https://doi.org/10.1177/0961463X20905479>
- Bonke, J., Christensen, A.E.W., 2018. *Hvordan bruger danskerne tiden?*, 1. udgave, 1. oplag. ed. Gyldendal, Copenhagen.
- Bourdieu, P., 1984. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Bregman, R., 2020. *Humankind: A Hopeful History*. Bloomsbury Publishing.
- Butler, C., Parkhill, K.A., Pidgeon, N.F., 2016. Energy consumption and everyday life: Choice, values and agency through a practice theoretical lens. *Journal of Consumer Culture* 16, 887-907. <https://doi.org/10.1177/1469540514553691>
- Butler, C., Parkhill, K.A., Shirani, F., Henwood, K., Pidgeon, N., 2014. Examining the dynamics of energy demand through a biographical lens. *Nature and Culture* 9, 164-182.
- Christensen, T.H., Friis, F., Bettin, S., Throndsen, W., Ornetzeder, M., Skjølsvold, T.M., Ryghaug, M., 2020. The role of competences, engagement, and devices in configuring the impact of prices in energy demand response: Findings from three smart energy pilots with households. *Energy Policy* 137, 111142. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2019.111142>

- Christensen, T.H., Friis, F., Skjølsvold, T.M., 2017. Changing practices of energy consumption: The influence of smart grid solutions in households.
- Coutard, O., Shove, E., 2019. Infrastructures, Practices and the Dynamics of Demand, in: *Infrastructures in Practice - The Dynamics of Demand in Networked Societies*. Routledge, New York.
- Dansk Energi, Energinet.dk, 2010. Smart Grid i Danmark.
- De Frie Energiselskaber, Kile Kommunikation, 2020. Veje til øget fleksibilitet i det danske energisystem.
- DR, Klærke, 2021. Din elregning for december er 1000 kroner dyrere end sidste år. DR.
- Energistyrelsen, 2020. Basisfremskrivning 2020 - Danmarks Klima- og Energifremskrivning.
- Evans, D., 2011. Blaming the consumer - once again: the social and material contexts of everyday food waste practices in some English households. *Critical Public Health* 21, 429-440.
<https://doi.org/10.1080/09581596.2011.608797>
- Faruqui, A., 2010. The Ethics of Dynamic Pricing. *The Electricity Journal* 23, 13-27. <https://doi.org/10.1016/j.tej.2010.05.013>
- Forsyningstilsynet, 2022. Dansk energis tarifieringsmodel 3.0.
- Forsyningstilsynet, 2021. Hvad kostede strømmen i 2020? Prisundersøgelse af elprodukter til private og mindre virksomheder.
- Friis, F., Christensen, T.H., 2016. The challenge of time shifting energy demand practices: Insights from Denmark. *Energy Research & Social Science* 19, 124-133. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2016.05.017>
- Geels, F.W., McMeekin, A., Mylan, J., Southerton, D., 2015. A critical appraisal of Sustainable Consumption and Production research: The reformist, revolutionary and reconfiguration positions. *Global Environmental Change* 34, 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2015.04.013>
- Gram-Hanssen, K., 2022. Bæredygtig praksisomstilling. Hans Reitzels Forlag.
- Gram-Hanssen, K., 2021. Conceptualising ethical consumption within theories of practice: *Journal of Consumer Culture*.
<https://doi.org/10.1177/14695405211013956>
- Gram-Hanssen, K., 2011. Understanding change and continuity in residential energy consumption. *Journal of Consumer Culture* 11, 61-78.
<https://doi.org/10.1177/1469540510391725>
- Gram-Hanssen, K., 2010a. Residential heat comfort practices: understanding users. *Building Research & Information* 38, 175-186.
- Gram-Hanssen, K., 2010b. Standby Consumption in Households Analyzed With a Practice Theory Approach. *Journal of Industrial Ecology* 14, 150-165.
- Gram-Hanssen, K., 2007. Teenage consumption of cleanliness: how to make it sustainable? *Sustainability: Science, Practice, & Policy* 3.
- Gram-Hanssen, K., Darby, S.J., 2018. "Home is where the smart is"? Evaluating smart home research and approaches against the concept of home. *Energy Research & Social Science* 37, 94-101.
<https://doi.org/10.1016/j.erss.2017.09.037>

- Gram-Hanssen, K., Hansen, A.R., Mechlenborg, M., 2020. Danish PV Prosumers' Time-Shifting of Energy-Consuming Everyday Practices. *Sustainability* 12, 4121.
- Gram-Hanssen, K., Mechlenborg, M., Madsen, L.V., Hansen, A.R., 2017. Gender and ethical consumption of energy in smart homes. *Journals of Consumer Ethics* 1, 111-119.
- Greene, M., Rau, H., 2018. Moving across the life course: A biographic approach to researching dynamics of everyday mobility practices. *Journal of Consumer Culture* 18, 60-82.
<https://doi.org/10.1177/1469540516634417>
- Grøftehauge, N., Sørensen, V., 1986. Pernentle, perneffen el. pimrinimsk?, in: *Ord & Sag* 6. Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning, Aarhus Universitet, pp. 39-58.
- Gronow, J., Warde, A., 2001. *Ordinary Consumption*. Routledge, New York.
- Hansen, A.R., 2019. Childhood Energy Practices "Stick" With Us Through Adulthood. *Science Trends*.
- Hansen, A.R., 2018a. 'Sticky' energy practices: The impact of childhood and early adulthood experience on later energy consumption practices. *Energy Research & Social Science* 46, 125-139.
<https://doi.org/10.1016/j.erss.2018.06.013>
- Hansen, A.R., 2018b. Heating homes: Understanding the impact of prices. *Energy Policy* 121, 138-151. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2018.06.021>
- Hansen, A.R., Friis, F., Jacobsen, M.H., Gram-Hanssen, K., 2019. Three forms of energy prosumer engagement and their impact on time-shifting electricity consumption, in: *ECEEE 2019 Summer Study Proceedings*. Presented at the ECEEE Summer Study.
- Hansen, A.R., Gram-Hanssen, K., Thybo, G.W., Engdal, J.V., Lauritsen, E.S., 2018. Private solcelleanlæg i Danmark: Hvem har købt? Og under hvilke forhold?, *Polyteknisk Boghandel og Forlag ApS*.
- Hansen, A.R., Jacobsen, M.H., 2020. Like parent, like child: Intergenerational transmission of energy consumption practices in Denmark. *Energy Research & Social Science* 61, 101341.
<https://doi.org/10.1016/j.erss.2019.101341>
- Hansen, A.R., Jacobsen, M.H., Gram-Hanssen, K., 2022. Characterizing the Danish energy prosumer: Who buys solar PV systems and why do they buy them? *Ecological Economics* 193, 107333.
<https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2021.107333>
- Hansen, A.R., Trotta, G., Hoelgaard, P.H., Andersen, Jonas Lund, 2021a. Demanding, distributing and selling energy flexibility: How dynamic tariffs entered the Danish electricity market and what to do next, in: *ECEEE 2021 Summer Study Proceedings*. European Council for an Energy Efficient Economy, ECEEE.
- Hansen, A.R., Trotta, G., Thybo, G.W., Grundvad, J., Hoelgaard, P.H., Green, G.A., Andersen, J.L., 2021b. Energifleksibilitet til salg: Hvordan dynamiske priser indtog det danske elmarked.
- Hansen, M., Borup, M., 2018. Smart grids and households: how are household consumers represented in experimental projects? *Technology*

- Analysis & Strategic Management 30, 255–267.
<https://doi.org/10.1080/09537325.2017.1307955>
- Hards, S., 2011. *Careers of Action on Climate Change: The evolution of practices throughout the life-course* (phd). University of York.
- Heidenstrøm, N., Hansen, A.R., 2020. Embodied competences in preparedness for blackouts: Mixed methods insights from rural and urban Norwegian households. *Energy Research & Social Science* 66, 101498.
<https://doi.org/10.1016/j.erss.2020.101498>
- Hitchings, R., Browne, A., Jack, T., 2018. Should there be more showers at the summer music festival? Studying the contextual dependence of resource consuming conventions and lessons for sustainable tourism. *Journal of Sustainable Tourism* 26, 496–514.
- Hohnen, P., Hansen, A.R., 2022. Forbrug og gæld, in: Greve, B., Jørgensen, A., Larsen, J.E. (Eds.), *Det Danske Samfund*. Hans Reitzel.
- Holmes, H., 2020. *Material relationships: Object interviews as a means of studying everyday life*, *Mundane Methods*. Manchester University Press.
- Huebner, G.M., Cooper, J., Jones, K., 2013. Domestic energy consumption—What role do comfort, habit, and knowledge about the heating system play? *Energy and Buildings* 66, 626–636.
<https://doi.org/10.1016/j.enbuild.2013.07.043>
- Hui, A., Schatzki, T., Shove, E. (Eds.), 2016. *The Nexus of Practices: Connections, constellations, practitioners*. Routledge, London.
<https://doi.org/10.4324/9781315560816>
- Jack, T., 2022. Sovereign dupes? Representations, conventions and (un)sustainable consumption. *Journal of Consumer Culture* 22, 331–358.
<https://doi.org/10.1177/1469540520935945>
- Jack, T., 2013a. Laundry routine and resource consumption in Australia: Laundry routines and consumption. *International Journal of Consumer Studies* 37, 666–674. <https://doi.org/10.1111/ijcs.12048>
- Jack, T., 2013b. Nobody was dirty: Intervening in inconspicuous consumption of laundry routines. *Journal of Consumer Culture* 13, 406–421.
<https://doi.org/10.1177/1469540513485272>
- Jacobsen, M.H., Hansen, A.R., 2021. (Re)introducing embodied practical understanding to the sociology of sustainable consumption. *Journal of Consumer Culture* 21, 747–763.
<https://doi.org/10.1177/1469540519846213>
- Johnson-Hanks, J.A., Bachrach, C.A., Morgan, S.P., Kohler, H.-P., 2011. The Theory of Conjunctural Action, in: Johnson-Hanks, J.A., Bachrach, C.A., Morgan, S.P., Kohler, H.-P. (Eds.), *Understanding Family Change and Variation: Toward a Theory of Conjunctural Action, Understanding Population Trends and Processes*. Springer Netherlands, Dordrecht, pp. 1–22. https://doi.org/10.1007/978-94-007-1945-3_1
- Kemmis, S., 2019. *A Practice Sensibility: An Invitation to the Theory of Practice Architectures*. Springer Singapore, Singapore.
<https://doi.org/10.1007/978-981-32-9539-1>

- Kemmis, S., Grootenboer, P., 2008. Situating praxis in practice: Practice architectures and the cultural, social and material conditions for practice. Brill. https://doi.org/10.1163/9789087903275_004
- Khalid, R., Christensen, T.H., Gram-Hanssen, K., Friis, F., 2019. Time-shifting laundry practices in a smart grid perspective: a cross-cultural analysis of Pakistani and Danish middle-class households. *Energy Efficiency*. <https://doi.org/10.1007/s12053-018-9769-7>
- Khalid, R., Sunikka-Blank, M., 2020. Housing and household practices: Practice-based sustainability interventions for low-energy houses in Lahore, Pakistan. *Energy for Sustainable Development* 54, 148-163. <https://doi.org/10.1016/j.esd.2019.11.005>
- Klima-, Energi- og Bygningsministeriet, 2013. Smart Grid-Strategi - fremtidens intelligente energisystem. Klima-, Energi- og Bygningsministeriet.
- Knorr Cetina, K., 1997. Sociality with Objects Social Relations in Postsocial Knowledge Societies. *Theory Culture Society* 14, 1-30. <https://doi.org/10.1177/026327697014004001>
- Lahire, B., 2020. Sociology at the individual level, psychologies and neurosciences. *European Journal of Social Theory* 23, 52-71. <https://doi.org/10.1177/1368431018809548>
- Lahire, B., 2011. The Plural Actor. *Polity*.
- Larsen, S.P.A.K., Gram-Hanssen, K., 2020. When Space Heating Becomes Digitalized: Investigating Competencies for Controlling Smart Home Technology in the Energy-Efficient Home. *Sustainability* 12, 6031. <https://doi.org/10.3390/su12156031>
- Latour, B., 1993. *We Have Never Been Modern*. Harvard University Press.
- Lave, J., Wenger, E., 1991. *Situated learning: Legitimate peripheral participation*. Cambridge university press.
- Lefebvre, H., 2004. *Rhythmanalysis: Space, Time and Everyday Life*. A&C Black.
- Lefebvre, H., 1992. *Éléments de rythmanalyse: introduction à la connaissance des rythmes*. Syllepse.
- Lizardo, O., 2021. Habit and the explanation of action. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 51, 391-411. <https://doi.org/10.1111/jtsb.12273>
- Lizardo, O., 2009. Is a "Special Psychology" of Practice Possible?: From Values and Attitudes to Embodied Dispositions. *Theory & Psychology* 19, 713-727. <https://doi.org/10.1177/0959354309345891>
- Lizardo, O., 2007. "Mirror Neurons," Collective Objects and the Problem of Transmission: Reconsidering Stephen Turner's Critique of Practice Theory. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 37, 319-350. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5914.2007.00340.x>
- Macnaghten, P., 2003. Embodying the Environment in Everyday Life Practices. *The Sociological Review* 51, 63-84. <https://doi.org/10.1111/1467-954X.00408>
- Madsen, L.V., 2018. Materialities shape practices and notions of comfort in everyday life. *Building Research & Information* 46, 71-82. <https://doi.org/10.1080/09613218.2017.1326230>

- Madsen, L.V., 2017. The Comfortable Home and Energy Consumption. *Housing, Theory and Society* 0, 1–24.
<https://doi.org/10.1080/14036096.2017.1348390>
- Madsen, L.V., Gram-Hanssen, K., 2017. Understanding comfort and senses in social practice theory: Insights from a Danish field study. *Energy Research & Social Science* 29, 86–94.
<https://doi.org/10.1016/j.erss.2017.05.013>
- Madsen, M.B., 2020. Klimabarometer 2020. Concito.
- Maller, C., Nicholls, L., Strengers, Y., 2016. Understanding the materiality of neighbourhoods in 'healthy practices': Outdoor exercise practices in a new master-planned estate. *Urban Policy and Research* 34, 55–72.
- Maller, C., Strengers, Y., 2013. The global migration of everyday life: Investigating the practice memories of Australian migrants. *Geoforum, Global Production Networks, Labour and Development* 44, 243–252.
<https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2012.09.002>
- Maréchal, K., 2010. Not irrational but habitual: The importance of "behavioural lock-in" in energy consumption. *Ecological Economics* 69, 1104–1114.
<https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2009.12.004>
- McMeekin, A., Southerton, D., 2012. Sustainability transitions and final consumption: practices and socio-technical systems. *Technology Analysis & Strategic Management* 24, 345–361.
<https://doi.org/10.1080/09537325.2012.663960>
- Mechlenborg, M., Gram-Hanssen, K., 2020. Gendered homes in theories of practice: A framework for research in residential energy consumption. *Energy Research & Social Science* 67, 101538.
<https://doi.org/10.1016/j.erss.2020.101538>
- Mechlenborg, M., Hansen, A.R., Gram-Hanssen, K., Lauritsen, E.S., Thybo, G.W., 2020. Hjemme med solceller på taget: hverdagsliv, energiforbrug og teknologinørderi. Polyteknisk Boghandel og Forlag.
- Middlemiss, L., 2010. Reframing Individual Responsibility for Sustainable Consumption: Lessons from Environmental Justice and Ecological Citizenship. *Environmental Values* 19, 147–167.
<https://doi.org/10.3197/096327110X12699420220518>
- Moezzi, M., Janda, K.B., 2014. From "if only" to "social potential" in schemes to reduce building energy use. *Energy Research & Social Science* 1, 30–40. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2014.03.014>
- Mylan, J., Southerton, D., 2017. The Social Ordering of an Everyday Practice: The Case of Laundry. *Sociology* 0038038517722932.
<https://doi.org/10.1177/0038038517722932>
- Nicholls, L., Strengers, Y., 2015. Peak demand and the 'family peak' period in Australia: Understanding practice (in)flexibility in households with children. *Energy Research & Social Science, Special Issue on Smart Grids and the Social Sciences* 9, 116–124.
<https://doi.org/10.1016/j.erss.2015.08.018>
- Niewöhner, J., Beck, S., 2017. Embodying Practices: The Human Body as Matter (of Concern) in Social Thought, in: Jonas, M., Littig, B., Wroblewski, A. (Eds.), *Methodological Reflections on Practice Oriented Theories*.

- Springer International Publishing, Cham, pp. 63–77.
https://doi.org/10.1007/978-3-319-52897-7_5
- Ortiz-Ospina, E., Giattino, C., Roser, M., 2020. Time Use. Our World in Data.
- Østby, H., Østby, Y., 2018. *At dykke efter søheste: En bog om hukommelse*. Gyldendal A/S.
- Powells, G., Bulkeley, H., Bell, S., Judson, E., 2014. Peak electricity demand and the flexibility of everyday life. *Geoforum* 55, 43–52.
<https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2014.04.014>
- Reckwitz, A., 2002a. Toward a Theory of Social Practices A Development in Culturalist Theorizing. *European Journal of Social Theory* 5, 243–263.
<https://doi.org/10.1177/13684310222225432>
- Reckwitz, A., 2002b. The Status of the “Material” in Theories of Culture: From “Social Structure” to “Artefacts.” *Journal for the Theory of Social Behaviour* 32, 195–217. <https://doi.org/10.1111/1468-5914.00183>
- Regeringen, 2016. *Forsyning for fremtiden - en forsyningssektor for borgere og virksomheder*.
- Regeringen, 2011. *Vores energi*.
- Reisch, L.A., 2001. Time and Wealth. *Time & Society* 10, 367–385.
<https://doi.org/10.1177/0961463X01010002012>
- Rinkinen, J., Jalas, M., Shove, E., 2015. Object Relations in Accounts of Everyday Life. *Sociology* 49, 870–885.
<https://doi.org/10.1177/0038038515577910>
- Rinkinen, J., Shove, E., Marsden, G., 2020. *Conceptualising Demand: A Distinctive Approach to Consumption and Practice*. Routledge.
- Rosa, H., 2013. *Social Acceleration: A New Theory of Modernity*. Columbia University Press.
- Royston, S., Selby, J., Shove, E., 2018. Invisible energy policies: A new agenda for energy demand reduction. *Energy Policy* 123, 127–135.
<https://doi.org/10.1016/j.enpol.2018.08.052>
- Rüdiger, M., 2019. *Oliekrisen 1973, 100 danmarkshistorier*. Aarhus Universitetsforlag.
- Sahakian, M., Wilhite, H., 2014. Making practice theory practicable: Towards more sustainable forms of consumption. *Journal of Consumer Culture* 14, 25–44. <https://doi.org/10.1177/1469540513505607>
- Schatzki, T., 2010. *The Timespace of Human Activity : On Performance, Society, and History As Indeterminate Teleological Events*, Toposophia. Lexington Books, Lanham, Md.
- Schatzki, T.R., 1996. *Social Practices: A Wittgensteinian Approach to Human Activity and the Social*. Cambridge University Press.
- Schatzki, T.R., Knorr-Cetina, K., Savigny, E. von, 2001. *The Practice Turn in Contemporary Theory*. Routledge, London; New York.
- Schick, L., Gad, C., 2015. Flexible and inflexible energy engagements—A study of the Danish Smart Grid Strategy. *Energy Research & Social Science, Special Issue on Smart Grids and the Social Sciences* 9, 51–59.
<https://doi.org/10.1016/j.erss.2015.08.013>

- Schick, L., Winthereik, B.R., 2013. Innovating Relations – or Why Smart Grid is not too Complex for the Public. *Science & Technology Studies* 26, 82–102. <https://doi.org/10.23987/sts.55289>
- Shirani, F., Parkhill, K., Butler, C., Groves, C., Pidgeon, N., Henwood, K., 2016. Asking about the future: methodological insights from energy biographies. *International Journal of Social Research Methodology* 19, 429–444.
- Shove, E., 2010. Beyond the ABC: climate change policy and theories of social change. *Environment and Planning A* 42, 1273–1285. <https://doi.org/10.1068/a42282>
- Shove, E., 2003. *Comfort, Cleanliness and Convenience: The Social Organization of Normality*. Bloomsbury Academic.
- Shove, E., Pantzar, M., 2007. Recruitment and Reproduction: The Careers and Carriers of Digital Photography and Floorball. *Human Affairs* 17, 154–167. <https://doi.org/10.2478/v10023-007-0014-9>
- Shove, E., Pantzar, M., Watson, M., 2012. *The Dynamics of Social Practice : Everyday Life and how it Changes*. Sage, London.
- Shove, E., Southerton, D., 2000. Defrosting the Freezer: From Novelty to Convenience: A Narrative of Normalization. *Journal of Material Culture* 5, 301–319. <https://doi.org/10.1177/135918350000500303>
- Shove, E., Trentmann, F., Watson, M., 2019. Introduction - Infrastructures in Practice: The evolution of demand in networked societies, in: *Infrastructures in Practice - The Dynamics of Demand in Networked Societies*. Routledge, New York.
- Shove, E., Trentmann, F., Wilk, R., 2009. *Time, Consumption and Everyday Life: Practice, Materiality and Culture*. Berg.
- Shove, E., Walker, G., 2014. What Is Energy For? Social Practice and Energy Demand. *Theory Culture Society* 31, 41–58. <https://doi.org/10.1177/0263276414536746>
- Shove, E., Warde, A., 2002. Inconspicuous Consumption: The Sociology of Consumption, Lifestyles, and the Environment, in: Dunlap, R.E., Buttel, F.H., Dickens, P., Gijswijt, A. (Eds.), *Sociological Theory and the Environment: Classical Foundations, Contemporary Insights*. Rowman & Littlefield Publishers, pp. 230–251.
- Shove, E., Watson, M., Spurling, N., 2015. Conceptualizing connections: Energy demand, infrastructures and social practices. *European Journal of Social Theory* 18, 274–287. <https://doi.org/10.1177/1368431015579964>
- Sioshansi, F., 2021. Chapter 5 - What is flexible demand; what demand is flexible?, in: Sioshansi, F. (Ed.), *Variable Generation, Flexible Demand*. Academic Press, pp. 107–124. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-823810-3.00004-2>
- Small, M.L., 2009. 'How many cases do I need?': On science and the logic of case selection in field-based research. *Ethnography* 10, 5–38. <https://doi.org/10.1177/1466138108099586>

- Southerton, D., 2020. *Time, Consumption and the Coordination of Everyday Life, Consumption and Public Life*. Palgrave Macmillan UK.
<https://doi.org/10.1057/978-1-349-60117-2>
- Southerton, D., 2013. Habits, routines and temporalities of consumption: From individual behaviours to the reproduction of everyday practices. *Time Society* 22, 335–355. <https://doi.org/10.1177/0961463X12464228>
- Southerton, D., 2006. Analysing the Temporal Organization of Daily Life: Social Constraints, Practices and their Allocation. *Sociology* 40, 435–454. <https://doi.org/10.1177/0038038506063668>
- Southerton, D., 2003. 'Squeezing Time' Allocating Practices, Coordinating Networks and Scheduling Society. *Time Society* 12, 5–25.
<https://doi.org/10.1177/0961463X03012001001>
- Spurling, N., 2021. Matters of time: Materiality and the changing temporal organisation of everyday energy consumption. *Journal of Consumer Culture* 21, 146–163.
- Spurling, N., McMeekin, A., 2014. Interventions in practices: sustainable mobility policies in England, in: *Social Practices, Intervention and Sustainability*. Routledge.
- Spurling, N.J., McMeekin, A., Southerton, D., Shove, E.A., Welch, D., 2013. *Interventions in practice: reframing policy approaches to consumer behaviour*. Sustainable Practices Research Group, Manchester.
- Strengers, Y., 2019. Prices as instruments of demand management : Interpreting the signals, in: Shove, E., Trentmann, F. (Eds.), *Infrastructures in Practice - The Dynamics of Demand in Networked Societies*. pp. 184–197. <https://doi.org/10.4324/9781351106177-19>
- Strengers, Y., 2013. *Smart Energy Technologies in Everyday Life*. Palgrave Macmillan.
- Strengers, Y., 2012. Peak electricity demand and social practice theories: Reframing the role of change agents in the energy sector. *Energy Policy* 44, 226–234. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2012.01.046>
- Strengers, Y., Maller, C., 2017. Adapting to 'extreme' weather: mobile practice memories of keeping warm and cool as a climate change adaptation strategy. *Environment and Planning A* 0308518X17694029.
<https://doi.org/10.1177/0308518X17694029>
- Strengers, Y., Maller, C. (Eds.), 2014. *Social Practices, Intervention and Sustainability: Beyond behaviour change*. Routledge, London.
<https://doi.org/10.4324/9781315816494>
- Strengers, Y., Maller, C., Nicholls, L., Pink, S., 2014. Australia's rising air con use makes us hot and bothered. *The Conversation*.
- Tolkien, J.R.R., 2013. *Hobbitten: eller Ud og hjem igen*. Gyldendal A/S.
- Torriti, J., 2015. *Peak Energy Demand and Demand Side Response*. Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9781315781099>
- Trentmann, F., 2009. *Disruption is normal: Blackout, Breakdowns and the Elasticity of Everyday Life. Time, consumption, and everyday life*. Oxford, UK: Berg 67–84.

- Trotta, G., 2020. An empirical analysis of domestic electricity load profiles: Who consumes how much and when? *Applied Energy* 275, 115399. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2020.115399>
- Trotta, G., Gram-Hanssen, K., Lykke Jørgensen, P., 2020. Heterogeneity of Electricity Consumption Patterns in Vulnerable Households. *Energies* 13, 4713. <https://doi.org/10.3390/en13184713>
- Walker, G., 2014. The dynamics of energy demand: Change, rhythm and synchronicity. *Energy Research & Social Science* 1, 49–55. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2014.03.012>
- Warde, A., 2017. *Consumption - A Sociological Analysis*. Palgrave Macmillan UK, London. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-55682-0>
- Warde, A., 2015. Social science, political economy and sustainable consumption, in: Strandbakken, P., Gronow, J. (Eds.), *The Consumer in Society. A Tribute to Eivind Stø*. Abstrakt forlag, pp. 85–103.
- Warde, A., 2014. After taste: Culture, consumption and theories of practice. *Journal of Consumer Culture* 14, 279–303. <https://doi.org/10.1177/1469540514547828>
- Warde, A., 2005. Consumption and theories of practice. *Journal of consumer culture* 5, 131–153.
- Warde, A., 1999. Convenience food: space and timing. *British Food Journal* 101, 518–527. <https://doi.org/10.1108/00070709910279018>
- Watson, M., Shove, E., 2022. How Infrastructures and Practices Shape Each Other: Aggregation, Integration and the Introduction of Gas Central Heating. *Sociological Research Online* 13607804211055496. <https://doi.org/10.1177/13607804211055496>
- Wilhite, H., Shove, E., Lutzenhiser, L., Kempton, W., 2000. The legacy of twenty years of energy demand management: we know more about individual behaviour but next to nothing about demand, in: *Society, Behaviour, and Climate Change Mitigation*. Springer, pp. 109–126.
- Yates, L., Evans, D., 2016. Dirtying Linen: Re-evaluating the sustainability of domestic laundry. *Env. Pol. Gov.* 26, 101–115. <https://doi.org/10.1002/eet.1704>

6.0 Bilag

6.1 Bilag 1. Introduktion til kundeservice

Kort beskrivelse 5 linjer. Tænk på kundeservice.

Har du lyst til at deltage i et forskningsprojekt om bæredygtigt forbrug og elvaner? Aalborg Universitet undersøger nemlig i samarbejde med os/Norlys, hvordan dagligdagens rutiner, fx tøjvask, madlavning og opladning, kan bidrage mere til en grøn omstilling, og de mangler interviewpersoner. Det er afgørende for forskningsresultaterne, at vi får indblik i helt almindelige danskernes helt almindelige aktiviteter. Du/I er sikret fortrolig behandling af data og anonymitet i præsentation af resultater.

Vi (Aalborg Universitet) mangler interviewdeltagere til et forskningsprojekt om 'fleksibelt elforbrug', hverdagsrutiner og elvaner. Så har du lyst til at hjælpe os med at få bedre indblik i hverdagens bæredygtige praksisser? Eller kender du en (som kender en), der kunne være interesseret, så skriv til mig på arhansen@build.aau.dk

Det eneste krav er, at du har et elabonnement, hvor prisen varierer i løbet af dagen, som oftest time for time, fx 'FlexEl', 'SpotEl', 'TimeEnergi' eller hvad de nu hedder.

Det er enormt svært at få et godt indblik i danskernes hverdagslivet, men det er helt afgørende for at vi kan udvikle forslag til bæredygtige løsninger. Derfor håber vi, at du vil være med. Du er selvfølgelig sikret fortrolig behandling af data og anonymitet i præsentation af resultater.

Projektet udføres i samarbejde med Norlys Energi og SEAS-NVE med støtte fra Elforsk. Denne del af projektet undersøger hvordan dynamiske priser indvirker på hvordan dagligdagens rutiner, fx tøjvask, madlavning og opladning.

6.2 Bilag 2. Interviewplan

Briefing

- Underskrivelse af samtykke

Introduktion

- Personoplysninger
- Produkt (betegnelse)

Rundvisning og hverdagsrutiner

- Rundvisning og fotos
- Beskriv en hverdag

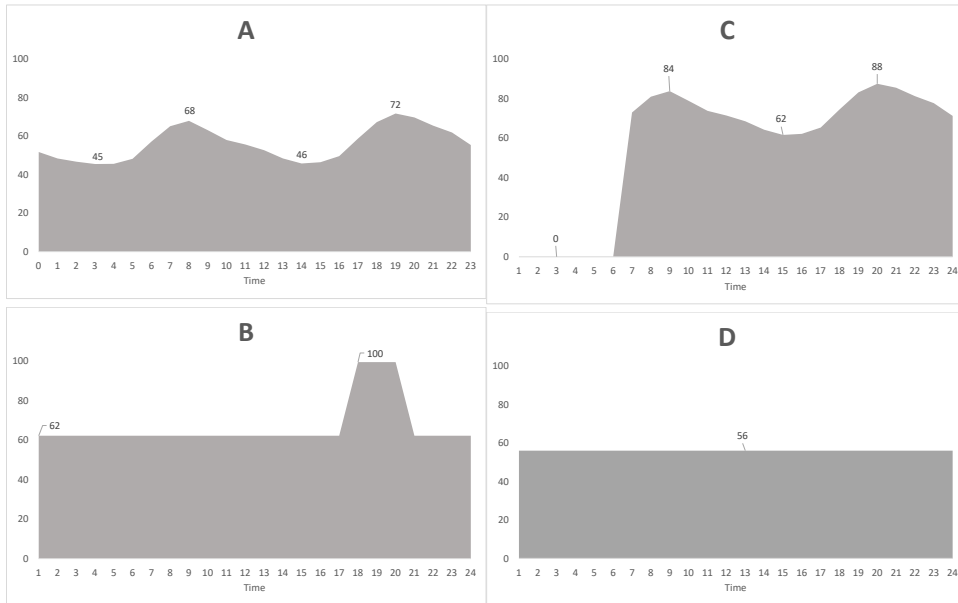
Timing og fleksibilitet

- Dagsstruktur og fikspunkter
- Rutiner (figurer)
- Overskud og tilpasning

Fleksibel afregning

- Følge priser og forbrug
- Flytte/ændre forbrug (figurer)
- Afregningstyper (figurer)

6.3 Bilag 3. Figurer til interviews

Rutiner, rytmer og fleksibilitet i hverdagen

Fleksibilitet i husstandes energiforbrug kan blive en vigtig del af en omstilling til vedvarende energiforsyning i energisystemet. Men den form for energifleksibilitet afhænger af rutinerne og rytmerne i hverdagens praksisser som tøjvask, madlavning, og rengøring. I denne undersøgelse har vi besøgt og interviewet 12 husstande om fleksibiliteten af hverdagens rutiner, vaner, rytmer, relationer og ting.

Undersøgelsen peger på, at hverdagens tidslige rytmer strukturerer hvornår energi forbruges, og at disse blandt andet er påvirket af arbejdstider og børn, at hverdagens sociale relationer kræver fleksible rutiner, men kan blokere for energifleksibilitet, og at Hverdagens ting, teknologier og 'mikro-infrastruktur' påvirker, hvordan og hvornår vi forbruger energi, men bekvemmelighed, komfort og lethed skygger for energifleksibilitet.

Baseret på disse resultater opfordrer vi til at sænke forventningerne til 1) effekten af prisprodukter og prissignaler på elforbrug, 2) at forbrugere agerer aktivt og engageret, og 3) at teknologier og smart styring kan løse ovenstående ved at sikre effekten af prissignaler og gøre forbrugere 'aktive'.